

54132

54132

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA BIBLIOTHECARIA

TOMUS VII.
FASCICULUS 3.

1970. APRIL 15.

SZEGED
HUNGARIA
1970

CTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA BIBLIOTHECARIA

TOMUS VII.
FASCICULUS 3.

KULCSÁR PÉTER

Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig

SZEGED
1970

Redígit
ZOLTÁN HAVASI

Edidit
Universitas de Attila József Nominata

Nota
Acta Bibl. Szeged

Szerkeszti
HAVASI ZOLTÁN

Kiadja
A József Attila Tudományegyetem

Kiadványunk rövidítése:
Acta Bibl. Szeged

Felelős kiadó: Havasi Zoltán
Megjelent 500 példányban 4,55 (A5) ív terjedelemben
Kézirat a nyomdába érkezett: 1969. augusztus hó
Készült: linószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint
70-7424 – Szegedi Nyomda

Szeged – s az egész Alföld – művelődésügyének vizsgálata ez idő szerint a jövő feladata. Gondolni sem merünk arra, mennyi előtanulmányt kell addig elvégezni, mégpedig mihamar, mert a ma problémái egyre türelmetlenebbül követelik a megoldást, mely azonban az évezredes tapasztalatok megismerése nélkül aligha fog megszületni, vagy ha mégis, úgy alaptalan, gyökértelen s rövid életű lesz. Nemcsak arról van szó, hogy eredményeinket a régmúlthoz viszonyítva is mérnünk kell, hanem sokkal inkább arról a kényszerítő szükségéről, mely okozatot az októl, következményt az előzménytől, utódot az őstől elválni nem enged, s mely minden megalapozatlan kezdeményezést eleve kudarcra ítél. Úgy hisszük, Szeged művelődésügyének ma feltett kérdéseire nem lehet addig megnyugtatóan válaszolni, míg pontosan ki nem cövekeljük azt az utat, melynek folytatását keressük, hiszen egy ezer esztendő s múlta visszatekintő közösség nem indulhat tovább tiszta lappal, nem teheti meg nem történte előéletét: a múlt tényei legalább akkora cróvel tartják fogva, mint amekkorával a jelen lehetőségei és törekvései fogságából kiszabadítani akarják. Csak e két komponens – múlt és jelen – okos összehangolása lendíthet előre a jövő felé. Ezért gondoljuk azt, hogy a történelem tanúságra idézése nyújthat valamelyes segítséget napjaink gondjainak enyhítéséhez.

Nagyon szerény pontocskákat vettünk célba a régi Szeged könyvtári kultúrájának vizsgálatával. Talán itt is adódnak tanulságok, általánosítható tapasztalatok, melyeket azonban annak kell majd levonnia, ki a város művelődéstörténetének megírására vállalkozik. A szakirodalom nem tüntette ki különösebben ezt a témát figyelmével, a vonatkozó cikkek, művek száma sok is, kevés is, attól függően, ki mit keres bennük. Reizner János hatalmas monográfiájában nem egészen három lapon tekinti át a város könyvtárainak történetét, Kulinyi Zsigmond 28 lapot ír róluk, Trogmayer Ottóné több mint 100 lapon foglalja össze a dualizmus korának adatait. Rengeteg tényről tárolnak az országos statisztikák, 1885-ben György Aladáré, a XX. század elejétől a Magyar Minerva kötetei, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének jelentései. Különös haszonnal forgattuk Bálint Sándor és Oltvai Ferenc írásait. Több tucat – egyenként eléggé jelentéktelen – közleményt olvastunk az alsóvárosi ferences kolostor gyűjteményéről; Iványi Béla a dominikánusok történetének megírása közben nagy figyelmet fordít könyveikre is; a premontrei apácákról Timár Kálmán szedett össze adatokat; a piarista rendház bibliotékájának sorsát Pap János vetette papírra. Leggazdagabb természetesen a Somogyi Könyvtárra vonatkozó irodalom, s itt még abban a szerencsében is volt részünk, hogy Bezzeredy István igazgató kéziratos gyűjtésébe, dolgozataiba is beletekintettünk. Akad néhány közlemény az Egyetemi Könyvtárra vonatkozóan is, ezeket azonban nem hasznosítottuk, mert csak az 1920-as esztendőig mentünk el. Úgy tűnik ugyanis, hogy Szeged művelődésügyében az egyetem, könyvtárügyében az Egyetemi Könyvtár új fejezetet nyit, s ha nem is helyezi gyökeresen más alapokra azt, mindenesetre sajátos problémákat vet fel, s többé-kevésbé a dolog lényegén változtat. Ennek pontos megité-

lésére természetesen akkor nyílik majd mód, ha a város könyvtárügyének utolsó félévadát is át tudjuk tekinteni, s összevethetjük a régiséggel.

Az alábbiakban tehát Szeged könyvtárkultúrájának történeti fejlődését kíséreljük meg felvázolni abban a hiszemben, hogy az áttekintés indulásul szolgálhat azok számára, kik a részterületek megmunkálására vállalkoznak, s használható részadatokkal szolgálhat azoknak, akik a művelődésügy tágabb határai között tekintenek körül. Kénytelenek voltunk ugyanis arra a tapasztalatra jönni, hogy akik valamely szűkebb kör tüzetes tanulmányozására vállalkoznak, könnyen veszítik el a mértéket, hiányozván az a szilárd alap, melyre építhetnek; míg viszont azok, akik tágabb körben mozognak, nélkülözvén a biztos pontokat, szinte kizárólag következtetésekkel és analógiákkal töltik ki az üres teret.

I. A középkori város könyvkultúrája

Szeged neve írott emlékeinkben először a 896-os esztendő mellett tűnik fel egy nem mindenben megbízható XVI. századi krónikaátdolgozás lapjain: itt táborozott volna a Szvatopluk ellen készülő Árpád. Legközelebb személynévként találunk rá a dömösi prépostság 1138-ban keltezett alapító levelében. A következő száz esztendőben tíz alkalommal kerül elénk, most már mint helység, kétségtelen hiteles okiratok soraiban.¹ A szakirodalom – az ásatások eredményeivel is támogatva – feltételezi, hogy egy hajdani római castrum maradványain a honfoglaló magyarság egy csoportja már a legelső időszakban megszállt.² Az első részletesebb híradással IV. Béla egyik 1247-es oklevele szolgál,³ melyből kitűnik, hogy a település ez időben már csakugyan hosszabb múltat tudott a háta mögött, a tatárjárás alatt azonban elpusztult, mint a megyében levő falvak 75 %-a,⁴ polgárai most hospes-jogot élveznek; Tápé lakatlan, az idetartozó Vártó korábbi birtokosait a tatárok megölték. A későbbiekben gyakran halljuk Szeged nevét, s az adatokból elsősorban közlekedési, kereskedelmi csomópont-jellege bontakozik ki. Földrajzi elhelyezkedésének természetes következménye ez, s Mohácsig fejlődésének meghatározója: A honfoglalás előtti beláthatatlan idők óta itt van a marosi sószállítás kulcspontja, ez szabja meg azt a speciális szerepet, melyet a város az ország életében betölt. Sólerakat II. Endre kora előtt mindössze hat helyen volt az országban, s mindegyik nagy fontossággal bírt az államháztartásban, hiszen a feudalizmus első századaiban a só egyike a legfontosabb fizetési eszközöknek, s a királyi jövedelmek 6,6%-át a királyi sógazdaság hozama tette.⁵ Jellemző, hogy fentebb hivatkozott tíz adatunk közül hat éppen e vonatkozásban említi Szegedet. Eképpen az Árpád-kori Magyarország egyik pénzügyi központjává lett, s nyilván ezzel van összefüggésben, hogy amikor a királyi pénzverés decentralizálása megkezdődik, a legelső újonnan szervezett pénzverőházat a csanádi egyházmegyében, tehát Szeged környékén találjuk már 1221-ben; 1332 és 1340 között pedig magában a városban működik pénzverde, illetőleg királyi kamara.⁶

A pénzügyi életben elfoglalt pozíció a hadászati szempontokat is előtérbe terelte. A központi hatalomnak már az államalapítás első éveiben meg kellett küzdenie Ajtonnyal; kinek egyik célja éppen a marosi sószállítás hasznának lefölözése volt. Leverését követően Szeged katonai biztosítására természetes bástyaként a csongrádi vár szolgált, ám mikor

¹ 1183, 1193, 1199, 1217, 1218, 1222, 1225, 1233 1237, 1237.

² Budenz József, Magyar Akadémiai Értesítő. A philosophiai ... oszt. közlönye. 1861. 268.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 900.; Bálint Sándor: Szeged városa. Szeged 1959. 7–8.; Reizner János: Szeged története. I–IV. köt. Szeged 1899–1900. I. 18, 34.

³ Reizner i. m. IV. 3.

⁴ Györffy i. m. 886.

⁵ Paulinyi Oszkár, Századok 1923/1924. 637, 639.

⁶ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet, 1000–1325. Bp. 1916. 458, 460.; Reizner i. m. I. 33–36.

ezt a tatárok lerombolták, közvetlen védelmet szerveztek, s IV. Béla várat épített itt, melynek létezéséről azonban csak 1321 óta vannak írott adataink.⁷ Így módon a gazdasági jelentőséghez most már a honvédelmi szempont is csatlakozott.

Ezzel összhangban megnövekedett a város politikai fontossága, falai között 1282-től kezdve több alkalommal tartottak országgyűlést, itt készültek fel a dél felé induló katonai alakulatok, s 1277-től 1528-ig királyaink csaknem 30 alkalommal keresték fel.⁸ A szegedi várnagyok többnyire csongrádi ispánok voltak, s ilyenkor a város a vármegye közigazgatási központja is volt.

A kedvező külső körülmények nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a belső erőforrásoktól egyébként is ösztönzött városiasodás az országos átlaghoz képest nagyobb ütemben folyjék. A táj természeti adottságai (s a csongrádi központ köré gyűlt szláv őslakosság hagyományai) lehetővé tették, hogy a megtelepedés, a földművelésre való áttérés ezen a vidéken a szokásosnál gyorsabban menjen végbe: a környéken a feudalizmus legelső periódusában fejlett földművelésről (búza-termelés, szőlő, gyümölcs) hallunk;⁹ a későbbiekben különösen a halászat és a lótenyésztés jelentett komoly anyagi forrást.¹⁰ Mindezek talaján a XV. századra – az alapvetően földművelő életforma mellett – jelentős ipari tevékenység bontakozott ki, mely a művészetek (kőfaragás, festészet, ötvösség stb.) bizonyos elemeit sem nélkülözte, sőt egyes területeken az élvonalba tört.¹¹ Szeged városa 1477-ben aranyozott ezüstdévényeket küld Mátyásnak újévi ajándékkul; 1494-ben Ulászlónak kupákkal szolgál; 1496-ban János szegedi ötvös Rómában is megfordul; 1532-ben itt készült a raguzai dóm híres ereklyetartója.¹² Így vált a kedvező belső feltételekkel rendelkező Szeged – mint fontos közlekedési vonalak csomópontja, mint az ország gazdasági életének egyik centruma – a biztonságát garantáló királyi vár árnyékában már a XIV. század harmincas éveire az Alföld legnépesebb és leggazdagabb városává: a pápai tizedjegyzékeken a legmagasabb összeggel szerepel;¹³ ezt a pozícióját a XVI. század elejéig tartotta: ekkor Budához, Pesthez, Kassához hasonlóan 2000 forinttal adózott, s lélekszámban, tekintélyben is ezekkel vetekedett. A fejlődésnek ez az útja azonban nem lehetett mentes az ellentmondásoktól. Szegedet lényegében a külső körülmények emelték ki alföldi társai közül, s ezek hajtották előre a városiasodás útján annak ellenére, hogy természetes adottságai inkább mezőgazdasági termelésre, mezővárosi fejlődésre predestináltak. Ugyanakkor, amikor gazdasági crőben a leghatalmasabb településekkel áll versenyben, lakosságának 57%-a zsellér. Ez az ellentmondásosság mutatkozik meg a Dózsa-felkelés szegedi visszhangjában, ez magyarázza a város kétértelmű magatartását.¹⁴ Ez a belső feszültség válik meghatározó tényezővé abban a reakcióban, amit a török megszállás Szeged társadalmából kivált: a hatalmas csapás hatására nem lapul szét, nem zsugorodik össze, nem roskad be, mint alföldi osztályos társai mindegyike, hanem szétrobban, s elemeit az ország négy sarka felé röpíti szanaszét.

⁷ Reizner i. m. I. 47.

⁸ IV. László háromszor, Ottó, Károly Róbert öt ízben, Zsigmond kétszer, Albert, I. Ulászló, Hunyadi János kormányzó 6 esetben, V. László, I. Mátyás ötször, majd 1495-ben II. Ulászló s utóljára Szapolyai János fordult meg Tápén; ld. Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. é. n. 26–27, 32–34, 59, 76–77, 79–87, 90, 95, 101.

⁹ Györffy i. m. 882.

¹⁰ Ld. erről Bertrandon de la Brocquière beszámolóját 1433-ból; kiadta Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891. 91.

¹¹ Bálint S.: Szeged 26–28.

¹² Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Bp. 1966. 264. A reneszánsz épületek maradványairól oo. 104, 126–127.

¹³ Györffy i. m. 889.

¹⁴ Oltvai Ferenc: Szeged múltja írott emlékekben, 1222–1945. Szeged 1968. 32–33.

Mindemellett a városi polgárság osztálya szerveződésének jeleként már a XV. század első éveiben megindul a küzdelem az egyes érdekcsoportok, a vagyonosabb és kevésbé vagyonos rétegek között a hatalomért, a város irányításának jogáért.¹⁵ Talán ez mutatja a legjellemzőbben, hogy Szeged társadalma meglehetősen messzire haladt előre a polgárosulás útján. Természetesen jár ezzel együtt a civis-öntudat, lokálpatriotizmus és – ami minket közelebbről érdekel – a műveltség iránti igény meggyarapodása.¹⁶ Ennek külső kifejeződése a városkép kezdődő átalakulása. A reneszánsz építőművészet szegedi maradványait ismerjük, ezek azonban szerény tanúi a hajdani valóságnak. Maga Mátyás szől dicsérőleg a szegedi polgárok ez irányú törekvéseiről, s többek között azért gazdagítja őket, „quod cives ipsi civitatem nostram prenotatam civibus et incolis amplificare, domibus et edificiis decorare eo melius valeant”.¹⁷ Művészi alkotásokkal maga is gazdagította Szegedet: a Sz. Dömötör templomnak ajándékozott miseruháról még száz év múlva is tud a szóhagyomány.¹⁸

Ezek az alapvető komponensek több oldalról is kedvezően hatottak a város szellemi színvonalának alakulására, bár e tekintetben adatok hiányában következtetésekre vagyunk utalva. Két olyan mozzanatot kell kiemelnünk, mely nagyrészt a fentebb vázolt tényezők folyamánként jutott szerephez Szeged történetében, s mindkettő roppant mértékben befolyásolta a műveltség nivójának alakulását. Ezek egyike az urbanizációs folyamat viszonylagos gyorsasága; másika a katolikus egyház itteni, az átlagosnál intenzívebb tevékenysége.

A gyors városiasodásról tanúskodnak a szórványosan fennmaradt régészeti leletek,¹⁹ s az a néhány más jel, mely a hallatlan méretű pusztulást elkerülte. A város, mint jelentős kiváltságokkal rendelkező szervezet, komoly jogi tevékenység színhelye volt, mely írástudókból, jogi képzettségű személyekből álló értelmiség jelenlétét tételezi fel. A XIII. században, amikor a hazai okleveles gyakorlat általában kibontakozott, Szegeden már volt levéltár, legalábbis abban az értelemben, hogy a fontos jogbiztosító iratokat különös gonddal őrizték. 1465-ben még bemutatták Mátyás előtt IV. Béla 1247-ben kelt adománylevelét, melyet tehát ekkor már kétszáz esztendeje sértetlenül fenntartottak. A XIV. századból több okirat jutott eredetiben napjainkra, s számukat néhány száz évvel ezelőtt összehasonlíthatatlanul magasabbra tehetjük. 1389-ben a király a szegedi polgárok oklevelekkel igazolt régi kiváltságairól beszél;²⁰ 1465-ben felmutatják Károly Róbert egyik levelét;²¹ 1471-ben ugyancsak „quasdam literas privilegiales eorum per divos reges Hungarie, videlicet Belam, Andream, Karolum, Lodovicum et Sigismundum . . . eisdem graciose concessas”.²² Ennél fontosabb azonban, hogy nemcsak a községre vonatkozó okiratok megőrzéséről gondoskodtak, hanem magánosok is kérhették irataik védelmét. Ez a leghatározottabban arra mutat, hogy a városi közigazgatás szervezetének kialakításában Szeged az ország legfejlettebb településeivel haladt együtt. Késői, de visszafelé mutató adatunk van erre: 1501. május 29-én Lukács zágrábi püspök egy általa épített szegedi kápolnával kapcsolatban bizonyos rendelkezést tesz, s úgy intézkedik, hogy akaratát Szeged város könyvében is rögzítsék, melyből majd az – az eredeti netalán elveszve –

¹⁵ Uo. 20–21.

¹⁶ Bálint S.: Szeged 26, 20.

¹⁷ Reizner i. m. IV. 57.

¹⁸ Vö. Balogh Jolán i. m. 389.

¹⁹ Bálint S.: Szeged 13–14.

²⁰ Reizner i. m. IV. 4–5.

²¹ Uo. IV. 64.

²² Uo. IV. 70.

²³ Oltvai i. m. 7.

ismét hitelesen kimásolható lesz.²⁴ Ehhez hasonló Stadtbuchokat csak a polgárosodásban élenjáró városok mutathatnak fel: Selmecbánya, Besztercebánya, Sopron, Pozsony, Eperjes, Buda, Zágráb, Pest, elsősorban tehát azok, melyek a német és itáliai emporiumok példáját lakosságuk nemzetiségi összetételénél fogva közvetlenül átvehették.²⁵ Az egyetlen alföldi és az egyetlen színmagyar város, Szeged, e vonatkozásban elkerülte a kutatók figyelmét.

Sajnos, a város kulturális életére vonatkozó adatok – a könyvkultúrát illetőkről nem is beszélve! – a XV. századot megelőző korból oly csekély mennyiségben állnak rendelkezésünkre, hogy azokból következtetéseket nem vonhatunk le. A fejlett okleveles gyakorlat ellenére az első világi írástudóról csak 1394-ben hallunk, amikor a szegedi várnagy a literátus Sói Bertalan mester, kit 14 esztendővel később is ezen a posztón találunk;²⁶ legközelebb 1411-ben rendeli Zsigmond király határjárásra a szegedi Máté deákot.²⁷ Ebben az időben a városban már egyetemi tanulmányokra előkészítő középiskola is működött, méghozzá sikeresen, mert a város számos fiát látjuk külföldi egyetemek padjaiban. Első ízben 1412-ben találkozunk Bécsben Szegedi Domonkos fiával, Miklóssal;²⁸ a következő évben követi őt Szegedi László, majd 1418-ban János; a húszas évek végén egyszerre hárman is vannak ott; 1433-ban iratkozik be László, ki tanulmányait tíz esztendőn át folytatva 1442-ben magisteri fokozatot nyer; 1435-ben hárman mennek,²⁹ közülük Boldizsár 1450-ben a padovai egyetemnek is hallgatója.³⁰ László fia Imre 1436-ban Bécsben is, Krakkóban is jár; 1444-ben Péter, 1446-ban a magisterré lett László fordul meg Bécsben.³¹ Szegedi Jánossal 1450-ben Padovában találkozunk.³² 1450-től 1452-ig Bécsben tanul Imre, a szegedi bíró fia.³³ Az 1450–60-as években 8 szegedi fiúval találkozunk a bécsi egyetemen, közülük Benedek mint licenciátus szerepel,³⁴ s hatan Krakkóban járnak.³⁵ Ez időből ismerjük Ferenc deákot,³⁶ aki talán azonos a város 1464 és 1474 között működött jegyzőjével, a magisteri fokozatot nyert, Somogyból átszámazott Monyorókeri Ferenc deákkal.³⁷ Ezekben az években él Szegeden Benedek deák özvegye.³⁸ Az 1470-es esztendőkből 7 szegedi ifjú fordul meg a bécsi egyetemen, köztük van Miklós, aki 1472-től 1478-ig időzik ott, 1475-ben baccalaureus, 1478-ban magister lesz, s nagylelkűségből túlfizeti a beiratási díjat. Ugyancsak ebben az években pesti bíróként működik a korábbi sókamaraispán, a szegedi Bodó István deák.³⁹ 1475-ben a város egyik esküdtje

²⁴ „Item quod tenor harum literarum ad librum civitatis Zegediensis de verbo ad verbum inscatur, ut si casu quo successu temporum litere iste ex incuria conservancium perderentur, nichilominus in ipso libro civitatis reperiri possint condiciones, sub quibus capella ista fundata est, ac modus, qui in divinis cultibus teneri debebit.” Reizner i. m. IV. 91.

²⁵ Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 231–235.

²⁶ Mályusz Elemér: Zsigmond-kori oklevéltár. I. köt. Bp. 1951. 3334. sz. és ua. II. köt. Bp. 1958. 5916. sz.

²⁷ Matheus Literatus, Reizner i. m. IV. 23.

²⁸ Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. 35.

²⁹ Uo. 36, 47, 65, 65, 68, 77, 184, 80, 80, 80, 185.

³⁰ Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai, 1264–1864. Bp. 1915. 9.

³¹ Schrauf i. m. 81, 186, 96, 194.

³² Veress i. m. 9.

³³ Schrauf i. m. 110, 199.; a bíró 1450-ben Kalmár Márton, ld. Reizner i. m. III. 65., talán az 6 fiáról van szó.

³⁴ Schrauf i. m. 109, 199, 112, 200.: Uő: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453–1630. Bp. 1902. 90, 102, 103, 107, 108, 108.

³⁵ Bálint Sándor: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963. 4.

³⁶ 1460–1461 táján, ld. uo. 5.

³⁷ Reizner i. m. IV. 75., ld. még uo. 58, 59, 61.

³⁸ Bálint S.: Az 1522. évi tizedlajstrom ... 6.

³⁹ Schrauf: Bécsi anyakönyv 115, 117, 119, 75, 44, 76, 122, 126, 127, 127.; Kubinyi András, Levéltári Közlemények 1968. 218, 221.

Máté deák.⁴⁰ Szegedi Lőrinc mester 1481-ben Báthori István országbíró embere.⁴¹ A század végéig még 10 szegedi hallgatója van a bécsi és a krakkói egyetemnek, köztük van István, a híres bibliofil Kálmáncsehi Domonkos unokaöccse,⁴² s György fia János, Bálint fia Márton, Márton fia Ferenc, János fia Barnabás, Kis Lukács fia Orbán, Miklós fia György a „baccalaureus in artibus” fokozatot is megszerezte,⁴³ Kis Orbán pedig mindkét helyen gyarapította tudását. Fülöp deák (Philippus literatus de Segedino nobilis laicus) Rodrigo Borgiának, a későbbi VI. Sándor pápának állott szolgálatában még valamikor 1492 előtt; feltétlenül iskolázott ember volt.⁴⁴ Egyébként a 90-es években fellendül a város Rómával való kapcsolata: 1493 és 1499 között 12 szegedi iratkozik be az ottani Sz. Lélek Társulat tagjai közé, köztük az említett János ötvös és András deák.⁴⁵ A város török megszállásáig ismét 34 szegedi származású diákról tudunk, ki Krakkóban, Bécsben, vagy mindkét helyen folytatott tanulmányokat. Kiemelkedik közülük a baccalaureus Balázs, Szegedi Máté fia, továbbá Varim Gergely fia Márton, szintén baccalaureus, a krakkói magyar bursa tanácsosa, Imre fia Balázs, Képíró István fia Bálint, mindketten baccalaureusi fokozattal, Dömötör fia Pál, aki később Wittenbergben is megfordult.⁴⁶ Ez az egyetemjáró mozgalom részben oka, részben következménye lett – ma pedig talán legpontosabb mutatója – a világi értelmiség számbeli gyarapodásának. S még többet is jelent, mint amennyit mutat, mert a „bujdosás” nem volt olcsó mulatság, s mecénás nélkül alig-alig lehetett nyélbeütni. Mivel Szegeden sem egyházi, sem világi hatalmasság nem volt, a mecénáskodást a patríciusok vállalták. A szegedi tizedfizető polgárok 1522 júliusában felvett jegyzékén egész sereg deákkal találkozunk: relictus Francisci Deach, Petrus Deach, relictus Pauli Deac, Jacobus Deach, Valentinus Deach, Gregorius Deach, Emericus Deak;⁴⁷ ráakadunk az iskolamestert jelentő Scolasticus névre: Stephanus, Jacobus, Franciscus kétszer, Andreas,⁴⁸ sőt van három Orvos ((Wrwos) is: Stephanus, Gregorius és Jacobus;⁴⁹ találunk három „Bölcsét”⁵⁰ s egy „Bölcsészt”,⁵¹ mely utóbbiak foglalkozást nem jelölnek ugyan, mégis jellemzőek a város szellemi életére, mint a szintén feltüntetett magister Gracianus is.⁵² Ez a jegyzék 29 utcát sorol fel. Aligha lehet véletlen, hogy az említett nevek viselőinek 30%-a két egymás után következő utca, a Platea S. Trinitatis és a Platea Kwegyethw lakója,⁵³ másik 45%-a pedig három, ugyancsak egymás

⁴⁰ Reizner i. m. IV. 74.

⁴¹ Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A Frangepán család oklevéltára. II. köt. Bp. 1913. 157.

⁴² Bálint Sándor szerint nemcsak ő, hanem nagybátyja s a többi egykorú, hasonló nevű férfiú – köztük Kálmáncsehi Sánta Márton – is szegedi születésű, somogyi származtatásuk téves. Ld. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1967. 219.

⁴³ Schrauf: Bécsi anyakönyv 130, 133, 133, 145, 145.; Uő: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke, 1493–1558. Bp. 1893. 56, 56–57, 58, 58, 62.

⁴⁴ Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864. Bp. 1941. 255.

⁴⁵ Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446–1523. Bp. 1889. 23–24, 40, 48, 55, 63, 67, 72–73.

⁴⁶ Schrauf: Krakó 65, 71, 78, 15, 78, 78, 16, 88, 81, 16, 87–88, 84, 19, 86, 87, 87, 25, 96, 97, 103, 100, 103, 103, 32, 104.; Uő: Bécsi anyakönyv 156, 154, 157, 164, 167, 168, 168, 168, 87, 186, 187, 187, 188, 190, 190, 191, 194.; vö. még Reizner i. m. III. 225–226. téves adatokkal. Úgy tudjuk, a szegedi „peregrinatio academica” dolgozóról Bálint Sándor írt kimerítő értekezést, mely azonban ez ideig kéziratban maradván még nem vált közkincsé.

⁴⁷ Reizner i. m. IV. 105, 116, 117, 123.

⁴⁸ Uo. IV. 105, 108, 115, 116.

⁴⁹ Uo. IV. 102, 105, 112.

⁵⁰ Bwlch: Benedek, Ferenc, Domonkos; uo. IV. 106, 107, 115.

⁵¹ Thomas Bwlcheczý, uo. 117.

⁵² Uo. 114.

⁵³ Uo. IV. 105–107.

mellé sorolt utcában él (Platea S. Demetrii, Platea Magna, Platea Warga).⁵⁴ A város értelmiségi negyedének kialakulására mutat ez, s az intelligens réteg számának, súlyának mérhető voltára, épp úgy, mint az értelmiségi családok kialakulása, melyekben apáról fiúra szállt a tudományok iránti vonzódás. Egy ilyen család tagja a literátus Szegedi Balázs, kinek fiát, Pannóniai Gergelyt alább a tudós minoriták között fogjuk említeni.⁵⁵ A Sós család egyik tagja, Balázs fia Máté 1471-ben, másik tagja, János 1502-ben tanul Bécsben,⁵⁶ Tamás pedig 1499-ben Rómában jár.⁵⁷ Jelentős szerepet vitt a Zákány familia. Zákány István a város nagyműveltségű főbirája, Fráter György bizalmasa volt, két testvére, Gáspár és Imre, valamint a család negyedik tagja, Balázs, külföldi egyetemi tanulmányok után jelentős egyházi tisztségeket töltött be.⁵⁸ Jellemző tényként említjük, hogy a főiskolák idézett anyakönyvének tanúbizonysága szerint a XV. század közepétől a török foglalásig eltelt évszázad folyamán alig akad olyan város, mely Szegednél nagyobb számban küldené fiait külföldi egyetemre.⁵⁹ Ha tehát az imént azt mondhattuk, hogy ezen időre lélekszámban, gazdagságban, tekintélyben a legelső sorokba küzdötte fel magát, ehhez most azt is hozzátehetjük, hogy Magyarország egyik legműveltebb városává lett.

Talán nem tűnik merészségnek, ha fenti adatainkat a szegedi világi könyvkultúra hiányzó dokumentumainak pótlásaként tekintjük. 1394 és az 1540-es évek eleje között 90-nél több olyan nevet említhetünk, melynek viselője iskolázott, többnyire egyetemet végzett személy, s legalább a legszükségesebb tankönyveknek feltétlenül birtokosa volt. A XV. századból azonban egyetlen olyan kötetet sem tudunk felmutatni, melynek szegedi polgár lett volna a tulajdonosa, holott a fentiekből következőleg ezek száma több százra volna tehető, s egynémely közülük bizonyára ma is feltalálható, csak éppen szegedi provenienciájára nem utal semmi.

Szeged gazdasági és stratégiai jelentősége korán felkeltette a katolikus egyház figyelmét. Az archeológiai leletek már a XI. századból kőtemplom létéről tanúskodnak, s mivel ebben az időben ilyen csak kivételesen raktak, ezek a nyomok Szegednek az egyházi életben betöltött különös jelentőségét bizonyítják.⁶⁰ A XII. század végén főesperesség működött itt, mely Reizner szerint⁶¹ I. Istvánban tisztelhetette alapítóját. A XIII–XIV. században mindenesetre komoly tényező volt, mert a szegedi főesperest 1199 és 1332 között több mint 20 alkalommal említik az oklevelek.⁶² Mivel a középkor századaiban a szellemi javak hordozója szinte kizárólag az egyház volt, maga ez a tény utal arra, hogy ezeket a javakat Szeged sem nélkülözte. Az 1199-ben I. betűvel jelölt archidiakónus magisteri címet viselt, ugyanígy János 1303-ban,⁶³ egyébként a világi papság műveltségének színvonalára a XV. század közepéig nincs adatunk. 1453–1454-ben a szegedi Péter pap mint licenciátus tanul a bécsi egyetemen.⁶⁴ A század végén tűnik fel Szegedi Lukács, aki kancelláriai majd 1481-től kincstári tisztviselő, később kincstárnok, 1500-tól Zágráb püs-

⁵⁴ Uo. IV. 114–117.

⁵⁵ Veress: Olasz egyet. 380.

⁵⁶ Schrauf: Bécsi anyakönyv 117, 154.

⁵⁷ Liber confraternitatis... 72.

⁵⁸ Reizner i. m. III. 226, 228.

⁵⁹ Bálint Sándor (Szeged irodalmi múltja. Szeged 1955. Gépírat a szegedi Egyetemi Könyvtárban C 3715. sz. alatt, 1–2.) szerint e téren – magát Budát is megelőzve – Szeged a legelső helyen áll. Magunk nem készítettünk pontos kimutatást, s a nehezebben fellelhető adatok egy része bizonyára elkerülte a figyelmünket. Bálint Sándor számvetése azonban nem járhat messze a valóságtól, hiszen a bécsi és krakkói egyetemen 1440 és 1529 között Kubinyi András (Levéltári Közlemények 1968. 207.) 164 budai és 108 pesti hallgatót mutat ki, ebben azonban az egyháziak is benne vannak.

⁶⁰ Bálint S.: Szeged városa 11–13.

⁶¹ Reizner i. m. III. 3–4.

⁶² Györffy i. m. 900–901.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Schrauf: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen 145.

pöke; székhelyén és – mint idéztük – Szegeden a reneszánsz építészet mecénása.⁶⁵ Benedek vagy Balázs fia, Péter presbiter 1494-ben, Gergely presbiter 1498-ban tanult a krakkói egyetemen.⁶⁶ Szegedi Gergely kalocsai kanonok és főesperes 1500-ban a padovai egyetem hallgatója; Sós János zágrábi kanonok 1502-ben a bécsi, 1504-ben a padovai egyetemisták között forog.⁶⁷ Az ismert Zákány család egyik fia, Balázs 1522–1524-ben Bolognában hallgat egyházjogot, s verset ír Janus Pannonius tiszteletére;⁶⁸ Zákány István szegedi főbíró egyik testvére, Tamás fia Gáspár csanádi nagyprépost 1534-ben a bécsi, 1534–1536-ban a krakkói főiskola hallgatója; másik testvére, Imre csanádi kanonok 1529-ben szintén bécsi egyetemista.⁶⁹ 1527-ben az egyik debreceni oltár altáristája a literátus műveltségű, jegyzőként is említett szegedi Borsika Balázs.⁷⁰ Ezeket a nagyműveltségű egyházi férfiakat ismét be kell sorolnunk a szegedi könyvtulajdonosok közé, ismét anélkül azonban, hogy állításunkat közvetlen bizonyítékokkal támaszthatnánk alá. A plébániáknak ugyancsak szükségképpen kellett rendelkezniük a nélkülözhetetlen liturgikus irodalommal, ennek azonban csupán egyetlen levele ismeretes, egy XV. századi misekönyv eltévelyedett lapja, mely később az itteni piarista zárdába került,⁷¹ és írott említés is mindössze két misekönyvről szól, melyet Lukács zágrábi püspök az általa épített kápolnának ajándékozott 1501-ben.⁷²

Szerzetesrendek korai megtelepedéséről nem tudunk. A johanniták székesfehérvári rendházának volt itt birtoka a XII. század végén. 1225-ben bencés apátság működött, mely sajnos nem hagyott számottevő nyomot maga után.⁷³ A XIII–XIV. század fordulóján azonban roppant fontos – akkor még felmérhetetlen jelentőségű – fordulat következett be a város életében. A XIII. század első évtizedeitől kezdve ugyanis hazánk déli végét az egyház érdeklődésének homlokterébe állította a Balkán népeinek meginduló s a török terjeszkedéssel a későbbiekben fokozódó beáramlása, mely az ottani eretnekségek magyarországi térhódítását eredményezte, vagy legalábbis ennek veszélyével fenyegetett. Dél-Magyarország volt az a vonal, melynél az Európa szíve s a nyugat-európai eretnek területek felé hömpölygő áramlatot feltartóztatni remélhették. Ezért akkor, amikor az eretnekmozgalmak visszaszorítására megalakult kolduló rendek csatasorba álltak, működésük egyik legfontosabb területül ezt a vidéket s ennek egyik központját, Szegedet választották. A szerzetesi élet Európa-szerte bekövetkezett (ugyancsak az eretnek-ellenes harc hatásfokának növelését célzó) megújódása természetesen ide is elhatott: a modern törekvések szöszölőivá szegődött barátok felpozícióját a város szellemi életét. Velük indult az anyanyelvű prédikáció, ezzel az anyanyelvű irodalom, az anyagi művészetben pedig a gótika.⁷⁴

Számottevő kulturális központtá vált a premontrei apácák kolostora, a magyar nyelvű kódexirodalom csekély számú műhelyeinek egyike: a szegedi apácák számára készült a Lányi-kódex forrása és a „Szegedi-kódex” 1516-ban,⁷⁵ valamint talán a Pozsonyi-kódex s az Apor-kódexnek egy része.⁷⁶ Itt működött soror Marta, a város első név szerint ismert írónője. Tímár Kálmán idézett művében előadja, hogy az apácák az 1520-as években el-

⁶⁵ Balogh Jolán i. m. 699.; Reizner i. m. III. 227.

⁶⁶ Schrauf: Krakó 57, 78.

⁶⁷ Schrauf: Bécsi anyakönyv 154.; Veress: Padua 21, 24.

⁶⁸ Veress: Olasz egyet. 81, 86.

⁶⁹ Schrauf: Bécsi anyakönyv 103, 190.; Reizner i. m. III. 226, 228.

⁷⁰ Bálint S.: A Debreceni Déli Múzeum Évkönyve 1967. 215.

⁷¹ Lugosi Döme: A zeneművelés Szegeden. Szeged 1929. 6.

⁷² Reizner i. m. IV. 92.

⁷³ Györffy i. m. 902.

⁷⁴ Bálint S.: Szeged városa 20–26.

⁷⁵ Tímár Kálmán, Szegedi Füzetek 1934. 194–205.

⁷⁶ Bálint S.: Szeged városa 30–31.

hagyván Szegedet, könyveiket is magukkal vitték, mégpedig először Somlyóvásárhelyre, innen 1543-ban Mórhidára, 1553-ban vissza Somlyóvásárhelyre, onnan 1558 táján Bécsbe, majd 1585 körül a pozsonyi klarisszák kolostorába. Itt érték meg a Klarissza apácák rendjének fölösztatását, amikor könyveik a ferences rend Szűz Máriáról nevezett rendtartományának tulajdonába szálltak. A „Szegedi-kódex” Pozsonyból a szombathelyi ferencesek könyvtárába került, s századunk első évtizedeiben még ott volt. Ezt a viszonytagságos kálváriát egyetlen kötet járhatta végig, a hajdani bibliotéka többi darabja elszóródott az úton.

Az ország tudományos életében kiemelkedő szerepet játszott a szegedi dominikánusok rendháza, mellette a konventuális ferenceseké (később minoriták), s a XV. század második felétől egyre fokozódó jelentőséggel az alsóvárosi obszerváns barát-kolostor, mely a török megszállás éveiben az egész Dél-Alföld szellemi életének egyik meghatározó tényezőjévé vált.

A dominikánusok Sz. Miklósról nevezett konventjét 1318-ban alapították, működésének első másfél század esztendejéről azonban egyetlen írott dokumentum sem maradt; ezek sora az 1468. évvel kezdődik. A jelek szerint ebben az időben népszerűségnek örvendett a város polgárainak körében, tagjai között több nagytekintélyű férfit találunk, aki az egyházi pályán messzire haladt előre, s nyilván magas műveltséggel is rendelkezett, mint Szegedi Péter, aki 1475-ben nándorfehérvári püspök lett.⁷⁷ A szegedi illetőségű – részben innen származó, részben itt tevékenykedő – prédikátor-barátok közül többen külsországi iskolákban szereztek képesítést. Közülük az első András szegedi bíró fia Simon, aki 1475-ben Itáliában jár. Őt követi a következő évben András, június 3-án beiratkozván a sienai főiskola teológus hallgatóinak sorába.⁷⁸ Bátká Tamás, a kitűnő szónok, kedvelt tábori lelkész, később moldvai püspök ugyanezen időben Firenzében hallgat teológiát.⁷⁹ Szegedi Miklós (a pécsi rendház tagja) 1493-ban Bolognában, 1494-ben Innsbruckban, 1502-ben Bécsben folytatja tanulmányait.⁸⁰ Miklós szegedi dominikánus 1493-ban engedélyt kap arra, hogy Rómában tanuljon.⁸¹ 1494-ben Domonkos Krakókba, Pál Kölnbe megy teológiát tanulni, János pedig a következő évben Budán teszi ezt.⁸² Azonban nem kényszerűségből távoztak külföldre, hanem csak a nagyhírű professzorok kedvéért, hiszen a hittudományt főiskolai szinten városukban is elsajátíthatták: 1495-ben domonkos rendű teológiai főiskola működik Szegeden, Magyarországi János lektor vezetése alatt.⁸³ Hogy a tanulásra szánt időt nem fecsérelték el, Szegedi András bizonyítja, ki 1497-ben baccalaureusi fokozattal szerepel Budán.⁸⁴ A század illegvégén azonban a szegedi prédikátor barátok háza hanyatlásnak indul, 1516-ban le is ég,⁸⁵ s 1529-ben utolsó tagja is távozik belőle. Ezzel a dominikánusok itteni működése kerek négyszáz esztendőre megszűnik.⁸⁶ Valamikor lakói szerte az országban még sokáig hirdetik dicsőségét; közülük Szegedi Györgyöt említjük, ki 1539-ben mint a teológia „summa cum laude” baccalaureusa szerepel Bolognában, később a tridenti zsinaton vesz részt.⁸⁷

Mi sem természetesebb, mint hogy egy ilyen tudós férfiakkal virágzó, főiskolával büszkélkedő intézményben a könyvek nagy számát reméljük feltalálni. Bizonyosra ve-

⁷⁷ Iványi Béla, *Credo* 1935. 73–75.

⁷⁸ Uo. 75. és Veress: *Olasz egyet.* 332.

⁷⁹ Iványi i. m. 75–77.; Veress: *Olasz egyet.* 328.

⁸⁰ Veress uo. 59.

⁸¹ Iványi uo. 79.

⁸² Uo. 77.

⁸³ Uo. 80.

⁸⁴ Uo. 81.

⁸⁵ Timár Kálmán, *Szegedi Füzetek* 1934. 199.

⁸⁶ Iványi i. m. 82.

⁸⁷ Veress: *Olasz. egyet.* 91.

hetjük, hogy külföldről egyikük sem tért haza könyv nélkül, s a főiskolai oktatás is feltételezi a szükséges irodalom meglétét. Néhány sorral alább fogunk utalni arra a jelre, mely a helybeli kódexkészítésre mutat. Azt is tudjuk, hogy Szalánkemeni István fráter, akit 1488-ban Veszprémből Szegedre helyeztek át, pörbe keveredett régebbi előjárójával, mert az javait, köztük könyveit távozásakor nem akarta kiadni; a rendfőnök neki adott igazat, s a priorra ráparancsolt, hogy a holmikat szolgáltassa vissza Istvánnak, aki-nek egyben arra is adott engedélyt, hogy személyes használatra 3–4 könyvet tarthasson.⁸⁸ Ez az egyetlen konkrét adat a szegedi dominikánus rendházban levő könyvekre vonatkozólag, bár ki tudja, tényleg idekerültek-e a szóban forgó könyvek? A szegedi kolostor tudományos súlyát, sőt a falai között folyó kódexmásoló tevékenység jelentékeny voltát illusztrálja az a tény, hogy 1478-ban a Magyarországra visszatérő nagyhirű Váci Pál, Sz. Domonkos reguláinak fordítója, a Birk-kódex másolója, legkiválóbb miniatúráink egyike a pesti vagy szegedi letelepedés lehetőségét latolgatja; döntéséről nincs értesülésünk, az adat jelentősége Szeged szempontjából azonban így is ikézenfekvő.⁸⁹ Kétségtelenül szegedi provenienciájú kötet ez ideig nem bukkant elő. Iványi Béla idézett tanulmányában annak a nézetnek ad hangot, hogy a bibliotéka egy töredéke a rendház megszűnése után az obszerváns ferencesek kezére került, s az 1484–1538 közötti időből 10 dominikánus jellegű nyomtatványt mutat fel az alsóvárosi zárda 1935-ös állományából. Ezzel szemben azonban meg kell tennünk azt az észrevételt, hogy a könyv ebben az időben felbecsülhetetlen értéket képvisel, s azt ebek harmincadjára még költözködéskor sem hagyják, foggal-körömmel ragaszkodnak hozzá, mint a premontrei apácáknál tapasztaltuk. Másrészt a kiadvány szerzője, tartalma, jellege nem irányadó, hiszen például Jacobus de Voragine *Legenda aurea*-ja (s az Iványitól elősorolt többi is) népszerű volt ekkortájt, beszerzését nemcsak a szerző rendtársai tartották szükségesnek. Eppen e *Legenda bejegyzései* bizonyítják, hogy a XVII–XVIII. században még dominikánus kézen volt. Őt említett kötetben nincs jegyzet, kettőt veszprémi dominikánusok jegyzeteltek, egy pedig 1538-ban, tehát a szegedi rendház pusztulása után hagyta el a sajtót. Egyetlen „gyanús” darab marad: egy 1492. évi velencei *Summa angelica*, mely 1504-ben „frater Johannes de Zegedino” tulajdonát képezte. Hogy azonban ő csakugyan azonos-e azzal a Magyarországi Jánossal, akit 1495-re a teológia szegedi lektoraként mutattunk be, mint Iványi gondolja, s hogy egyáltalán a Sz. Miklós kolostor lakója-e, legalább is kétségesnek tűnik. Még visszatérünk erre.⁹⁰ Hogy könyvek voltak, s méghozzá nagy számban voltak, ebben bizonyosak lehetünk, de hogy az idők szele merre fújta ezeket, ma nem tudjuk megmondani. Általában vetjük ide azt a megjegyzést, hogy a possesszor-bejegyzések e korszakban még nem divatosak; más természetű glosszák adhatnak felvilágosítást a könyv tulajdonosáról, ezek hiányában azonban semmi sem utal a kötet első birtokosára. Így mi sem igazolja azt, hogy egy könyv, mely a XVI. század közepén Szegeden van, a századfordulón is itt volt, míg viszont egy jelöletlen kötet, a világ bármely sarkában bukkan is fel, származhatott oda Szegedről. A könyvek élete sokszor a legmerészebb fantáziát is túlszárnyalja.

A XIV. század első éveiben telepedett meg Szegeden a másik jelentékeny kolduló rend, a ferenceseké is. Házukat első ízben 1316-ban említik,⁹¹ de minden valószínűség szerint Szegedre vonatkozik az az 1310-es oklevél is, melyben „frater Dyonisius de ordine fratrum Minorum” említetik; ennek keletkezési helye ugyanis kiadója szerint bizonyta-

⁸⁸ Iványi i. m. 78.

⁸⁹ Uo. 77.

⁹⁰ Vö. Iványi i. m. 84. és borító 3.

⁹¹ Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. köt. Bp. 1922–1924. I. 271. – Kürtvélyessy László (A 700 éves minorita rend története. Szeged 1943: 105.) már 1230-ból talál utalást a szegedi ferencesek kolostorára; szerinte az 1290-es években az épület megrongálódott, s 1301-ben újjáépítették; állítása azonban további kutatást ill. megerősítést kíván.

lan, Szeged vagy Enyed lehet, Enyeden azonban a ferenceseknek sosem volt házuk, s így az adat inkább Szegedre vonatkoztatható.⁹² A szegedi barátok kivették részüket a rend életéből. 1329 és 1536 között négy alkalommal tartottak náluk közgyűlést.⁹³ Némelyikük magas egyházi méltóságra jutott; például Szegedi Benedek 1493-ban traianopolisi püspök, váradi helytartó lett.⁹⁴ Az országos politikában is hallatták szavukat, főként az eretnek-ellenes küzdelemben jeleskedtek, ezért székeltek náluk Marchiai Jakab, mint házfőnök, s aztán Kapisztráni János, mint vendég. Megnyerték Mátyás király jóindulatát. 1470–80 táján állítólag ő kezdett új templomot és kolostort építtetni számukra, melyet azonban közbejött halála miatt csak 1503-ban sikerült tető alá hozni a város költségén.⁹⁵ Időközben azonban a ferences élet általános válsága Szegeden is érezte hatását, az itteni ferences mozgalom is két táborra szakadt. Azok, akik az új szellemű, szigorúbb normákat ismerték kötelezőnek a maguk számára, elváltak társaiktól, s ők lettek az új, a Havi Boldogasszony tiszteletére szentelt alsóvárosi kolostor lakói. Ettől az időtől kezdve Szegeden két ferences zárda működött, egyik a konventuális minoritáké, kik megmaradtak a régi mariánus provincia keretei között, másik az obszerváns ferenceseké, kik az új szellemben fogant szalvatoriánus tartomány tagjai lettek. A konventuálisok működése ezután fokról fokra hanyatlak, s az 1530-as évek után Szegeden nyomuk vész.⁹⁶

Ismeretes, hogy a ferences rend roppant nagy szerepet játszott hazánk művelődés-ügyének előrelendítésében, kiváltképpen az anyanyelvű prédikáció és egyházi irodalom megindításában. Joggal tételezzük fel, hogy ezirányú tevékenységük Szeged kultúrájának formálásában sem maradt hatástalan. Annál jogosabban, mert éppen innen kapunk erre vonatkozó értékes híradásokat. A hazánkon átutazó Bertrandon de la Brocquière 1433-ban feljegyzi, hogy a ferencesek itteni templomában „egy kicsit magyaros” misét hallgatott.⁹⁷ E megjegyzés tartalma önmagában nem világos, egyértelművé válik azonban, ha összevetjük annak az 1518-as misekönyvnek a glosszáival, melynek birtokosai a szegedi obszerváns ferencesek voltak. Ezek – Radó Polikárp megállapítása szerint⁹⁸ – „bármennyire szokatlan valami, mégis tényként bizonyítják, hogy a ferencesek templomában magyar nyelvű liturgikus ének is volt.” Kétségtelen, hogy Bertrandon lovag megjegyzése is csak erre vonatkozhat, amiből az következik, hogy a szegedi ferencesek liturgiájában – tehát nemcsak a szöszéken – a magyar nyelv már a XV. század elején polgárjogot nyert. A ferencesek elsőrendű feladatuknak kezdettől fogva a nép között való forgolódást, a térítést, a prédikációt, méghozzá az egyszerűbb emberek számára is érthető prédikációt tartották. Köztudott, hogy alapítóik nem ajánlották számukra a tudományok elsajátítását, sőt, tőlük telhetőleg tiltották az olvasást, tanulást. Ezzel magyarázható, hogy a kiemelkedő személyiségek azonos – éppen hazánkban talán nagyobb – száma ellenére a tudományos életben nem vittek olyan jelentős szerepet, mint például a dominikánusok. Nagyjaik inkább a népművelés, mint a tudomány történetében alkotnak fejezetet. Külföldi egyetemre járt hazánkfiak között sokkal kisebb számban bukkannak elő, s így természetesen a szegediek is. Ezzel szemben Karácsonyi János a dolog másik oldalára mutat, amikor arra figyelmeztet, hogy azok a városok küldenek feltűnően sok világi ifjat-külföldi egyetemre, melynek falai között franciskánus zárda működik. Szegedet – mint láttuk, nem alaptalanul – ezek közé sorolja.⁹⁹ Mindenesetre a szegedi ferencesek közül viszonylag kevésel találkozunk a főisko-

⁹² Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae*. Tom. VIII. Vol. I. Buda 1832: 390.

⁹³ Karácsonyi i. m. I. 271.

⁹⁴ Uo. I. 75.; Reizner i. m. III. 227.

⁹⁵ Karácsonyi i. m. II. 161.; Balogh Jolán i. m. 277.

⁹⁶ Karácsonyi i. m. I. 272.; Reizner i. m. III. 22.

⁹⁷ Szamota i. m. 91.

⁹⁸ Radó Polikárp: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp. 1944. 60, 114.

⁹⁹ Karácsonyi i. m. II. 561.

lák padjain, vagy a tudományos élet porondján. Ha 1310-ből idézett adatunk valós, ebben az évben már volt Szegeden egyetemi végzettségű ferences barát, sőt volt szerzetesi iskola is, ahol ez a Dénes lektorként működött. Ezután azonban sokáig nem találunk hasonlót. Az említett Szegedi Balázs fia, az egyházi irodalomban is számontartott Pannóniai Gergely konventuális minorita 1495–1496-ban Ferrarában tanult.¹⁰⁰ Az ugyancsak konventuális Szegedi Gergely, Fülöp fia 1512-ben a krakkói egyetem hallgatója,¹⁰¹ később a rend pécsi iskolájának tanára, a Sorbonne doktora, majd provinciális volt. 1535-ben könyvet írt a katolikus hit védelmében.¹⁰² Az obszerváns Szegedi Balázs Temesvári Pelbártot tanulmányozta, beszédeinek 1498-as kiadásához magyar nyelvű széljegyzeteket fűzött.¹⁰³

A mariánus zárda egykori bibliotékájából semmit sem tudunk felmutatni. Mindössze egy olyan – megvalljuk, eléggé bizonytalan – jelet találtunk, melyből arra lehet következtetni, hogy állománya a ház romlása után az alsóvárosi szalvatoriánusok birtokába szállt. A szalvatoriánus provincia pesti könyvtárában ugyanis Radó Polikárp 1935-ben megtalálta a *Breviarium Romanum* 1513-as párizsi kiadásának egyik példányát, melyben a következő jegyzet olvasható: „In usum fratris francisci chongradini conc.” A „chongradini” szót valaki kivakarta, s helyére „zegedhini” került. A kötet tehát valaha Csongrádi Ferenc kezében járt. Nem ismeretlen személy ő: 1546-ban is tett jegyzetet egy másik könyvbe, 1552-ben pedig a pozsonyi konventuális rendháznak volt tagja. A breviárium tehát eredetileg konventuális tulajdonban volt, mégpedig, mint a jelzett javításból következtethető, Szegeden. Csongrádi Ferenc nyilván a konventuális ferencesek szegedi zárdájában kezdte szerzetesi pályafutását, minthogy Csongrádon ilyen nem volt; ő maga később különböző házak lakója lett, könyve azonban ittragadt, mint az egyetlen olyan kötet, melyről feltehető, hogy a megszűnt mariánus konvent könyvtárából a szalvatoriánusokéba került át.¹⁰⁴ Hogy feltételezésünk alapos-e, és hogy voltaképpen mi történt Szeged egykori konventuális frátercinek bizonyára tekintélyes bibliotékájával, nem tudjuk.

Valamivel szerencsésebbek vagyunk akkor, amikor a szalvatoriánus konvent XV. század végi könyvállományának darabjait keressük. Említettük, hogy Szegedi Balázs alsóvárosi barát jegyzeteket tett Temesvári Pelbárt *Sermones de tempore c.* beszédgyűjteményének 1498-as kiadásába. Ez a kötet tehát akkor már ott volt a polcon.¹⁰⁵ Valószínűleg ugyanez a Balázs szerepel a *Summa angelica* 1492-es velencei kiadásának jegyzetében is: „Ad usum fratris Johannis de Zegedino per reverendum patrem fratrem Bli (!) concessum in 1504”.¹⁰⁶ Eszerint tehát a mondott évben Szegedi János Balázs testvér engedélyéből használta a könyvet. Iványi fent idézett véleményével szemben szalvatoriánus ferencrendűeknek gondoljuk őket, mert a dominikánusok között ez időben nem találtunk ily nevű személyt, akinek az engedély megadására módja lett volna. Bizonyos továbbá, hogy a *Missale Strigoniense* 1513-as kiadása már a XVI. század elején a kolostor tulajdonában volt, mert külön orációt toldottak bele a Havi Boldogasszony miséjére.¹⁰⁷ Ugyanennek a műsekönyvnek 1518-as kiadása is megvolt egy példányban: 1525-ben búcsúmisét írtak bele a szegediek; megtudjuk azt is, hogy Budán vásárolták 2 forint 20 dénárért.¹⁰⁸ Talán megvolt ennek a kiadásnak egy másik példánya is; ebbe ugyanis 1520-ban a következőket írták: „Iste liber pro me niuerebla (!) emptus est”; végére a XVI. század első harmadában

¹⁰⁰ Veress: Olasz egyet. 380–381.

¹⁰¹ Schrauf: Krakó 81.

¹⁰² Reizner i. m. III. 225.; Karácsonyi i. m. II. 580.

¹⁰³ Karácsonyi i. m. II. 590.

¹⁰⁴ Radó i. m. 118–119.

¹⁰⁵ Karácsonyi i. m. II. 590.

¹⁰⁶ Iványi, *Credo* 1935. 84.

¹⁰⁷ Radó i. m. 24, 63, 66, 112.

¹⁰⁸ Uo. 23–24, 60, 63, 66, 67, 78, 114.

pálos misék sorozatát jegyezték;¹⁰⁹ eszerint pálos tulajdonban lett volna ekkor, gyanús azonban a bejegyzésben írt értelmetlen „niueretla” szó, melynek első betűi erősen emlékeztetnek az alsóvárosi kolostor latin nevében előforduló jellegzetes „ad niues” kifejezésre; erősen támogatja hitünket, hogy a XX. században a könyv csakugyan a szegedi ferencesek tulajdonában volt. Listánkat bővíti az 1513-as római breviáriumnak az a példánya, melyről az ímént mint Csongrádi Ferenc tulajdonáról szoltunk, s melyről gyanítható, hogy a XVI. század elején az alsóvárosi kolostor könyvei közé került. Kétségtelenül magyarországi és ferences, feltehetően szalvatoriánus és szegedi keletkezésű az ún. Guilerin-kódex, mely Guilerinus Postilláinak 1496-os nürnbergi kiadását s hozzákötve egy-egy tartalmú kézirat-kolligátumot őriz. A nyomtatvány számos glosszája és a kézirat XV. századi magyar nyelvű szövegei által rendkívül becsessé avatott nyelvemléket 1942-ben találta Radó Polikárp az alsóvárosi kolostorban;¹¹⁰ szerinte nincs okunk feltételezni, hogy valaha másutt állt volna. Összesen tehát három olyan kötetet tudunk előmutatni, mely a XV–XVI. század fordulóján kétségtélül az alsóvárosi Havi Boldogasszony zárda tulajdonát képezte, s van négy másik, melyről ez nem alaptalanul gyanítható. Nem tartjuk elhanyagolhatónak azt a körülményt, hogy a hét kötet közül kettőben (a három biztosan alsóvárosi közül egyben) vételre vonatkozó bejegyzést olvasunk, mert ebből kétségtelenné válik, hogy nem véletlenül összeverődött könyvkupaccal, hanem tudatosan fejlesztett könyvtárral van dolgunk. A többi darabról csak általánosságban beszélhetünk az 1846-os leltárban rögzített adatok ismeretében. 1846-ban 24 dátummal jelölt ősnymtatványt őrzött a ház bibliotékája (legkorábbi volt Johannes de Ferrariis munkája 1473-ból), s volt ott még 20 datálatlan kötet, melynek egy része valószínűleg az inkunábulumok közé volna sorolható, de feltétlenül a XVI. század legelső éveiből származik. Ezeken kívül még 48 olyan kiadványt látunk a leltárban, mely a török 1543-ban történt bevonulása előtt hagyta el a sajtót. Mindössze tehát csaknem 100 kötetről van szó. Jóllehet forrásunk éppen 300 évvel későbbi állapotot tükröz, némi iránymutatással mégiscsak szolgál, mert ha kell is azzal számolnunk, hogy a kolostor a későbbiekben is gyarapodott eredetileg idegen tulajdonban levő régi kiadványokkal, ugyanolyan joggal számolunk saját ősi bibliotékájuk darabjainak pusztulásával, vándorlásával. (A következő fejezetben a mozgás mindkét irányára bőven hozunk majd példát.) A XVIII. század vége felé már meglehetősen csekély számban voltak meg a XV–XVI. század fordulóján beszerzett könyvek. Ha véletlenül akadt ilyen, érdemesnek tartották külön felhívni a figyelmet arra, hogy a régi bibliotékából való, mint az említett 1513-as esztergomi Missale esetében, melynek bekötésekor, 1773-ban a gerincprelégtek: „Missale ex antiqis (!) V. Con. Szegedi. O. R. M. 1773.”¹¹¹ Ez a néhány darab is különös szerencséjével menekült meg az 1543-as esztendővel indult katasztrófa-sorozatból. 1543-ban ugyanis a török megszállta a várost és új fejezetet nyitott Szeged és a szegedi művelődés történetében.

¹⁰⁹ Uo. 19, 61, 63, 115.

¹¹⁰ Irodalomtörténet 1947. 1–8.

¹¹¹ Radó: Nyomtatott liturgikus könyveink... 112. A könyvtár későbbi állományának 1562-ig megjelenet darabjairól elemző áttekintést ad Bálint Sándor, Magyar Könyvszemle 1964. 134–141.

II. Török idők. Az alsóvárosi kolostor

Buda megvétele Szegedet a török hatalmi szférájába utalta, s ezt a helyzetet a város 1543 elején lett megszállása stabilizálta. Az új hatalom helyreállította a várat, biztosítva uralmát a vidék fölött, s egyúttal elismerve Szegednek az a jogát, hogy kedvező földrajzi fekvésén alapuló kivételezett helyzetét továbbra is megtartsa: megmaradt katonai, pénzügyi, kereskedelmi központnak. Bár az ebből származó haszon közvetlenül nem a magyar, hanem a betelepülő török lakosság anyagi erejét gyarapította, az előbbinek sem vált kárára. Szeged a szultán közvetlen fennhatósága alá tartozó kshász-birtok lett, s más alföldi településekkel szemben az ebből eredő állandóság előnyeit élvezte. Biztonsága azonban viszonylagos volt, a fosztogatást, erőszakoskodást nem kerülhette el; ezek némely időszakban – különösen Tóth Mihály 1552-es sikertelen felszabadító vállalkozását követően (erről ír Tinódi a Szegedi vészdelemben), valamint az 1670–80-as esztendőekben – az átlagosnál nagyobb méretet öltve a város létét is veszélyeztették. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az az 1553-ból származó adat, mely szerint az 1053 ház közül 807 (77%) lakatlan. Mindazonáltal az élet alapfeltételei többé-kévesbé biztosítva voltak, s a város 144 éven át várhatta felszabadulását. A belső önkormányzat – erősen korlátozott hatáskörrel – megmaradt, a lakosság vallási életébe a hatalom nem szült bele, főnt lehetett tehát tartani a szellemi, a kereskedelmi s – jelentékeny megszorításokkal – a közigazgatási kapcsolatot mind Erdéllyel, mind a királyi Magyarországgal. Ilyen körülmények között sikerült átmenteni a városi közösséget – ha csak a vegetáció szintjén is – az 1686-os nagy hadjáratig, melynek során Szeged is folszabadult.¹

Ezekben az évtizedekben kulturális életéről nem beszélhetünk, hiszen az elemi létfeltételek veszélyeztetettsége eleve folszippantotta a magasabbrendű törekvésekhez szükséges energiát. Két egymásra tekintő ténnyt idézünk a város művelődésügyét ért végzetes csapás jellemzésére. A belső életéről fennmaradt iratokban szinte kivétel nélkül a puszta életfeltételek biztosításáról esik szó, tartalmuk a zaklatásokkal szemben való védekezés. Ugyanebben az időben a magyar polgárosulás és kultúra frontját tömegesen özönlik el a szegedi származású kereskedők, kézművesek, mecénások, művészek, írók, prédikátorok, köztük európai méretű nagyságok, s vegyük kezünkbe művelődéstörténetünk bármely kézikönyvét, a XVI. század közepétől két-három generáción keresztül tucatjával találkozunk velük.² Ez a tény egyrészt még az előző fejezethez tartozik, mert ismét igazolja, hogy a század elejére Szeged a polgárosulás és a polgári kultúra egyik bázisává izmosodott, másrészt sejteti a fellendülésnek azokat a hatalmas lehetőségeit, melyek erre az időre már megérték, kibontakozásukat azonban a nemzeti katasztrófa elfojtotta. Ezek az adatok egy többé már soha meg nem írható szegedi művelődéstörténet adatai. Nem teljesen kár-

¹ Reizner i. m. I. 105–174.; Bálint S.: Szeged város 33–37.

² Részletesen szól e kérdés debreceni vonatkozásairól Bálint Sándor, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1967. 215–227.

bavesztettek: jelzik azokat az értékeket, melyekkel Szeged már pusztulásában gazdagította a nemzeti művelődés kincstárát.

Amde a korábban felgyülemlett erőtartalomnak a csapás alatt szét nem szóródott része az új, kedvezőtlen helyzetben, minden más út elzáratván, csak a szellemi mozgalmak területén fejlezhette ki magát, s így mintegy kényszerűen alkotja Szeged XVI-XVII. századi művelődésügyét. Végeredményben ha valami egyáltalán történt Szegeden e másfél-század esztendő alatt, az csak ezen a területen történhetett. Két mozzanatról kell megemlékeznünk: körülbelül a török hódítással egyidejűleg jelenik meg Szegeden a reformáció, s ezekben az évtizedekben jut minden más időszakhoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségre a ferencesek tevékenysége.

A reformáció szegedi története még feldolgozójára vár, s pillanatnyilag – szórványos adatok birtokában – főleg feltételezésekre, analógiákra kell hagyatkoznunk. Feltűnő, hogy a magyar kultúra Szegedről elszármazott munkásainak sorában igen nagy számban találunk jeles protestáns propagandistákat, prédikátorokat, írókat (Szegedi Lőrinc, Mezőszegedi L. János, Pap Benedek, Szegedi Dániel stb., sőt – Bálint Sándor szerint – Kálmáncsehi Sánta Márton is),³ köztük van Szegedi Gergely, a század második felének legkiemelkedőbb énekszerzője és Kis István, kit irodalomtörténetünk „a XVI. század legtekintélyesebb és legtermékenyebb református teológiai írójának” tart.⁴ 1538-tól kezdve 15 szegedi hallgatót látunk a wittenbergi főiskola termében,⁵ s a következő esztendőben a ferencesek már külön igehirdetőt rendelnek Szegedre a hitújítók elleni küzdelem céljára.⁶ A 40-es évek közepén Kis István és az ugyancsak tekintélyes Abádi Benedek működik a városban, ők veszik fel a harcot a ferences barátokkal, hitvitát folytatva velük. Protestáns prédikátort találunk itt 1552-ben Tóth Mihály benyomuló katonái, s még a század végén is van protestáns lelkész a városban.⁷ Felmerült annak a lehetősége is, hogy Méliusz Juhász Péter Új testamentum-fordítása egy itt működő protestáns vándornyomda terméke lenne,⁸ ezt azonban a szakirodalom nem teszi magáévá, bár a vitatkozók egyike sem mondhatja magát döntő érv birtokosának. A felsorolt adatok együttesen kétségtelenné teszik, hogy a XVI. század negyedik-ötödik évtizedében Szeged a hitújítás egyik hazai fészkevé kezdett válni. A későbbi visszaemlékezések is erről tanúznak: 1652-ben a város bírája bizonyítja, hogy ha a ferences barátok itt nem lettek volna, a katolikus hitnek már emléke sem élné;⁹ Debreceni Ember Pál a XVII-XVIII. század fordulóján úgy tudja, hogy virágzó református egyházközösség volt ott valaha. Nem tartjuk kizártnak, hogy éppen ez a körülmény készítette itteni tevékenységük feladására az említett szerzetesrendeket már a török megszállás előtt, amint hogy arra is vannak adataink, hogy a plébániákról kezdenek elszállingózni a lelkészek.¹⁰ Hogy azonban ezen az úton Szeged sokáig megmaradt volna – mint a kutatók egy része a legutóbbi években feltételezi –, nem látszik valószínűnek, vagy legalább is hathatós bizonyításra vár. Fennmaradtak az emlékei azoknak a vitáknak, melyeket a két felekezet a század első felében folytatott, s tudunk arról, hogy küzdelmükben a török hatóság pártfogását keresték.¹¹ Más alföldi városok (pl. Kecskemét) arra szolgáltatnak példát, hogy ezek a viták sokszor véres összecsapásokba torkoltak.

³ Ld. pl. Zoványi Jenő kéziratban maradt teológiai lexikonának fotomásolatát a szegedi Egyetemi Könyvtárban, 1483–1487. p.; Szinnyi József: Magyar írók élete és művei. XIII. köt. Bp. 1909. 543–555.; stb. Bálint Sándor, i. m. 215–227.

⁴ A magyar irodalom története. Főszerk. Sőtér István. I. Bp. 1964. 350–351. 492–493.

⁵ Reizner i. m. III. 227.

⁶ Karácsonyi i. m. II. 163.

⁷ Reizner i. m. I. 115–118.

⁸ Vág Sándor: Szegedi nyomda a 16. században. Szeged 1954. 3–7.

⁹ Reizner i. m. IV. 191.

¹⁰ Vág S. i. m. 8.; Reizner i. m. I. 115.

¹¹ Reizner i. m. I. 115–117.

tak. Ezek nem múlhattak el Szegeden sem nyomtalanul, s ha a XVI. század második felében ilyen jeleket nem találunk, ez a protestantizmus visszavonulását jelenti. Annál is inkább, mert – mint alább rámutatunk – a török hódítás periódusában Szeged éppen a katolicizmus alföldi fellegvára volt, s ez eleve kizárja, hogy hosszú időn keresztül élénk protestáns hitélettel számoljunk. Nyilván nem véletlen, hogy a szegedi származású reformátorok a század közepe után kivétel nélkül elkerülik szülővárosukat, s hogy nem a török miatt, azt a megszállt övezet számos lelkésze, köztük például a Békésen munkálkodó Szegedi Lőrinc tanúsítja.¹² Mindenesetre a török fennhatóság első éveiben kétségkívül működött református egyházközség a városban, s az is vitathatatlan, hogy jelentős befolyással rendelkezett a lakosság körében. Újabb feszültséget teremtett ez, minek feloldása a katolicizmus győzelmével következett be. Ez a feszültség a maga energiájával tovább növelte annak az imént jellemzett robbanásnak az erejét, mely Szeged intelligens társadalmát szétvetette, s ez vált okává annak, hogy a kirajzók között legnagyobb számban a reformáció képviselőit találjuk. E téren is bekövetkezett ugyanaz az eredmény, mint a művelődésügy egészében: a reformáció Szegeden elhalt, szétrepülő elemei azonban az országos mozgalom élesztőivé lettek. Bálint Sándor szől erről idézett tanulmányában. Míg a két felekezet egymás mellett élt, vetélkedésük jelentékeny hatást gyakorolt a város kulturális életére. A tudományos felkészültséget is igénylő hitviták, illetőleg az említett prédikátorok nem nélkülözhatték a szükséges irodalmat, s az iskolázott utánpótlásról is gondoskodni kellett. A szegedi katolikusok – a körülményekhez képest csökkentett ütemben – továbbra is küldik fiaikat Krakókba, Bécsbe,¹³ a wittenbergiekéről pedig már szóltunk. Közvetlen adatok hiányában inkább ebben a szellemi élnkségben kereshetjük a reformáció Szeged művelődésügyére gyakorolt hatását, remélhető azonban, hogy a mostanában meginduló kutatás konkrét tényeket is hoz majd felszínre. Jelen pillanatban azt kell leszögeznünk, hogy a török megszállás korszakában az egyetlen időtálló szellemi tényező az alsóvárosi barátkolostor maradt.

A ferences mozgalom helyi kezdeteiről, megoszlásáról szóltunk, s megállapítottuk, hogy a szalvatoriánus provincia alsóvárosi rendháza már a XVI. század elején komoly szerepet játszott a város művelődésügyének alakulásában, Szeged középkori könyvkultúrájának felvázolásához pedig jóformán az egyetlen megragadható tényező. Az 1500-as évek során előrehaladva jelentősége fokozatosan növekszik. A premontrei apácakolostor ebben az időben már megszűnt, vagy olyannyira súlytalanná vált, hogy nyoma sem maradt, 1511-ben lakóinak nagy része a fejedelemsasszonnyal együtt Somlyóvásárhelyre költözött, 1516-ban az épület is leégett, s ezt maga az intézmény sem sokkal élhette túl;¹⁴ a dominikánus zárdát 1529-ben hagyta el utolsó lakója, a konventuális ferencesek az 30-as évekig tevékenykedtek; ezekre az esztendőkre tehát az obszervánsok magukra maradtak. S ez még csak a kezdet, a döntő fordulat 1543-ban következett be. A török hatalom fellegeteinek gyülekezését 1525 óta érezték a szegedi ferencesek, ekkor dúlta és gyújtotta fel az első rablócsapat a házat úgy, hogy a barátok sebtében összetákoltt kunyhókban voltak kénytelenek meghúzni magukat.¹⁵ A következő évben a Buda felől visszavonuló reguláris csapatok rabolták ki a kolostort, miért is a barátok egy része elmenekült, a rendház létszáma 1535-ben is mindössze nyolc.¹⁶ A megszállás után létezésüket általánosságban nem veszélyeztette a török uralom, hiszen csekély számukkal, szerény igényeikkel nem zavaratták a meghódítottak vallási életével egyébként nem törődő új hatalmat. A római egyház

¹² Zoványi i. m. 1485–1486.

¹³ Schrauf: Krakó 34, 100.; Uő: Bécsi anyakönyv 201–202.

¹⁴ Timár Kálmán, Szegedi Füzetek 1934. 194–195.

¹⁵ Karácsonyi, i. m. I. 271.; Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921. 340.

¹⁶ Karácsonyi i. m. II. 162.; Szabó Gy. P. i. m. 340.

többi képviselőjének azonban nem lehetett maradása a hódolt területeken, hiszen közvetlenül veszélyeztette a török gazdálkodás rendszerét. A világi papság saját birtokaiból s a tizedből biztosította jövedelmét, a török viszont földbirtokot csak a szultán kezén tűrt meg, a tizedszedéssel pedig saját adópolitikáját látta veszélyeztetve. Mivel ismeretes, hogy a reneszánsz papság meglehetősen messzire távolodott a krisztusi életformától, visszavonta csapatait a megszállt területekről, s a hit ápolását az obszerváns ferencesekre bízta, akik az 1543-as évtől kezdve másfél századon keresztül egyedül látták el mindazokat a feladatokat, melyeket előzőleg egy jól szervezett hatalmas apparátus végzett. Elsősorban elfogadható viszonyt kellett teremteniük a megszálló hatósággal, mely a maga részéről szintén erre törekedett, hiszen a lakosság menekülése a kizsákmányolás lehetőségét, a hódítás értelmét veszélyeztette, s ennek megakadályozására legjobb módszerként az kínálkozott, hogy papjaikat működni hagyta. Az 1552-es Tóth Mihály-féle félresikerült felszabadító akció következtében a város népének egy részét kiirtották, más része elmenekült, a barátok is elvesztették a talajt a lábuk alól, a szegedi szandzsákhég hármát kivégeztetett közülük, a többiek szertefutottak, a kolostor négy évig üresen állt.¹⁷ A szükségesnek ítélt megtorlás után azonban a hatóság mindent elkövetett a helyzet normalizálására, s lehetőséget nyújtott a szerzetesek visszatérésére, kik élve az alkalommal haza is költöztek, s nyomukban ismét benépcsült a város. A megszállók megengedték, hogy elpusztult épületeiket helyreállítsák, a templomot befedjék, hat barát részére lakást építsenek.¹⁸ A következő időkben viszonylagos nyugalmat élveztek, legalább is a hatóságok igyekeztek ezt biztosítani, s megélhetésükről is gondoskodtak olyanformán, hogy engedélyt adtak egyházi adó szedésére.¹⁹ A mindenfelé garázdálkodó rablócsapatokkal szemben azonban nem nyújthattak biztosítékot: a XVI. század folyamán 33 barát veszítette életét.²⁰ A török hatalom gyengülésével a helyzet súlyosbodott, a sorozatos katonai vereségeket a terror fokozásával próbálták ellensúlyozni, a közbiztonság a szokottnál is labilisabbá vált, az atrocitások száma növekedett. A felszabadulást megelőző esztendőekben a házfőnököket többször megkínózták, hol kémkedéssel, hol élcsmiszerrejtegetéssel vádolva őket (bizonyára nem alaptalanul).²¹

A török uralom időszaka éppen a rendkívüli nehézségek miatt jelenti az alsóvárosi kolostor fénykorát. A zárda létszáma a hatot ritkán haladta meg. A világi papság összes funkcióját rájuk ruházták – gvárdiánjuk egyben a csanádi püspök vikáriusa –, s a minimumra olvadt létszámmal a többszörösére duzzadt területen valóban hősies lélekkel látták el feladatukat: rongyos ruhájukban egyenként vagy párosával barangolták be az egész környéket, tanítottak, gyógyítottak, prédikáltak, kiszolgáltatták a szentségeket, miséztek, igazságot szolgáltattak. Orvostudományuk messze földön híres volt, a török is élt vele, hatalmas kertjükben gyógyfüveket termeltek, köztük meghonosítva a paprikát. Mondanunk sem kell, milyen jelentősége volt mindennek az adott körülmények között a magyarság létének fenntartásában, s hogy a terület belső, társadalmi szervezete úgy ahogy átvészolhatta a megpróbáltatások hosszú időszakát. A lakosság nemzetiségi összetételének megváltozása is újabb feladatokat hozott. Már 1535-ben működik a szegedi ferencesek között szlovén prédikátor, 1650 óta szerbül tudó barát gondolja a szabadkai bunyeváco-

¹⁷ Karácsonyi i. m. II. 163–164.; Reizner i. m. III. 13.

¹⁸ Ordinánsz Konstantin: A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsá. Szeged 1831. 22.; Török-magyar kori történelmi emlékek. I. oszt. Okmánytár. II. köt. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Összegejt. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. II. köt. Pest 1863. 29–30, 32–33, 39–40, 42, 45, 47, 54, 58, 74, 76, 80. sz.

¹⁹ Ordinánsz i. m. 21.

²⁰ Ld. a szegedi Állami Levéltárban őrzött „Ferences anyag” III. sz. „Vegyesek 2.” köteg 8–9. p.

²¹ Ld. pl. Liber tabularum Provinciae SS. Salvatoris OFM. I. köt. 1655–1696. 27. p. Kézirat a szegedi Áll. levéltár id. anyagában.

kat, és ők foglalkoznak a beköltöző dalmatákkal; a felszabadulással megjelenő németeknek ugyancsak anyanyelvükön prédikálnak.²²

A szegedi kolostor – mint a megszállás körülményeihez képest jól adminisztrált szervezet, s messze környéken az egyetlen katolikus központ – egyúttal áziluma is az innen-onnan elüldözött személyeknek és intézményeknek. Falai között sokszor keresnek oltalmat a reformátorok, török rablók elől futó szerzetesek. Már 1514-ben idekergeti a felkelt paraszthad a csanádi káptalant minden ingóságával, többek között Sz. Gellért ereklyéivel.²³ 1556-ban a feldült gyulai rendházból menekülnek ide néhányan, magukkal hozva kincseiket; az 1644-es évben a pestisjárvány és I. Rákóczi György úzi ide a provincia egész papságát a tartományfőnökkel együtt. A városba érkező nyugati kereskedők is szívesebben húzták meg magukat a zárda oltalmában, mint kívül.²⁴ 1640-től különösen megélénkült az „idegenforgalom”: búcsújáró helyé válik az itteni nevezetes Mária-kép jóvoltából.²⁵

Világosan kitűnik a fentiekből, hogy a török megszállás idején az alsóvárosi kolostor lakói nélkülöztek az elmélyült tudományos munkálkodáshoz szükséges nyugalmat, s a velük szemben támasztott követelmények sem erre buzdították őket. Hogy némi irodalmi tevékenység nyomával mégis találkozunk, elsősorban annak köszönhető, hogy az emberfeletti súlyosbodott feltételek a rendtartomány legkiválóbb erőinek összpontosítását követelték meg, kik képtelen körülmények között is találtak módot szellemi foglalatosságra. 1542–1544-ben itt működik és gyűjti adatait a provincia egyik történetírója, Cserőgyi Benedek, kinek anyagát Szegedi Ferenc (†1559) veszi át. Később itt írja vallásos elmélkedéscit Szegedi Ferenc János, aki 1647-ben Szegeden kezdte szerzetesi életét, 1669-ben itt lett házfőnök.²⁶ Itt halt meg 1680-ban Baróti Miklós. Itt élt a XVIII. század végén a ferencesek kitűnő írója, Kiss István, s talán itt írta Jeruzsálemi utazását is; ennek forrása – Conradus Hietling szentföldi útikalauza – ugyanis az alsóvárosi zárda könyvei között ma is megvan.²⁷ Mindvégig nevelték a városból felvett újoncokat, s egy időben (1663) középiskolát is tartottak fenn; az 1662, 1669, 1672–1675, 1680–1681. évben teológiatánára is van a kolostornak.²⁸ Hogy azonban az alsóvárosi rendház ebben az időben a magyar katolikus kultúra legjelentősebb alföldi központjává fejlődött, az nem annyira a helybeli tudományos műhely tevékenységének köszönhető, hanem inkább annak a viszonylagos stabilitásnak, melyet lakói a meglévő nehézségek közepette is élveztek. A város legbiztosabb pontja volt, a nagyfotosságú oklevelek egy részét is itt őrizték.²⁹ Említettük, hogy menekülő katolikusok számos alkalommal találtak itt menedéket maguk és kincseik számára, mely utóbbiak között előkelő helyet foglalt el a könyv. Ez a vendég távozása után gyakran visszamaradt. Így került ide például az egyik legértékesebb kötet, az 1454-es Jenei-féle kódex, 1556-ban a gyulai ház menekülő tagjainak poggyászában, mely a mai napig egyetlen könyvünk a Mohács előtti Békés területéről.³⁰ Szóltunk arról a lehetőségéről, hogy a feloszlott szegedi szerzetesházak könyvtárai már a hódítás előtt idekerülhet-

²² Reizner i. m. I. 118–120.; Bálint S.: Szeged városa 41.; Karácsonyi i. m. II. 162, 165–168.

²³ Reizner i. m. I. 277.

²⁴ Karácsonyi i. m. II. 165.; Reizner i. m. I. 120.; Kaizer Nándor, Szegedi Havi Boldogasszony 1926. 1. sz. 2. p.

²⁵ Karácsonyi i. m. II. 166.

²⁶ Karácsonyi i. m. II. 161, 579–580, 582.

²⁷ Vö. Pásztor Lajos bevezetése a Jeruzsálemi utazás kiadásához, Róma 1958. XIII–XIV. Az adatai Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmünkre.

²⁸ Karácsonyi i. m. II. 166.; Hangya Márton: A Magyarországi Szalvatoriana Rendtartomány főnökeinek, a szegedi rendház főnökeinek és rendtagjainak névsora a tabulariumok alapján, 1655–1748. Kézirat a szegedi Egyetemi Könyvtárban; 2–4. p.

²⁹ Oltvai i. m. 8.

³⁰ Karácsonyi János, Magyar Könyvszemle 1896. 8–15.

tek. Ismerünk néhány kötetet az 1556-ban megszűnt szalárdi kolostor hajdani könyvtárából. Az 1540-es évek végén szűnt meg a jenői szalvatoriánus zárda: egy Temesvári Pelbárt-őnyomtatvány 1533-ban még ott volt, onnan Veszprémbe került, később Szegedre; eredetileg veszprémi provenienciájú köteteket fentebb is találtunk. Van a szegedi állományban Kassáról, Nagyszombatról, Temesvárról, Szendrőről, Szolnokról, Szécsényből, Pécsről, Pápáról, Csanádról, Fülekről, Monorról s igen nagy számban Nagyváradról átkerült darab, de akad külföldi (pl. Würzburg) eredetű is. Két értékes nyelvomlék-ról, mely még az 1830-as, sőt az 1890-es években is Gyöngyösön volt, 1942-ben pedig már Szegeden, Radó Polikárp írt nemrégiben.³¹ Az állomány gyarapodásának kérdésére visszatérünk, most csak érzékeltetni szeretnénk, hogy a mindennapi élet kiegyensúlyozottsága jelentős mértékben lett okává annak, hogy a különféle csapások súlya alatt szerteszóródott értékek éppen itt gyűltek össze. A felszabadulás után a kolostor élete abszolút mértékkel mérve emelkedő irányzatot mutat, relative azonban hanyatlásnak indul. A taglétszám növekszik, 1699-től szerzetesi iskolát tartanak fenn, melyben bölcsészetet, etikát tanítanak.³² A másfélszáz éve elmenekült egyházi és világi hatóságok azonban lassacskán visszatérnek, s a frissen szerzett területen nagy ambícióval látnak hozzá helyzetük restaurálásához. A szegedi ferencesek kiváltságos helyzete egy csapásra megszűnik. A számszerű gyarapodás egy ideig még jellemző, de a piaristák szegedi megtelepedésével végleg háttérbe szorulnak. Mikor azután a XIX. században az egyház művelődési privilégiuma visszavonhatóanul a múlté lesz, s a város kulturális életében megjelennek, majd túlsúlyra jutnak a világi elemek, az alsóvárosi szerzetesek ilyen irányú tevékenysége élő hatóerőből becses történelmi emlékké válik. Maga a zárda még kétszáz éven keresztül fennmarad, s őrzi a történelem folyamán benne felgyülemlett kincseket,³³ melyek közül az elsőseg kétségkívül a bibliotékát illeti.

Ez a gyűjtemény Pozsonytól keletre páratlanul állt Európában, mint az egyetlen művelődésügyi intézmény, mely a XV. századtól napjainkig megszakítatlan folyamatos-sággal létezett, az egyetlen XX. századi könyvtár, mely történetét a középkorig vezethette vissza. Sajnos, 1949-ben, a szerzetesrendek feloszlata és javaik államosítása idején az állomány szétszóródott, s a szegedi Egyetemi Könyvtárnak a restaurálásra irányuló törekvései ez idig nem találtak kellő támogatásra az illetékesek részéről, bár a megvalósítás minden gyakorlati feltétele adott. Így közvetlenül csak azt a néhány száz kötetet tanulmányozhatjuk, melyet innen-onnan – elsősorban az Akadémiai Könyvtár jóvoltából – mégiscsak sikerült összegyűjteni, ismereteinket egyébként a könyvtárról szóló irodalomra, illetőleg az 1846-ban készült katalógusra alapozhatjuk. E későbbi tanúvallomások természetesen csak kellő óvatossággal hasznosíthatók a bibliotéka egykori állapotának megrajzolásában, hiszen tudjuk, hogy a kötetek egy része nem kezdettől fogva állt a kolostor polcain, hanem újabb idők vihara vetett ide korábbi kéziratokat, nyomtatványokat, mivel szemben viszont az eredeti beszerzésű állomány tekintélyes része pusztult és kallódott el ugyanebben a viharban. Ismeretes például, hogy a kolostor értékeinek egy részét a XVII. század elején Eösedre, onnan Kassára, végül 1618-ban Szécsénybe menekítették,³⁴ kétség-telen, hogy ekkor könyveket is vittek el, mert a szécsényi kolostor XX. századi könyvtárában igen sok kötet tünteti fel birtokosául az alsóvárosi zárdát. A dalmatáknak a XVIII. században bekövetkezett elmagyarosodása után a szlovén nyelvű könyveket a bajai zárdának adták át. Említettük, hogy a ház időnként évekig lakatlanul állt; a rablók sem kerül-

³¹ Magyar Könyvszemle 1966. 113–125.

³² Karácsonyi: Sz. Ferenc rendjének tört. II. 167.; Lugosi Dömc, Szegedi Havi Boldogasszony 1932. 11. sz. 5. p.

³³ Sőt, gyarapítja is azokat; Pesti Mihály bibliája, Pécsi Ferenc kódexe 1895 és 1942 között került Szegedre; ld. Radó Polikárp, Magyar Könyvszemle 1966. 113–125.

³⁴ Bálint S.: Szeged városa 42.

ték el, s tűzvésznek, árvíznek tucatnyi alkalommal esett áldozatául. Szmolány Nándor³⁵ 1910-ben úgy tudja, hogy a legjelesebb könyveket néhány éve vitték el Gyöngyösre, Hangya Márton pedig 1945-ben mondja, hogy a legutóbbi rendezés során a többes példányokat kiiktatták.³⁶ Ismeretes, hogy a könyvtárlából kiáztatott Bonfini-kódextörödéket 1924-ben az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozták.³⁷ Csodaképp mondhatjuk, hogy valami mégis megmaradt, s ez a csekély töredék darabjaiban is, egészében is felmérhetően értéket képvisel.

Az állomány nagyságára vonatkozó adatok eléggé eltérőek. Néhány évtizeddel ezelőtt megvolt még az 1748-as vizitáció alkalmával készített jegyzék, melynek alapján Hangya Márton részletesebben tekinthette át az akkori helyzetet.³⁸ Ebből kihagyták a rendtagok szobáiban levő, valamint a német nyelvű műveket; a felvétel csak a szerzőt s a nem mindig pontos címet tüntette fel. Összesen 580 kötetet tartalmazott, melyből elemzésre alkalmas leírást 373 műről adott. A szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában fellelhető a teljes állományról 1846-ban készült katalógus, Dubecz József szorgalmas és pontos, bár a mai igényeknek kevésbé megfelelő munkája,³⁹ melyet 1863-ig rendszeresen vezettek tovább. Ebben a leltárnaplóban mintegy 2000 mű szerepel, beszámítva a több kötetes és több példányban meglevő műveket, a pontos kötetszám 2896. 1900-ban hivatalosan 4341 kötetet tartottak nyilván (ebből 33 ősnymtatvány, 36 régi magyar nyomtatvány), s volt 300 kézirat, 17 térkép stb.⁴⁰ Harminc esztendő múlva ugyanezek a hivatalos adatok kb. 4000 kötetről szólnak, melyben 17 darab XV–XVI. századi hungarica és 120 latin nyelvű ősnymtatvány található.⁴¹ 1935-ben Baróti Dezső számolt be a könyvtárról,⁴² ő 100 ősnymtatványt és 100-nál több RMK-kötetet talált. Az eltérések részben abból adódnak, hogy a könyvtár a legutolsó esztendőig élt, állománya tehát változott, részben abból, hogy az egyes állományrészek megnevezésében („ősnymtatvány”, „rég magyar könyv” stb.) a tudósítók különböző terminológiával éltek, részben pedig abból, hogy az anyag a múlt század vége óta a permanens rendezés illetve rendetlenség állapotában volt, s nagy részéhez hozzá sem lehetett férni.

Ha az 1748-as jegyzék az állománynak csak egy részét tünteti is fel, arra feltétlenül alkalmas, hogy keresztmetszetként az egészbe engedjen bepillantást, bár többek között a tagoknál kint levő, tehát a gyakrabban használt műveket sem tartalmazza. Hangya Márton számítása szerint az azonosítható 373 kötet tartalmilag a következőképpen oszlott meg:

szentírás	37 köt.	10%
dogmatika–apológia	51 köt.	14%
szónoklat	123 köt.	33%
jog	22 köt.	6%
morális	29 köt.	8%
aszketika	27 köt.	7%
liturgia	11 köt.	3%
bölcsélet	15 köt.	4%

³⁵ Szmolány Nándor: A középkori Szeged műveltsége. Szeged 1910. 41.

³⁶ Hangya Márton: A szegedi ferencesek könyvtára a XVIII. század közepén. Szeged 1945. Kézirat a szegedi Egyetemi Könyvtárban. XVII.

³⁷ Jakubovich Emil, Magyar Könyvszemle 1925. 19–27.

³⁸ Hangya: A szegedi ferencesek könyvtára... passim.

³⁹ Szegedi Üdvöztői Ferencziek Egyesülete könyvtárának leltára. Kézirat a szegedi Egyetemi Könyvtárban.

⁴⁰ Magyar Minerva. I. évf. Bp. 1900. 320.

⁴¹ Uo. VI. köt. Bp. 1930–1931. 593.

⁴² Könyvtári Szemle 1935. 33–34.

történelem	14 köt.	4%
ferences tárgyú	20 köt.	5%
vegyes	24 köt.	6%

20 kötet képviseli a XV. századot, 53 a XVI. század első és 45 a második feléből való, 64 kötet jelent meg a XVII. század első és 91 a második felében, míg a XVIII. századból (természetesen csak 1748-ig) 100 kötet származik. A szerzők között a jezsuiták vezetnek, majd a ferencesek (100 ill. 80 művel), utánuk sorrendben a dominikánusok, kapucinusok, pálosok, bencések, karmeliták. Az utóbbi két felosztás helyi jellegzetességet kevésbé mutat (bár viszonylag igen magas a régi nyomtatványok száma), annál érdekesebb számunkra az első: a szónoklat s az ezzel szorosan összefüggő dogmatika–apologia-csoport az egész állománynak csaknem felét teszi. Az elméleti teológia csekély teret kapott a barátok érdeklődési körében, s ez megfelel annak, amit feladataikról, tevékenységükről mondtak ki. (Hogy a megoszlás e módja mennyire sajátosan ferences jellegű, néhány lappal alább fogjuk majd látni, amikor módunkban lesz megismerni az egészen más funkciót betöltő kegyesrendű zárda könyvállományával.)

Említetünk, hogy 1846-ban 24 dátummal kiadott ősnymtatványt jegyzett fel a könyvtár katalógusa, s hogy az 1543 előtt megjelent művek száma ekkor megközelítette a százat. Köztük több példányban volt meg Angelus de Clavasio, a „Mammotrectus”, Temesvári Pelbárt, Nicolaus de Lyra. A török megszállás után egy időre – úgy látszik – megcsappant a beszerző tevékenység, 1544-től 1559-ig, 16 esztendő alatt mindössze 9 mű akad, az 1560-as évekből pedig csak négy. Az 1570 után megjelent kiadványok lényegesen nagyobb számban szerepelnek a katalógusban, s a XVI. század nyomdászatát végeredményben 141 kötet képviseli. Laskai Osvát és Calepinus 4–4 példányban, Monoszlói András 5 példányban van meg. Van Komjáti Benedek, Telegdi Miklós, 1574-es Új testamentum. Tudjuk, hogy ezek egy része idegen helyről vetődött ide később. Azonban a könyvek nyomtatásának dátumsora pontosan igazodik a kolostor történetének dátum-sorához: azokban az években csapnan meg az állomány, melyekben a kolostor története is válságosra fordult. Ebből arra következtetünk, hogy az állomány egésze általában kurrens beszerzésű művekből alakult ki, amikor tehették, megvették a legfrissebb kiadványokat, s ezek alkották a könyvtár törzsét, melyhez szerencsésen járultak hozzá az innen-onnan véletlenül odakerült kötetek. Ha az állomány zöme utólag verődött volna össze, nem tükrözné oly pontosan a zárda sorsának alakulását, s egyáltalán nem alkalmazkodnék a barátok feladataihoz, munkastílusához.

A XVIII–XX. században meglevő könyvanyag egészére nézve⁴³ feltűnő az orvosi és mezőgazdasági tárgyú művek nagy száma, egészen Avicenna Canon-jáig visszamenően, megvolt például Pécsi Lukács Hasznos orvosság-a, több mű a veszettségről, mételyről, lótenyésztésről, méhészetéről; Bartholomaeus Anglicus 1483-as kiadásában széljegyzetekben fordították magyarra a gyógynövények latin nevét. Klasszikus auktorok kis számban vannak, szépirodalomból jóformán semmi; néhány grammatikai mű (Calepinus, Budé, héber és chaldeus, német nyevtanok stb.) az előbbiekkal együtt tancélokat szolgálhattak. Különösen jellemző, s a zárda történetének ismeretében érthető az állomány soknyelvűsége. A Biblia például – a szokványos héber, görög, latin és magyar kiadásokon kívül – megvolt német, francia, spanyol, olasz, lengyel, szlovén, cseh nyelven. Ugyancsak szembeszökő a protestáns szerzők aránylag nagy száma, amit feltétlenül a szegedi reformációról mondot-takhoz kell viszonyítanunk. (Némely könyvben a szövegből és glosszákból valóságos kis hitvita kerekedik ki.) Az egyházi művek csoportjából messze kimagaslik a dogmatika–

⁴³ Az alábbiakban Hangya Márton, Dubecz József és Baróti Dezső írásaira, valamint a meglevő kötetekre támaszkodunk.

apológia és a szónoklattan, mely teljességével tüntet, egyetlen lényeges ágazat sem hiányzik belőle: kétségtelenül céltudatos gyűjtőpolitika eredménye. A szentatyák sorából Dionysius Areopagita és Ágoston, a skolasztikusok közül Petrus Lombardus, Aquinói Tamás, Antonius Lusitanus, Caramuel, Stapleton, hogy csak a legnagyobb neveket említsük. A szkotista irányzatból alig látunk valamit, talán elkallódtak a könyvek, csak Bascetti és Bruodinus nevével találkozunk. A molinista iskolát a Veresmarty által fordított Lessius képviseli meg egy anoním munka „Dissertatio de scientia media” címmel. A szorosabban vett hitszónoklathoz tartozó művek közül a legrégebbi irodalmat a ferences Robertus Capraciolus, Nicolaus de Nisa, Polygranus, Spoelberg, Königstein, Bernardinus de Bustis, a dominikánus Jacobus de Voragine, Petrus de Palude, Ludovicus Granatensis (6 példány!), Thomas Stapleton (8 példány!) s még Nausea, Gerson, Andreas Lusitanus fémjelzi. Az újabb irodalomból ferences Busmannhausen, Diez, Johannes Carthagenae, Panigarola, Matthias Keul; dominikánus Koppenstein, Lanuza, Delaminec, Pciuchelli; jezsuita Costerius, Brann, Fabri, Hartung, Osorius Besseus francia, Beyerlinck belga, Klaus, Ginther, Pinzger, Penzinger, Krävogl, Pfendner német. A magyarok közül első Temesvári Pelbárt; majd Laskai Osvát, Telegdi Miklós a prédikáció magyar klasszikusa és elméletének első hazai kidolgozója, Pázmány, Káldi György, az Illés testvérek (az első magyar falusi prédikációk és az első magyar katechetikus beszédek alkotói), az újabb időkben a nagy tekintélyű Kelemen Didák. Ezek csak a legkiemelkedőbbek, de minden kommentár nélkül példázák, hogy az alsóvárosi barátok legfontosabb feladatuknak az igehirdetést, a nép között való forgolódást tartották, az ehhez szükséges irodalmat a legnehezebb esztendőkből is a teljesség igényével igyekeztek beszerezni. Oka és magyarázata ez annak is, hogy a kötetekben számos glossza látható, köztük történeti, nyelv-, irodalom- és vallástörténeti jelentőségűek. Ez az összefüggés arra is rámutat, hogy a könyvtár távolról sem valami gyűjtőszénvedély következtében jött létre s még kevésbé véletlenül, hanem szigorúan vett munkaszakasz volt, melyet teljes egészében a nagy feladatnak rendeltek alá.

A könyvek beszerzésének dátuma az esetek többségében nem, vagy csak hozzávetőlegesen állapítható meg. Az első évszázadokban nem tüntetik fel a birtokos nevét, az érkezés dátumát. A mulasztást jóval később pótolják, amikor felismerve az állomány számbavételének szükségét, megkezdik a leltározást, a rendszeres köttetést, s ezzel együtt a kötetre ráírják, illetve rányomják a leltározás, köttetés évszámát. (Van ennek valami alig sejtethető mellékzöngéje, ami kissé lehangol bennünket. A könyv sorsáról attól a perőtől kezdve kapunk cáfolhatatlan értesítést, amely percben egy ícipitit veszít értékéből: szerény munkaeszközből vagyonná, egy kissé díszc, egy kissé célá válik.) Nos, ezek az útbaigazító jegyzetek a XVIII. században jelennek meg, s ettől kezdve válaszolhatunk könyvnyelven a beszerzés mikéntjével kapcsolatos kérdésekre. Hogy egyes kötetek a XVI. század folyamán kétségtelenül az alsóvárosiak birtokában voltak, magukból a kötetekből – mint fentebb láttuk – legfeljebb csak következtetéssel állapítható meg. A XVII. században már akad egy-két bejegyzés: „pro Contu Szegediensi 16 33 8 octob.”; majd a következő – éppen félszázad múlva – valamivel bőbeszédűbb: „Conuentus B. Virg. ad Nives de Mezö Szeged, dabat P. Joannes Stankowith Societatis Jesu. Anno Dni 1673. 20 Noucmb.” Közben valaki néhány régebben beszerzett kötetre is rávezette a tulajdonos nevét: „Conuentus Szegedjensis. Anno 1644.” Ez időtől egyre világosabban bontakozik ki az állomány gyarapításának képe. Három rendszeresen járt útja van: az ajándék, a vétel és szegedi specialitásként más kolostorok szétszórt anyagának gyűjtése. Mária Terézia és II. József uralkodása idején is áramlottak ide könyvek, amikor a feloszlott szerzetesrendek és megszüntetett zárdák könyvállományának néhány darabját a szegediek mentették meg. A bejegyzések szerint ekkor került ide Augustinus Confessionálé-jának 1588-as kiadása Kassáról, Reinccius héber–chaldeus grammatikája Nagyszombatból, Szentiványi Lutheranicumának egyik példánya Temesvárról stb.; legnagyobb számban a nagyváradi testvér-zárda

könyveit látjuk viszont, melyek zöme 1788-ban került ide, mint az egyik bejegyzés elárulja: „a temperie abolitionis”; Pázmány 1637-es Kalauzának bejegyzése („Ad conventum Szegediensem transmittatur”) is tudatos intézkedésről s nem a könyvek véletlen kóborlásáról tanúskodik.

Nagy tömegű könyv került a kolostorba a szokásos ajándékozás révén is. Az ajándékozók közül elsősorban a ház tagjait kell megemlitenünk. Saári Mátyás (az 1605. és 1622. évben házfőnök) nevét 3 kötetben látjuk, ő adja – már mint provinciális – Balásfi Tamás Csepregi iskolá-ját 1616 és 1622 között, Bessacus Conciones-át, Ludovicus Granatensis hasonló című munkáját. 1663-ban Miskey Pál adja ajándékba Andreas Eborensis Exempla memorabiliá-ját (1585), s ezután a sor megszakítás nélkül vonul tovább. Példaként említhetjük az Amarissimus dolor BMV 1763. évi kiadását, melyet 1768-ban Jeloricus Kristóf adományozott; a XIX. század közepén több tucat könyvvel gyarapítja a kolostort Győrffy Edvárd, köztük 150 éves kiadványokkal is, literátus ember lehetett. Az egyházi előjárók több alkalommal juttatnak kisebb-nagyobb könyvadományt a zárda részére, s ezekben bizonyos elvszerűség tapasztalható. Az 1690-es években több tételben bőkezű könyvadományt küld Telekessi István csanádi püspök, hálából azért, amit a barátok az elmúlt évtizedekben a püspökség ügyeinek gondviselőiként tettek. A váci püspök 1728-ban egy 1726-os Concilium Romanum-ot ad, Pataky Gellért provinciális Szentiványi egyik vita-iratát, és sajátkezűleg írja bele: „pro haereticam sentimento refutando”; Nagy János provinciális 1711–1712-ben küld könyveket, Kernhoffer György 1759-ben. A Szegeden megfordult vagy lekötelezett alsóbb rangú egyháziak is gyakran fejezik ki hálájukat egy-egy könyvvel, mint a már említett jezsuita Stankowith, aki két kötetet is ad, Mayerli Benedek, szintén jezsuita, ki annyira rokonszenvezett a ferencesekkel, hogy néhány év múlva már a ház tagjai között látjuk viszont; Horváth János sári plébános 1679-ben Christophorus Braun két évvel korábban megjelent prédikációs kötetét engedi át; a szegedi piaristák 1791-ben odaadják Giralaldi egyik munkáját; más alkalommal maga a szerző küld tiszteletpéldányt (Alber: Dissertationes, 1820.), 1766-ban Pázmány Kalauzából a kiadó küld, Almásy Pál. Nem ritka eset, hogy világiak tesznek könyvadományt a kolostor javára, mint Tóth József tekintélyes polgár és tanácsstag, 1755–1758 között városi főkapitány Szegeden,⁴⁴ ki egy Corpus juris-t és más jogi kiadványokat tartalmazó vaskos kolligátumot hagy végrendeletében a barátokra (1765); 1736-ban Beer József Reiffenstuel Theologia moralis-ának egyik példányát adja. A bejegyzésekből megállapítható legbőkezűbb ajándékozó Szegedi István Ferdinánd, az 1690-es évek városi jegyzője volt,⁴⁵ aki üzleti összeköttetésben is állt a kolostorral, 1696-ban egy birtokrészt vásárolt a barátoktól,⁴⁶ nevét számos XVI. század végi, XVII. század eleji kiadványon olvassuk. A vétel útján bekerült kötetek esetében általában a beszerzés tervszerűsége domborodik ki. Stapleton Promptuarium-ának nyári része 1670 körül véletlenül került át Szécsényből, 1675-ben megveszik hozzá a hiányzó félkötetet ugyanabban az 1593-as antverpeni kiadásban. A XVIII. század elejétől a megvásárolt kötetekbe rendszeresen bejegyzik a „sub guardia-natu N. N.” kitételt; a házfőnökök közül különösen gyakran bukkanunk Jávorszky Mihály (1712–1714), Palicsovics Zsigmond (1742–1743), Boldogh Antal (1773–1777), Misuray Márk (1783) nevére, a legintenzívebb könyvgyűjtő tevékenység Kázmér Imre (1779–1780) éveikhez fűződik. Néha „természetbeni” szolgáltatásért is vásároltak: Karlezthoffer János szegvári plébános hat miséért adott el egy kötetet 1754-ben, Gabriel Antoine 1792-es Theologia moralis-át 12 miséért kapták meg. Máskor görbe úton került könyv a kolostorba: a János-rendű Maternus fráter „ad usum” kapta La Croix Theologia

⁴⁴ Reizner i. m. III. 90.

⁴⁵ Uo. I. 199.

⁴⁶ Uo. III. 426.

moralis-ának 1719-es kölni kiadását, de talán nem tanulta meg elég jól a benne foglaltakat, mert 1744-ben eladta az alsóvárosiaknak 11 rénusi forintért. Ez utóbbi két esetben helybe hozták a könyvet. A vásárlás helye egyébként csak néhány esetben állapítható meg, s mindig Bécs, mégpedig általában már a megjelenést követő valamelyik évben. A beszerzés gyorsasága csak abban a kivételes esetben állapítható meg, ha a nyomtatványon mind a kiadás, mind a beszerzés éve megtalálható, s ekkor is nagyban befolyásolná ítéletünket, ha a gyarapodás módját megállapíthatnánk. Ilyen szerencsés, minden szükséges mozzanatot feltűntető kötet 31 került a kezünkbe. Vizsgálatuk azt bizonyítja, hogy a megjelent könyveket ritkán tudták vétel útján azonnal beszerezni, de harminc éven belül általában hozzájutottak. Szórványosan fordult elő, hogy régi hiányokat több évtized elteltével sikerült pótolni. Az egyházi előjárók szinte kivétel nélkül a legaktuálisabb irodalmat küldik meg. A többi ajándékozó esetében feltűnő, hogy csak friss, vagy 40–60 éves munkákkal gyarapítják a tékát. Utólag természetesen tekinthetjük ezt, hiszen a tulajdonos azt ajándékozza el, amire nincs szüksége; ha a tárgy egyáltalán nem érdekli, a könyvet nyomban továbbadja, 40–60 év alatt viszont az érdekes kiadvány is elavul. Évszázados könyvet magánember csak akkor őrizget, ha erre – mint Szegedi István Ferdinánd, Győrffy Edvárd esetében – különös hajlandósága van. Határozottan megfigyelhetünk néhány olyan időszakot, melyben a könyvbeszerzés nagyobb arányokat ölt. Ilyenek az 1710-es, az 1760–80-as és az 1890-es évek, vagyis azok az idők, melyekben a könyv értékét ismerő vezető állott a kolostor élén, mint a már említett gárdiánok, illetve amikor lábra kapott a kolostori élet modernizálásának eszméje, mint a múlt század vége felé. Ezekben az években, amikor vétel révén a legtöbb könyv kerül be, az ajándékozás szerepe nemcsak relatív, hanem abszolút számokban mérve is alaposan lecsökken; míg általában a vett és ajándékba kapott kötetek aránya egyenlő, ekkor ez 7:4-re változik a vásárlás javára. Az állománygyarapítás három megfigyelhető formájáról összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a veszélyeztetett kolostorok kincseinek befogadása révén nagy számú és különösen értékes anyag került a szegedi ferencesek birtokába. Ebből kerülnek ki azok a darabok, melyek valamilyen szempontból szembevetően értékesek (nyelvemlék stb.). Ez a forma azonban véletlenszerű és csak időlegesen használható. Az ajándékozásnál is túlságosan nagy szerep jut a véletlennek, s igaz érték csak elvétve kerül elő. Azok a vezetők, akik a könyvtár és a gyakorlati feladatok közötti összefüggést felismerték, a könyvállomány gyarapításának fontosságával tisztában voltak, a tervszerű vásárlást használták fel erre. A ferences könyvtár állományának egészét, benne a mindennapi feladatok ellátására használható magot – úgy látszik, már a XV. század óta – vásárlás útján szerezték be, a könyvtár jellegét tehát elsősorban a céltudatos állományfejlesztési politika alakította ki. Szerencsésen járult ehhez kiegészítésül a más forrásokból bekerült anyag.

A könyvtárkezelő munka későn indul meg, aminek okát abban kereshetjük, hogy a létért való küzdelem éveiben efféle időtöltésre nem maradt energia. A leltározásra vonatkozó első biztos adatunk 1690-ből származik: „Conuentus sum Szegedien. ordinis Minor. S. Fran. Per P. Joannem Bárkány Inscriptus. 1690.” – olvassuk az egyik kötet táblájának belsején, tehát a bekerült könyveket ebben az időben már bevezették a katalógusba.⁴⁷ A jegyzék és a könyvállomány kezelésével a helyettes házfőnök lehetett megbízva, legalábbis ezt a tisztelet viseli Bárkány János a jelzett évben. A hasonló értelmű tudósítások csak a XVIII. század első évtizedeitől válnak rendszeressé; ekkor írják bele – jóval beszerzésük után – a kolostor nevét a régi könyvekbe, köztük az ősnymtatványokba is. Kétségtelenül tudatos, célszerű és szakszerű tevékenységgel az 1760–80-as években találkozzunk. Mindenekelőtt az tűnik a szemünkbe, hogy ezekben az esztendőben újraközzélik az állomány nagy részét. Ekkor minden kötet gerincén feltűntetik a könyv szerzőjét, ci-

⁴⁷ Ugyanezen évből idéz egy hasonló tartalmú, de más formájú bejegyzést Hangya M. i. m. XVII.

mét, a szegedi zárdá nevét és a kötés dátumát. Ez alkalommal vesztek el a régi nyomtatványok első és hátsó szennyleveleiket bejegyzéseikkel együtt, mint ahogy margináliáik zöme is áldozatul esik az egyébként dicséretes buzgalomnak. Az általános újrakötötetés indokai között valószínűleg helyet talált az állományvédelem szempontja is, a fő ok azonban nem ez lehetett. A háborús veszedelmek elmúltával a viszonyok rendeződtek, s tartani kellett attól, hogy a feléledő zárdák helyzetük restaurálásának részeként elkalhlódott könyvállományuk visszaszerzésére is gondolnak; a szegedi barátok ennek akarták elejét venni. Nemcsak a régi tulajdonosra utaló kötésekét távolítják el, hanem a könyvek belsejéből is kívágnak, kitörölnek minden korábbi posszessor-bejegyzést. A könyvtár külső képe mindenesetre sokat nyert ezzel, mert a régi beszerzésű anyag nagy része ezután egyforma, csinos és tartós borjúbörkötésben sorakozott a polcokon. Ezt a hagyományt a könyvtár kezelői a későbbiekben is megőrizték, s ennek köszönhető, hogy a könyvtár mai állományában mindössze 7 kötetlen darab található, ezek közül is néhány a legutóbbi években vesztette el tábláját. A bejegyzésekből tudjuk, hogy a kötés minden esetben megtörtént a beszerzést követő 5–10 éven belül. A kötés helyére a feltűnő egyöntetűségből következtethetünk: a barátok nyilván ugyanannál a mesternél dolgoztattak. Jellegzetes ferences kötések ezek, a műhelyt azonban nem ismerjük. Az bizonyos, hogy nem saját emberükkel dolgoztattak, mert számadáskönyveikben⁴⁸ több bejegyzést találunk a könyvkötő mesternek adott fizetségről. Alább arról idézünk majd egy tudósítást, hogy Szegeden ezekben az években egyetlen könyvkötő működött. Ugyanezekben az években több alkalommal csináltatnak exlibriszt (négy variánsát találtuk meg), ezeket azonban a kötetekbe csak elvéve ragasztották bele. Talán egy hasznos, többször megkezdett, de végül is megvalósítatlanul maradt kezdeményezés tanúi ezek.

Nem véletlen, hogy a könyvtár szakszerűbb kezelése iránti igény éppen a XVIII. század második felében merül fel, ekkor találkozunk ugyanis a nagyobb arányú használat jeleivel. Azok az első bejegyzések, melyek tanúsítják, hogy némely köteteket egyes háztagok részére használatba adtak, a XVII. század legelejéről (1609, 1615) valók. A XVII–XVIII. század fordulójára jelentősen megszorodnak: „Pro cella nrö. 6.”, „pro studentibus clericis” – utal a már említett iskolára Ginther Currusában. 1693-ban Pethe Nándor kap engedélyt egy kötet használatára; 1694-ben Krizosztom barát addig forgathatja a kapott könyvet, míg engedélyét vissza nem vonják; János atya 1716-ban vesz ki könyvet, ugyanebben az évben Debrődi Benedek is kap egyet, de csak addig, míg a rendházból el nem helyezik. A XVIII. század negyedik évtizedétől az ilyen értelmű bejegyzések rendszeressé válnak. Az egyik legszorgalmasabb olvasó Olasz Remig, ki nem hiába képpezte magát, később a házfőnöki tisztségben látjuk. 1742-ben Masa Ferencnek Pataki Geléért provinciális megengedi az egyik kötet használatát mindaddig, míg más tartományfőnököt nem választanak. Az 1750-es években Gulyás Gergely olvas legtöbbit. 1760-ban Pauck Tertia scraphica vineá-ja „pertinet ad cellas patrum concionatorum”. Nagy számban adnak ki köteteket „pro refectorio”, köztük zsinati határozatokat, Reiffenstuel munkáit; az egyik kötetnek a gerincébe préselték e két szót jeléül annak, hogy állandó helye a refektóriumban volt. A XIX. században az efféle jegyzések megszűnnek, a tartós kölcsönzés tényét a leltárkönyv jegyzetrovatában tüntetik fel, később kölcsönzőnaplót vezetnek.

Úgy látszik tehát, hogy a XVIII. században több oldalról is felmerült az igény a könyvtár korszerű rendezése iránt, az ezzel kapcsolatos munkálatok meg is indultak, néhány félben maradt kísérleten azonban nem jutottak túl. Az első és mindörökre legnagyobb rendező munka elvégzésére Dubecz József vállalkozott a múlt század 40-es éveiben. Ő volt a gyűjtemény első hivatalból kinevezett könyvtárosa, ki megelégtelve az immár tartatatlan állapotokat, éveket szentelt a rendezésnek, mint „Lelettár”-a elé írt bevezető sza-

⁴⁸ A szegedi Áll. Levéltár id. ferences anyagában.

vai mutatják, keservesen küzdve a kedvezőtlen körülményekkel: „Szerintem azon anyagi érdekeinkre kellvén fő gondunkat fordítani, melyektől szellemi élvezetet szívhatni, sajgott keblem, valahányszor elárvelt könyvtáraink eszméimben felmerültek, főleg azért, mivel a hivatalt hivatalnokkal azonosítani képes nem vagyok. Elhagyatottságuk okát azonban a többnyire nélkülözött lelettárban látván sarkalni – mint nélkülözé ezt Szegedi Együletünk könyvtára is – szabad óráimat könyvtári lelettár szerkesztésére fordítani vágytam; annál inkább, mivel a főtiszt. kormányom kegyeiből nyert könyvtárnoki cím bitorlásától iszonyodva, szentesítendő kötelességemül tekintém annak rendezését. Való, mikép a rendezés tökélyfokra nem hozatott, de ez, legtisztább szándokom daczára, egyedül és közvetlen a szűk helynek tulajdonítható; és ez az oka, hogy a betűkkel elnevezett osztályokban belső sorok is léteznek; és még az osztályok tetején is folytonos beporzásnak kitétetvük vagy pár száz kötetek. Azonban míg a jövő egy kedvezőbb intézkedést idézendne elő, mostanra ennyit is eléghelteni.” Szakrendje nem tükröz különösebb könyvtári ismereteket, több benne a jó szándék, mint a tudatosság, nem eléggé átgondolt, sok az átfedés, az alig negyven csoport számtalan szempont szerint igyekszik felosztani az anyagot: nyelv, tartalom, kor, formátum, betűtípus, kötés, szerző, kiadványtípus stb., minek következtében az egész áttekinthetetlenné válik. Adatfelvétele pontos és aránylag sokrétű, a lényeges adatok közül csak a megjelenés helyét nem tartalmazza, az esetek többségében elegendő az azonosításhoz: cím, szerző neve, nyomtatási év, kötetszám, példányszám, lapszám, nagyság, sorszám, helyzet a könyvtárban és jegyzetek; végén szerzői névmutató. A rendezés kezdetleges ugyan, de legalább tényleges és befejezett munkát takar, a leltárkönyv felfektetése pedig pótolhatatlan értékű számunkra, mert ez idő szerint ez az egyetlen forrás, melyből a könyvtár egész állományát megismerhetjük:

I. Egyházi latin könyvek. Hitszónokok s oktatók	248 köt.
II. Egyházi magyar könyvek. Hitszónokok	286 köt.
III. Szentatyák, azokhoz sorozhatók és életrajzok	66 köt.
IV. Egyházi latin könyvek. Szentírást értelmezők	23 köt.
V. Egyházi latin könyvek. Hitszónokokhoz sorozhatók, értelmezők és oktatók	88 köt.
VI. Latin és magyar szentírás	30 köt.
VII. Német könyvek. Hitszónokok és elegy	200 köt.
VIII. Egyházi latin könyvek. Catecheticusok	26 köt.
IX. Egyházi latin könyvek. Catecheticusok és homileticusok	22 köt.
X. Asceticus és ezekhez sorozott latin könyvek	264 köt.
XI. Szerzetes megyénket érdeklő latin könyvek	49 köt.
XII. Latin classicusok és azokhoz sorozottak	32 köt.
XIII. Egyházi latin könyvek. Hittaniak	69 köt.
XIV. Egyházi latin könyvek. Egyházi történetírók	28 köt.
XV. Okleveles és egyéb tartalmú latin könyvek	42 köt.
XVI. Külön tartalmú olasz s tót könyvek és még néhány rác s francia	38 köt.
XVII. Ó- és Újszövetségről értekezők	41 köt.
XVIII. Istenről és szentségekről értekezők	23 köt.
XIX. Egyházi törvényről értekezők	35 köt.
XX. Szentatyák munkái értelmének nyomozása	20 köt.
XXI. Egyházi szertartás s szolgálatot érdeklők	16 köt.
XXII. Erkölcsant tartalmazók	127 köt.
XXIII. Lelkészettaniak	24 köt.
XXIV. Orvosi könyvek, különféle nyelven írottak	65 köt.
XXV. Egyházi latin könyvek. Vitatkozók	62 köt.

XXVI. Latin könyvek egyházunk szertartásairól	6 köt.
XXVII. Gotticus betűkkel nyomtatott különféle tartalmú és régi latin könyvek	98 köt.
XXVIII. Egyházi és polgári törvényeket tartalmazók	29 köt.
XXIX. Bölcsészetről értekezők	76 köt.
XXX. Mérés tértaniak	7 köt.
XXXI. Természettaniak	29 köt.
XXXII. Papokat érdeklők	56 köt.
XXXIII. Polgári történetírók	76 köt.
XXXIV. Különféle nyelveken írott szótárak, nyelvtanok és egyéb	27 köt.
XXXV. Különféle tárgyakról értekező magyar könyvek	457 köt.
XXXVI. Régi magyar könyvek	17 köt.
XXXVII. Elegy tartalmú latin könyvek	29 köt.
XXXVIII. Adalék elegy tartalmú magyar füzetekhez	6 köt.
XXXIX. Nemzeti Újság bekötve	19 köt.
XL. Hasznos Mulatságok	19 köt.
XLI. Bekötött elegy hírlapok	5 köt.
XLII. Függelék	16 köt.
Összesen	2896 köt.

teológia	770 köt. = 26%
szónoklat	884 köt. = 31%
bölcsészet	203 köt. = 7%
jog	29 köt. = 1%
történelem	146 köt. = 5%
nyelv és irodalom	59 köt. = 2%
természet- és orvostudomány	101 köt. = 3,5%
hírlap, folyóirat	43 köt. = 1,5%
vegyes	661 köt. = 23%
összesen	2896 köt.
latin	1690 köt. = 58%
magyar	847 köt. = 29%
német	229 köt. = 8%
egyéb	130 köt. = 5%
összesen	2896 köt.

Dubecz kézírásával 2644 tétel szerepel a kötetben, s még más kéz folytatja a sort a 2788. számig. Ekkor a lista megszakad (1863-ban) – 1846 óta a gyarapodás mindössze 201 kötet –, s a jelek szerint a könyvtár ismét gondoskodás nélkül marad. Néhány évtizedig nem látjuk nyomát ilyen irányú tevékenységnek. A használat ezekben az években is kimutatható, a 80-as évek közepén például egy füzetet kezdenek vezetni „A szegedi ferencesek tárházának házi könyvtárából kivett könyvek jegyzéke” címmel,⁴⁹ de csak rendszertelen, többször megszakított és újrakezdett jegyzeteket tartalmaz, ami nem árul el többet, mint hogy a ház tagjai – rendszerint ugyanaz a néhány személy – ez időben is olvasgattak. A modern igényű és nagyarányú rendező munka a század legvégén veszi kezdetét. A 90-es években, amikor az ország többi ferences kolostorában is hasonló mozgalmat tapasztalunk

⁴⁹ Kézirat a szegedi Egyetemi Könyvtárban.

– ismét hozzákezdének az állomány használhatóvá tételéhez. Az egyes darabokat igen gondosan azonosítják, megállapítják és, ha lehet, pótolják a hiányzó leveleket, szakozzák, a rászoruló példányokat restaurálják, a rongált kötéseket kicserélik, az elveszett címlapok helyét bibliográfiai leírással töltik ki, az elkallódott kötetek helyett újakat szereznek be, minden darabot lepecsételnek az újonnan készített bélyegzővel; mindezzel együtt megkezdik a modern katalógus felállítását. A munka kétségtelenül nagy körültekintéssel és tudományos alaposággal folyt, azonban hihetetlenül lassan. A megindulást 1894-re tehetjük, s ettől kezdve minden egyes, a könyvtárról szóló tudósításban azt halljuk, hogy a barátok nagy értékű könyvállománya pillanatnyilag éppen rendezés alatt állván hozzáférhetetlen.⁵⁰ S így is maradt az 1940-es évek végéig, amikor az állomány szétszóródott. Ma arról a 433 kötetről van pontos felvételünk, ami a szegedi Egyetemi Könyvtárban található:

A török megszállást követő másfél évszázadból az alsóvárosi ferences kolostor könyvtárán kívül más szegedi könyvgyűjteményről nincs konkrét tudomásunk. Az egyetlen komoly „esélyes” Szegedi István Ferdinánd, akiről fentebb mondtuk, hogy az 1690-es években sok régi kiadvánnyal gyanapította az alsóvárosi barátok könyvtárát; ezek között volt Franciscus Toletus kommentárjainak 1593-as kiadása, Petrus Bessaeus Conciones-e, Johannes de Carthagera (1620 és 1622) stb. Ezeket nyilván hosszabb idő óta birtokolta családja, s a bejegyzett „ex libris” kitétel is tekintélyesebb gyűjteményt sejtet. Rajta kívül tudunk még néhány könyvtulajdonosról – főleg azokból a kötetekből, melyeket ők vagy utódaik később valamelyik nagyobb intézménynek ajándékoztak – hogy azonban könyvtáraikról beszélhetünk-e, nagyon is kétséges. Tény, hogy azok az idők nem kedveztek az ilyenféle kedvtelésnek, az is tény azonban, hogy a tudomásunkra jutott néhány adalék nem módszeres kutatómunka nyomán, hanem véletlenül bukkant elő, s a céltudatos gyűjtés talán komolyabb eredményeket is hozna.

⁵⁰ Ld. pl. Szegedi Napló 1919. ápr. 10.

III. A középkor és az újkor között

Az idegen uralom alól történt menekülés Szeged számára nem engedte meg a fellélegzést. A tartalékokat az életért való küzdelem felemésztette, a környék gazdasága tönkrement, a lakosság megritkult, a belső lehetőségek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy előrelendítsék a várost. A külső körülmények viszont – ha lehet –, még az eddigieknél is kedvezőtlenebbekké váltak. A felszabadítás ugyanis Szegedet a front tövében lapuló határvárossá tette, s a fölötté gyakorolandó uralom még sokáig nyílt kérdés maradt. Falainál kisebb-nagyobb csatározások folytak, a háborús állapotok megfosztották a török időkben élvezett viszonylagos nyugalomtól. A Rákóczi-szabadságharc idején is a hadak útjában feküdt, s különösen sokat szenvedett 1704-ben, mikor a fejedelem sikertelenül kísérelte meg a vár elfoglalását.¹ A lakosság nyomorúságra jutott, s mire a pozsareváci béke 1718-ban feloldotta a szorítást, mindössze 399 adó alá vonható épület maradt, a családok zöme viskókban húzta meg magát.² A hódítás első időszakában a várost mintegy 6700–6800 polgár lakta, 1715-ben a lélekszám mindössze 2000, s az itt állomásozó katonasággal együtt sem érte el az 5000-et.³ A rendszeresen és gyakorta ismétlődő tűzvészek, árvizek, járványok, sáskajárásokon kívül mindehhez hozzájárul a közjogi helyzet rendkívül lassú normalizálódása. A császári közigazgatás a hódítás jogán igyekezett érvényesíteni hatalmát a terület fölött, s a városi érdekek biztosítása több évtizedes erőfeszítést vett igénybe. Ilyen körülmények között a polgári fejlődés számára nem nyílt nagyobb tér, mint az idegen uralom alatt. Végeredményben a megszállás és a nyomába lépő háborús állapotok okozta zsibbadtság egy újabb évszázad múlva kezdett felengedni, amikor – elsősorban a török és francia háborúk keltette konjunktúra hatására – a forgalom megnövekedett, a népesség száma gyarapodott, s lassacskán az anyagi jólét fokozódásának, a városi fejlődés újraindulásának jeleivel találkozunk. A helyzet csak a XVIII. század utolsó, jelentősebb mértékben a XIX. század első évtizedeire érlelődött ideig. A lélekszám 1787-re 21 500 főre emelkedett, s a következő 100 esztendőben még megháromszorozódott.⁴ A reform-nemzedék polgárosítási törekvései itt is éreztették hatásukat, legfőképpen a politikai mozgalmak megélénkülésében, polgári jellegű társadalmi intézmények szervezésében, az eredmények azonban nem szilárdulhattak meg, mert a szabadságharc bukása nyomán az országra telepedett bénultságban Szeged is osztozott. A kiegyezés után viszont ismét egy speciális szegedi gond, a fenyegető Tiszával való küzdelem kötötte le a város energiáját, s a pusztulás közeledő veszélye jóformán csírájában fojtott el minden magasabb rendű kezdeményezést, nem is beszélve arról, hogy az eleve reménytelen védekezés az anyagi erőket teljesen kimerítette. Végre 1879-ben a kiáradt Tisza elsöpörte a várost: 6000 házából 265 maradt, kevesebb, mint a török után. Valójában ezzel zárult

¹ Oltvai i. m. 58–59.

² Reizner i. m. I. 177–234.

³ Reizner i. m. III. 142–143.

⁴ Uo. III. 143–145.

Szeged középkori története, ez tette lehetővé, hogy külső és belső mivoltában teljesen újjáépülve bekapcsolódjék a fejlődés menetébe, melynek útjából a tragédia minden akadályt elhárított. Ekkorra azonban már behozhatatlan hátrányba került vetélytársaival s az idővel szemben, a kapitalista fejlődés jelentékeny üteme mellett sem lehetett képes arra, hogy az első világháborúig még hátra levő néhány évtizedben ipari alapokra épített, valóban modern várossá váljék. A lehetőségek kiaknázására való törekvés kétségkívül jellemezte a századvégi Szeged társadalmát, ez azonban – belső erőtartálék hiányában – főleg csak külsőségekben nyilvánulhatott meg. Mi sem jellemzi ezt jobban, mint hogy a párizsi mintára újjáépült, világvárosi képet mutató település nagyipari munkásságának aránya nem érte el a 40%-ot,⁵ s ugyanígy részesedett az értelmiség is.⁶ Az első világháború a haladást néhány esztendőre ismét leállította, a következő bőke pedig Szegedet újra az ország szélén találta, távol az ipartelepokről, a gazdasági élet vérkeringésétől, s egyben megfosztva attól a lehetőségtől is, hogy a tranzitforgalom gyümölcseit élvezze.

Azok a körülmények, melyek a gazdasági haladást erősen korlátozták, a kulturális lehetőségeket is szűk térre szorították. A felszabadulást követő 17. esztendőben az esztergomi érsek még azt írja, hogy Szegeden és a körülötte fekvő hét megyében nincs iskola.⁷ A művelődésügy előtérbe helyezésére csak a politikai viszonyok tisztázódása után, a gazdasági stabilizáció idején kerülhetett sor, ámde a kimerült polgárság még ekkor sem rendelkezett az ehhez szükséges tartalékokkal. Ezért a problémát egyházi erővel kellett megoldani. A jezsuiták már 1692 óta itt voltak, s tervezték a közoktatás kézbevételeét. Törekvésük azonban a központi kormányzat támogatása ellenére hajótörést szenvedett a városi tanács ellenállásán, s ezért 1713-ban átköltöztek Nagybányára, ott nyitották meg gimnáziumukat. Szegeden csak 200 évvel később, 1920-ban tudtak letelepedni.⁸ Annál eredményesebb volt az 1720-ban betelepült piaristák igyekezete, kik – a város messzeszemenő támogatásával – már a következő esztendőben megnyitották iskolájukat; a század végén ezt 6 osztályú gimnáziumból 8 osztályos liceummá szervezték át, és százados fennállásuk ünnepén azzal dicsekedhettek, hogy falaik között 37 000 növendék tanult. Ez az iskola vált az Alföld déli végeinek legtekintélyesebb oktatásügyi intézményévé; a kulturális, tudományos életben vitt szerepét Dugonics András, Révai Miklós, Horváth Cyrill, Csaplár Benedek, diákjai közül Katona József, Horváth Mihály, Kármán Mór, Klapka György, Reizner János, Szentkláray Jenő, Than Károly, Vedres István neve fémjelzi.⁹ Amikor a XVIII. század végén elindultak a szegedi felsőoktatás megteremtésére irányuló törekvések, ez az intézmény alkotta a tervek bázisát. A török által visszavett Belgrádról menekülő minoriták 1742-ben telepedtek le Felsővárosban: kolostoruk ugyancsak jelentékeny, de kifelé kevésbé ható kulturális központtá vált.¹⁰ A katolikus műveltség monopóliumát szilárdan kézben tartó egyház tehát lassacskán fölfedezte Szegedet, felállította itt őrségeit, s a következő évtizedekben még mindig ezek jelentették a szegedi művelődésügy bázisait. E téren tehát nem történt lényeges minőségi változás a török előtti időkhöz képest. Azok az eredmények azonban, melyek 300 évvel korábban Szegedet az ország egyik legmagasabb rangú kulturális központjává emelték, a XIX. században igencsak elégtelennek bizonyultak, s mint Reizner felpanaszolja,¹¹ akadt olyan statisztikusunk, aki 1873-ban a magyar városok közműveltségét vizsgálva Szegedet a 88. helyre sorolta; talán túlozva, de

⁵ 1880-ban 73 675 lakosból 1593, 1899-ben 85 569-ből 3276.

⁶ Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. Szeged 1901. 265, 607.

⁷ Reizner i. m. IV. 235–236.

⁸ Gyenis András: Régi magyar jezsuita rendházak. Rákospalota 1941. 38, 47–48, 58.

⁹ Reizner i. m. I. 287–289., II. 8.; Bálint S.: Szeged városa 83.; Pap János: A piaristák Szegeden. Szeged 1886. passim.

¹⁰ Reizner i. m. I. 298.

¹¹ Uo. III. 260.

hogy nem minden alap nélkül, azt a könyvtárkultúra vizsgálatánál nyomban módunkban lesz megállapítani. Az analfabéták aránya csaknem az egész XIX. század folyamán jóval az országos átlag felett mozog,¹² csak a víz után tapasztalható jelentősebb javulás.

A katolikus egyház kezén levő intézményekben létesültek azok a könyvtárak is, melyek az alsóvárosi ferencesek gyűjteményével együtt a XIX. század második feléig Szeged könyvtárügyének lényegét alkották. Ezek közül az első a piarista rendház tékáját illeti, melynek alapját letelepülésükkor a várossal kötött szerződésben vetették meg kimondván, hogy a tanács időnként beszerzi a házfőnök által megjelölt műveket. Első ízben 1726-ban hallunk ennek teljesítéséről, amikor a város 26 forintot költött a ház könyvtárának gyarapítására. A juttatások később is folytatódtak, s részben ezekből, részben adományokból hamarosan tekintélyes állomány kerekedett ki, bár a kedvezőtlen elhelyezés a köteteket erősen megtizedelte, s 1798 után – amikor a kegyesrendűek a szegedi plébániával együtt jövedelmük egy részét elvesztették – megélhetésük biztosítása érdekében eladták értékesebb könyveiket. Az örökhagyók, illetve ajándékozók között szép számmal képviseltették magukat a zárdá tagjai (Tapolcsányi Gergely, Vajda Márton, Szluha Ferenc, Bakó György stb.), de ott volt közöttük Lábady Ádám Csongrád megyei alispán is és a legbőkezőbb adományozó, Józsa János udvari ágens, a gimnázium volt tanítványa, aki hála jeléül 1798-ban 609 kötetes, főleg történelmi és természettudományi műveket tartalmazó könyvtárát a zárdának ajándékozta. A gyűjtemény első név szerint ismert kezelője Fiala Jakab költészet- és szónoklat tanár 1727-ben, utána néhány évtizedről nincs adatunk, az 1760–70-es években Lengyel Bódog, Horányi Elek, Karaba Ágoston, Egerváry Ignác viselte a könyvtárnoki tisztelet. Ezután ismét nagy űr következik, a könyvtárral egészen 1814-ig nem foglalkoztak; az ekkor működő Ugróczy Ferenc azt a megállapítást teszi, hogy ott csak 1798 előtt gyűjtött művek találhatók. Ez volt az az időszak, melyben – mint mondtuk – gyarapítás helyett inkább fogyasztották az állományt. 1813/14-ben került sor az első könyvtárrendező munkára. Ugróczy kicseréltette a berendezést, rendezte az anyagot, elkészítette a katalógust, mely 4028 kötetben 2512 művet tüntetett fel. Szak szerinti megoszlásuk a következő volt:

biblicum	159 köt.
teológia	364 köt.
aszketika	185 köt.
rituális	24 köt.
egyházi szónoklat	328 köt.
világi szónoklat	94 köt.
bölcsélet	347 köt.
történelem	681 köt.
földrajz	163 köt.
jog, politika	219 köt.
klasszikum	223 köt.
szépirodalom	198 köt.
nyelvészet, nevelés	110 köt.
természettudomány	237 köt.
mennyiségtan	128 köt.
lexikon	113 köt.
orvostudomány	42 köt.
hírlap, folyóirat	149 köt.
vegyes	174 köt. ¹³

¹² 1869-ben az országos 51⁰/₀-kal szemben 62⁰/₀; Reizner i. m. III. 259.

¹³ Az egyes tételek összege 3938, 90 kötet tehát hiányzik.

A rendezéssel együtt ismét fellendült a gyarapítás, megint nagy számban találkozunk bőkezű adakozókkal. Grün Orbán szegedi nyomdász minden termékéből egy példányt ajánlott fel, tekintélyes küldeményeket juttatott Vedres István, Kraller Miklós táblai ülnök, Pálffy Sándor palánki plébános; Gúl János, a korábbi házfőnök 116 kötettel gazdagította a gyűjteményt; a hajdani könyvtáros, Ugróczy pedig később mint rendőrségi titkár irányított ide könyvhagyatékokat. A Kolozsvárt meghalt Gegő Adolf után például 164 kötet mennyiségű és természettudományi munka jutott a kolostorra. Gazdag gyarapodás fűződik Szalay Miklós, Hemtner Flórián pozsonyi akadémiai prodirektor, Zemand-schek Jeromos temesvári tanár nevéhez, s több tucatnyi a kevésbé jelentősök száma. 1823 után azonban a könyvtár ismét gazda nélkül maradt, s mikor Reisinger János 1830-ban átvette, arról kellett panaszkodnia, hogy „a könyvek közül némelyeket a por és moly megemészített, mások rendetlenül voltak az állványokra visszarakva, sőt több darab hová-tűnte kipuhatható nem volt”. 1833-ra sikerült ismét rendet tennie, s ezután újra özönlöttek az adományok. Ezek között a legjelentősebb Karácsonyi Ince 344 kötetes hagyatékának átvétele, valamint Sobay György szegedi orvos 258 kötetes orvosi és természettudományi anyagának megszerzése volt. Mivel időközben a régi katalógus módszercében elavult, a változásokat pedig nem követte, 1841 és 1844 között újraleltározták az egész állományt; ekkor 3102 művet és 5192 kötetet regisztráltak. A következő évtizedekben alig esett változás. A könyvtár ebben az időben két helyiséget foglalt, melyben azonban a nedvesség, penész súlyos károkat okozott. Az áldatlan állapot egészen 1879-ig megmaradt. Az árvíz nem tette tönkre a könyveket, a helyiséget azonban megrongálta, s a helyreállítást teljes modernizálással kötötték össze. Kicsérlették, bővítették a berendezést, a felszerelést, egyúttal megkezdték a cím- és szakkatalógus készítését. A munka befejezésakor (1886) kitűnt, hogy az állomány 5416 mű (10 675 kötet), ezen kívül mintegy 2000 darab aprónyomtatvány, 12 kötetnyi teológiai kézirat. Volt ekkor 19 darab 1488 és 1536 között megjelent mű, 22 magyar nyelvű könyv az 1557-től 1711-ig terjedő időből, 33 idegen nyelvű hazai nyomtatvány az 1619–1711-es évekből. Az állomány megoszlása más képet mutat, mint 70 esztendővel korábban, jelentékenyen megnőtt a világi jellegű művek, s azon belül is a természettudományok részaránya:

biblicum	198 köt.
teológia	850 köt.
aszketika	323 köt.
rituális	64 köt.
szónoklat	580 köt.
bölcsészet, nevelés	935 köt.
történelem	1609 köt.
földrajz	402 köt.
jog, társadalom	606 köt.
klasszikum	713 köt.
szépirodalom	666 köt.
nyelvészet	873 köt.
természettudomány	1218 köt.
kémia, gazdaszat	137 köt.
orvostudomány	399 köt.
hírlap, folyóirat	797 köt.
vegyes	305 köt.

A következő negyedszázad ismét hatalmas fejlődést hozott; 1912/13-ra négy teremben 8620 művet (17 903 kötetet) őriztek, ezek között volt 12 kötet kézirat, 20 ősnymtatvány, 22 magyar és 33 idegen nyelvű régi hazai nyomtatvány.¹⁴ Állt ez a könyvtár 1949-ig, amikor az egyházi javakkal együtt állami tulajdonba szállt. Darabjai ma az ország számos közgyűjteményét gazdagítják; 284 kötet visszakérült Szegedre, s az Egyetemi Könyvtár régi könyveinek számát szaporítja. Mint egységes gyűjtemény ma már aligha állítható helyre, ami nem is annyira magának a kegyesrendű könyvtárnak a szempontjából fájdalmas, mint inkább azért, mert az egyes kötetek bejegyzései becses adalékokkal szolgálhatnak Szeged XVIII. századi magángyűjteményei felől. Ezek ugyanis nagyrészt idekerültek, s a források hiányát darabjaik pótolnak. A szórványos adalékok felbukkanását most már csak a véletlenben bízva remélhetjük.

A minoriták már beköltözésükkor rendelkeztek könyvtárral, illetőleg Belgrádról való menekülésük alkalmával magukkal hozták könyveiket. Sokkal szerényebb volumenű gyűjtemény volt ez, mint a piaristáké, a XIX. század végén is csak 2500 darabot számlált,¹⁵ ezután lendült nagyobb fejlődésnek: az első világháború előtt a kötettség meghaladta a 4000-et.¹⁶ Közelebbi ismereteink nincsenek róla, minthogy ez is szétszóródott, és Szegedre mindössze 124 darabja került vissza. Minden bizonnyal véletlen, hogy az ismét össze került töredék csak 2 XIX. századi kiadványt tartalmaz, zöme a XVIII. századból való, 1/4 része RMK-anyag s körülbelül egytizede XVI. századi külföldi nyomtatvány (a legkorábbi 1562-ből). Ez a megoszlás aligha jellemző a könyvtár egészére, s ha mégis így volna, hazánk legértékesebb könyvgyűjteményét kellene a zárda falai mögött sejtenuünk. Gyarapítása a jelek szerint kizárólag a ház tagjainak jóvoltából történt. A legelső ilyen értelmű bejegyzések 1755-ből származnak, Borbás Ignác, Zerényi Szaniszló nevét örökítik meg; a XVIII. század folyamán több kötetrel gyarapította a gyűjteményt Lendvay Gábor (1770), Somogyi Elek (1774), Lőrinc Demeter (1768), az 1780–90-es években Patonyi Tádé, Hoffner Melchior, Tóth Ádám, Drovics Donát, Liszka Gáspár, valamennyien a zárda lakói; Gáll Bernardin exlibrisze számos táblán látható; az 1830-as évekből Konrád Konrád nevét olvassuk. Az „Inscriptus catalogo Residentiae Szegediensis Minor. Convlum” bejegyzés 1770-től tűnik fel, ekkor tehát már naplózták a köteteket. A feldolgozásról többet nem mondhatunk. Bizonyos, hogy az újabb korban is történt valami ez ügyben, mert a kötetek gerincén géppel számozott cédulák mutatják a raktári számot, 1912/13-ban azonban a könyvtár éppen rendezés alatt állt, katalógusa nem volt.¹⁷ Az állomány tartalmi összetevőire az általunk látott csekély töredékből nem merünk következtetni. A 124 kötet csaknem kizárólag teológiai jellegű, főleg prédikáció és hitvita céljára alkalmas; ami ezen kívül akad benne, egészen széles skálán mozog (Epistolae heroum et heroidum; olasz, latin szótárak; Unterricht von der Theoria und Praxi der heutigen Kriegsbaukunst; Melanchton latin grammatikája s több nincs). A zárdában 1750 óta vezették a Protocollumot, 1763 óta a Diariumot is,¹⁸ ezek bizonyára sok kérdésben szolgálnának felvilágosítással, ha a nyomtatványokhoz hasonlóan el nem veszték volna a szemünk elől.

A ferenceseken, a minoritákon és a piaristákon kívül más intézmény nem tartott könyvtárat Szegeden. A jezsuitáknak bizonyára voltak könyveik, ezeket azonban kivonulásukkor magukkal vitték, a rókusai plébánia 1805-ben született gyűjteménye pedig említésre sem méltó, mert a XX. századra is csak 49 kötetre vergődött fel. A hódoltságot követő 144 esztendőben tehát három klostrom alkotta a szegedi könyvtárkultúrát, sem több,

¹⁴ Pap János i. m. 321–329.; Magyar Minerva V. 582.

¹⁵ Reizner III. 342.; György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. 288–289.

¹⁶ Magy. Minerva V. 582.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vö. Csaplár Benedek, Magyar Sion 1864. 509.

sem kevesebb. Együttes kötetszámukat 1787-ben, amikor a városnak 21 000 lakója van, 5000-re becsüljük; talán minden negyedik polgárra jutott egy könyv. „Olvasóforgalmi” adataink nincsenek; azonban a három intézmény olvasóinak száma a XIX. század végén összesen sem éri el évente a 20-at; több korábban sem lehetett. A világi könyvkultúra a századfordulón még gyermekcipőben járt, s csak annak a néhány polgári állású magángyűjtőnek a tevékenységére korlátozódott, akit részben fentebb már említettünk. Ők azonban nem alapítottak könyvtárat, ha volt is néhány száz kötetük, mert eladták, elajándékozták az egyes darabokat. Dugonics Andrásnak s testvérének, Ádám főbírónak volt szép gyűjteménye, mindkettő elkallódott, az előbbinek néhány kötetét ma a szegedi Somogyi Könyvtár őrzi. Müller Sebestyén főbíró, Volfordt József polgármester, Zombory Pál főkapitány nevét említhetjük, anélkül azonban, hogy könyveik hollétéről tudnánk valamit.¹⁹ Egyébként nincs mozgás e területen. 1792-ben a városi tanács jelenti, hogy „ezen városban egy Kibling József nevezetű könyv kötőn kívül, aki ugyan csak könyvei árulása végett vásárokon szokott járni, sem könyv nyomtató, sem áruló bolt nem találkozunk.” 1802-ben állította fel nyomdáját Grün Orbán, kinek utóda később könyvkereskedői engedélyt is szerzett, ez azonban már a 30-as évekre esik.²⁰

A szegedi könyvtárügy némi lendületet a reformkor mozgalmainak lökésére vett, igaz, egyelőre még mindig az egyház kebelén belül: 1830-ban hozták létre a piarista gimnázium tanári könyvtárát, mely a század vége felé 2600 kötetes állománnyal rendelkezett.²¹ Egyházi jellege ellenére indításában ez az alapítás az oktatás rendszerének megjavítására, illetve a szegedi felsőoktatás megeremtésére irányuló, polgárinak nevezhető törekvésekkel állt összhangban. A város vezetősége a kegycsrendűek iskoláját szerette volna magasabb kulturális központtá fejleszteni, s anyagi áldozattól sem riadva vissza, már 1790-ben lépéseket tett a filozófiatanítás bevezetése érdekében. Ezzel együtt gazdag bibliotéka állítását is tervbe vették, melyben – mint Gál Ferenc idézi –, „szemonszedett könyvek lesznek, benne az európai tanultak társaságaiknak, a híresebb utazók írásainak, a magyar történetek szerzőinek, nyelvünk előmozdítóinak munkáikkal együtt”. Ez lett volna a város első nyilvános közkönyvtára. A Helytartótanács azonban ekkor még elutasította a kérést. A nyolcosztályos líceum 1792-ben nyílt meg módosított tervek alapján, s többé a nagyszabású könyvtárról nem esett szó. Kései és hasonlíthatatlanul szerényebb megvalósulását üdvözölhetjük az 1830-as könyvtáralapításban.²² 1830-ban jött létre a város első világi közkönyvtára is, a Kaszinó-egylet, melyben 1874-ben 1400, 1885-ben már több mint 4000 kötet kapott helyet.²³ Alapszabályban rögzített célja a „kellomes és hasznos olvasás mellett a nemesb társalkodás”. 500 kötetes, főleg szépirodalmi állományáról már 1844-ben nyomtatott katalógus készült, hogy a nagyközönség számára könnyebben hozzáférhető legyen.²⁴ Kisebbségi gyűjteménnyel rendelkezett az 1837-ben alapított Felsővárosi Társalkodási Egylet, de ez nem állt főt sokáig.²⁵ A piaristák gimnáziumában Horváth Cyrill 1840-ben létrehozta a „magyar olvasó és gyakorló iskolát” (önképzőkör), melynek könyvtára is volt; ez 1844-ben 700 darabot számlált, 1849 után azonban megbénult, 300 kötetre fogyatkozott, s így lett magva az 1852-ben szervezett gimnáziumi ifjúsági könyvtárnak.²⁶

¹⁹ Csongor Győző, Somogyi Könyvtári Híradó 1963. 3–4. sz. 32. p.

²⁰ Oltvai i. m. 91–92. Összehasonlítással jelczzük, hogy az első erdélyi könyvkereskedés 1775-ben nyílt meg; az 1810-es években Kolozsvárt 10 könyvkötő működött (Vita Zsigmond, Könyv és Könyvtár 1966. 57. 61.)

²¹ Reizner i. m. III. 342.; György A. 196–197.

²² Vö. Gál Ferenc: Főiskolai törekvések Szegeden, 1790–1922. Szeged 1929. 6–7, 13–14.

²³ Reizner i. m. III. 342.; György A. i. m. 358–359.

²⁴ Bezerédy István: A Városi Somogyi Könyvtár megalapítása és működésének első időszaka. Szeged 1961. Kézirat a szerző tulajdonában. 8.

²⁵ Reizner i. m. III. 342.

²⁶ Magy. Minerva V. 582.; Pap János i. m. 316–317.

A század első felében még egy nyilvános könyvtár keletkezett, a katolikus tanítóképző (1844), melynek kötetszáma azonban hosszú ideig nem érte el az 1000-et.²⁷ Ugyanezekben az évtizedekben találkozunk első ízben a nagypolgárságnak azokkal a képviselőivel, akik osztályuk műveltség iránti igényét többek között jelentős magángyűjtemények létrehozásával szolgálták. Néhányukkal fentebb a piarista könyvtár gyarapítói között találkoztunk; messze kiemelkedik közülük Vedres István, kinek háza a város szellemi életének központja volt;²⁸ 1000 darabból álló magyar, német, francia nyelvű könyvtárát a kortárs Miskolczy István híresnek és Szegeden egyetlennek mondja. Götz János, Fadgyas Pál ügyvéd, Klauzál Gábor miniszter, ifj. Schaeffer Ádám vaskereskedő, Gerencsér János főbíró, Osztrovsky József, Vadász Manó voltak ekkor a neves könyvgyűjtők, s mellettük Tary Pál főjegyző, kit Móra Szeged első bibliofiljének mond. Az ő gyűjteményéről 1832-ben lajstrom is készült, minek segítségével – talán általánosítható példaként – az állomány összetételéről is szólhatunk: 13 szakcsoportra osztotta anyagát, volt közte szótár, történelem, jog, orvostudomány, természetrajz, folyóirat, szépirodalom, teológia; különös gazdagságával tűnt ki a jogi szekció, említésre méltó az orvosi, természetrajzi, szépirodalmi gyűjtemény.²⁹ Ebből a környezetből került ki a híres bibliofil Ráth György.³⁰ Metszet- és rajzgyűjteményéről volt nevezetes a Zsótér család bibliotékája az 1840-es évek közepe óta.³¹ Löw Emmánuel 1841-ben alakult könyvtára héber teológiában volt gazdag.³² A század végén jelentékeny volt Oltványi Pál 1848-ban keletkezett gyűjteménye is.³³

A nyilvános könyvtár létesítésének terve a szabadságharc hónapjaiban vetődött fel ismét. Megvalósítására az akkori viszonyok nem adtak lehetőséget, a pezsgő politikai élet azonban más oldalról hatott jótékonyan a város kulturális színvonalára: 1849-ben megjelent az első helyi lap, a Tiszavidéki Újság, melyet hamarosan a Szegedi Hírlap is követett.³⁴

A század második felében most már feltartóztathatatlanul meginduló kapitalista fejlődés e téren is fellendülést hozott, bár a középkori hagyományokat még mindig nem sikerült elcsöppönni. Az iskolaügy előrehaladásával megnőtt az iskolai könyvtárak száma. Egyre nagyobb ütemben keletkeztek a különböző társadalmi egyesületek, s néhányuk könyvtárral is rendelkezett. Sőt, Singer Vilmos orvos vezetésével olvasóegylet is alakult 1863-ban főleg a kereskedő ifjak számára; évi 5–800 forintos ráfordítással 3000 kötetre gyarapodott, amikor az árvíz elvitte.³⁵ Elvi jelentőségű, bár gyakorlatilag elhanyagolható a város első tudományos szakkönyvtárának létrejötte: 1878-ban szervezték meg az ügyvédi kamara gyűjteményét azzal a feladattal, hogy a jog- és államtudomány anyagát gyűjtse; állománya azonban 1901-ben is csak 440 kötett.³⁶ A polgárság megizmosodásával megszaporodtak a magángyűjtők. Csongor Győző a régi szegedi könyvgyűjtőkről adott áttekintésében Felmayer Antal gyáros, Kárász Benő főispán, Zsótér Andor, Kovács István építómester, Fodor István, Magyar János, Babarczy József, Réh János ügyvédek, Kovács János távíró-felügyelő, Somogyi Antal, Barna György nevét említi.³⁷ Ezzel együtt a könyvkultúra kiszélesedése immár az üzletszerű olvastatás számára is megvetette az alapot. Bur-

²⁷ György A. i. m. 212–213.

²⁸ Bálint S.: Szeged városa 83, 92.

²⁹ Csongor Győző, Somogyi Könyvtári Híradó 1963. 3–4. sz. 32–33. p.

³⁰ Bálint S.: Szeged városa 92.

³¹ György A. i. m. 522–523.

³² Uo. 496–497.

³³ Uo. 500–501.

³⁴ Bezzeredy i. m. 9.

³⁵ Reizner i. m. III. 149–150.

³⁶ Kulinyi i. m. 460.

³⁷ Csongor i. m. 33–34.

ger Zsigmond az 50-es években megnyitotta a város első modern könyvkereskedését.³⁸ Bába Imre 1850-ben, Traub Bernát 1869-ben alapított kölcsönkönyvtárát.³⁹ Az első ugyan tönkrement, de Schulhoff Károly üzletnyitásával az intézetek száma kettő maradt; az utóbbi a század végén 1870 kötetnyi regényt és folyóiratot tartott raktáron.⁴⁰ A város is komolyan vette az ügyet, s 1874-ben az időközben tönkrement Bába-féle intézmény anyagának megvásárlásával megnyitotta a 3000 kötetes ingyenes városi kölcsönkönyvtárát, mely azonban kellő irányítás hiányában csak két évig működött.⁴¹ Jelentősebb fordulat ebben is csak a katasztrófa után következett be. A Szeged megsegítésére indult akciók között Somogyi Károly esztergomi kanonok 43 000 kötetes gyűjteményét 1881-ben a városnak ajánlódokozta, s ezzel megvetette a ma is virágzó Városi Somogyi Könyvtár alapját. 1883-ban a folyamatosan érkező kötetek birtokában a könyvtár megnyílt.

Ebben az időben készült el a magyarországi könyvtárak első hivatalos statisztikája, mely az 1884/85-ös állapotok rögzítésével Szeged századvégi könyvtárügyének állásáról is ad áttekintést. A Somogyi Könyvtár már 45 697 kötetel működött, ezen kívül 16 közkönyvtár s 13 említésre méltó magángyűjtemény volt a városban. Együttes kötetszámuk meghaladta a 100 000-et. Az árvíztől az adatgyűjtésig mindössze 5 esztendő telt el; ezalatt Szeged és az ország könyvtárainak állapotában számottevő változás nem következhetett be; úgy véljük tehát, hogy ha György Aladár statisztikájából a Somogyi Könyvtárat figyelmen kívül hagyjuk, többé-kevésbé megbízható képet nyerünk az árvíz előtti Szeged könyvtárügyéről. Bizony, szomorú ez a kép, de a város fent bemutatott gazdasági és kulturális lehetőségeinek ismeretében nem csodálkozhatunk ezen. György Aladár összeállításában Szegedről az alábbi gyűjtemények kapnak helyet:

	alapítás	kötetszám
alsóvárosi zárda	XV. sz.	2 746
piarista zárda	1726	12 378
minorita zárda	1742	2 521
piarista főgimnázium, tanári	1830	2 647
Belvárosi Kaszinó	1830	4 300
rk. tanítóképző	1844	926
piarista főgimnázium, ifjúsági	1852	1 420
Traub Bernát kölcsönkönyvtára	1865	2 470
Polgári Iparos- és Gazdakör	1868	1 010
Csongrád megyei Tanítói Egylet	1868	819
áll. főreáliskola, tanári	1870	3 171
áll. főreáliskola, ifjúsági	1872	809
apácazárda	1873	506
polgári fiúiskola	1874	799
polgári leányiskola	1882	520
áll. börtön	1884	192

közkönyvtárak összesen⁴²

37 234

³⁸ Bálint S. i. m. 102.

³⁹ Reizner i. m. III. 342.

⁴⁰ Kulinyi i. m. 467.

⁴¹ Uo. 460.; Reizner i. m. III. 343.

⁴² Számvetésünkben György A. adataihoz tartjuk magunkat, mert más nem áll rendelkezésünkre, s csak ezek teszik lehetővé a szegedi és az országos viszonyok összevetését. Tudjuk, hogy néhány könyvtár lemaradt erről a listáról, efféle hiányosságokkal azonban a többi város esetében is bizvást

	alapítás	kötetszám
Lów Emmánuel	1841	5 853
Oltványi Pál	1848	2 530
Enyedi Lukács	—	2 500
Zsótér Andor	1845	2 430
Reizner János	1867	2 428
Wagner Nándor	—	1 196
Szluha Ágoston	1879	1 130
Ivánkóvits János	1873	1 107
Kubinyi Zsigmond	1876	1 009
Kovács János	1879	735
Rósa Izsó	1867	500
Rózsa Ferenc	1860	490
André Frigyes	—	150
magánkönyvtárak összesen		22 058
Somogyi Könyvtár	1881	45 697
mindösszesen		<u>104 989</u>

Ez adatok alapján Szeged (a Somogyi Könyvtártól eltekintve) így áll a nagyvárosok között:

	nagyvárosok összesen	ebből Szeged
népesség (1880)	1 133 803	73 675 (6,49%)
könyvtár	991	29 (2,292%)
egy könyvtárra jutó lakos	1 144	2 540 (222%)
kötet	3 851 563	59 292 (1,54%)
egy könyvtárra jutó kötet	3 887	2 044 (53%)
1000 lakosra jutó kötet	3 398	804 (24%)

Az egész ország könyvtárügyébe a következőképpen illeszkedik:

	Magyarország	ebből Szeged
népesség (1880)	13 749 603	73 675 (0,54%)
könyvtár	2 346	29 (1,24%)
egy könyvtárra jutó lakos	5 865	2 540 (44%)
kötet	7 554 385	59 292 (0,78%)
egy könyvtárra jutó kötet	3 220	2 044 (63%)
1000 lakosra jutó kötet	549	804 (146%)

A számokat nézegetve elsőként a szegedi gyűjtemények aránytalanul csekély volta tűnik fel. A városi könyvtárak átlagos kötettszáma ebben az időben 3887, a szegedieké mindössze 2044; az átlagot csak a piarista zárda, a Belvárosi Kaszinó és Lów Emmánuel magángyűjteménye haladja meg; ez a három egyébként 22 531 kötetével a város egész

számolhatunk, s így az országos arányok valószínűleg helyükön maradnak. Annál inkább, mert a szóban forgó 10 gyűjtemény 1901-ben, tehát 15 esztendővel később is csak 7460 kötetet bírt, György A. statisztikájának idején ennél is jelentéktelenebb lehetett, a számadatokat tehát alig-alig módosítaná. A teljesség kedvéért nevezzük meg ezeket: rókusai plébánia (alapítva 1805), ipartestület (1868), iparos ifjak közművelődési egylete (1874), Árpád szabaddómíves páholy (1875), felsőkerületi népkör (1875), alsóvárosi társalgó egylet (1875), rókusai népkör (1877), ügyvédi kamara (1878), kereskedő ifjak társulata (1881), alsóvárosi népkör (1882); ld. Kulinyi i. m. 460–467.

könyvvállományának csaknem felét teszi. A feltüntetett 29 könyvtár közül 11 még az 1000-es nagyságot sem éri el, ezeknek tehát különösebb jelentősége nincs. Szeged lélekszám tekintetében ekkor Budapest után az ország második városa (73 675), a közkönyvtárak kötettszáma szerint azonban csak a 15., a magánkönyvtárakkal együtt a 14. helyet foglalja el, az 1000 lakosra jutó 804 kötet pedig a 26 nagyváros 3397-es átlaga mellett csak a 20–21. helyhez elegendő (Újvidékkel áll együtt). Még sötétebb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a városban meglevő 59 000 könyvből 22 000 magánlakásban, további 18 000 szerzetesházak falai között van, s így 2/3 rész a közművelődés számára gyakorlatilag nem létezik. Egyébként valóban nyilvános könyvtár, tehát olyan, amit a város bármely lakója korlátozás nélkül használhatna, egy sincs. A lokálpatrióta Kulinyi Zsigmond alig érthető elégedettséggel szemléli ezt a helyzetet: „a szegedi arány . . . teljesen kielégítő volt. Ha nem is voltunk legfőnt, a hely, melyet a statisztika eredménye akkor kijelölt Szegednek, elég tisztességesnek bizonyult. Ott szerepelt Szeged a legszebb középarányban”.⁴³

Az olvasóforgalmi adatok sajnos nagyon hiányosak és megbízhatatlanok; többek között a feltehetően forgalmas kölcsönkönyvtárról sincs értesülésünk. Messze kiemelkedik a Polgári Iparos- és Gazdakör 316 olvasója és 2324 olvasott kötete; a feltüntetett valamennyi intézmény összesen 791 személyt és 5709 kötetet jelentett be, ehhez járul a Somogyi Könyvtár 3437 látogatója és 5173 forgalmazott kötete. (E tekintetben a Somogyi Könyvtár adatait nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert valószínű, hogy látogatóinak egy része azelőtt is olvasott valahol.) A köz- és magánkönyvtárak adatait összevetve körülbelül 1500–2000 olyan személlyel számolhatunk, aki valamelyik gyűjteményt rendszeresen használta. Ez a lakosság 2, legfeljebb 3%-a.

A Somogyi Könyvtár megnyitásával ezek az adatok jelentékenyen megváltoznak; lényegében ekkor kezdődik a szegedi könyvtárügy újkora. Az idestova négyszáz esztendő hátrányt azonban egyetlen gesztussal nem lehet behozni. A Somogyi Könyvtár adatainak figyelembe vételével 1885-ben a kötettség 100 000 fölé, az 1000 lakosra jutó könyvek száma 1425-re emelkedik, s ezzel Szeged könyvei mennyiségét illetően a 7., a lakosság könyvvel való ellátottságát tekintve pedig a 16. helyre tornássa fel magát.

Az első világháborúig elkövetkező három évtizedben a szegedi könyvtárügy rohamos fejlődésnek indul: a közkönyvtárak száma ötszörösére emelkedik. Az elmaradás azonban oly nagy, hogy lényeges javulást ez sem eredményezhet. Annál kevésbé, mert időközben a magánkönyvtárak elveszítik korábbi szerepüket, részben megszűnnek, elapóróznak, illetve közgyűjteményekbe olvadnak bele, a megmaradók és az újonnan keletkezettek pedig többé már nem a közművelődés részei, így a város könyvtárügyéből kiesnek, s nem tekinthetők figyelembe veendő tényezőknek. Jellemző példa erre Szeged, ahol 1901-re a magángyűjtemények száma 19-re emelkedik, állományuk azonban 1885-höz képest 8600 kötettel csökken (13 452).⁴⁴ A régiek közül Kovács István, Kovács János, Somogyi Antal gyűjteménye a város tulajdonába került, Barna Györgyét az ár sodorta el.⁴⁵ Az 1912/13-as hivatalos könyvtárstatisztika ennek megfelelően a magánszemélyek könyveire már nem is tér ki, ellenben 77 szegedi közkönyvtárat tart nyilván:

	kötetszám
Somogyi Könyvtár	82 514
piarista zárda	17 903
áll. főreáliskola, tanári	9 073
piarista főgimnázium, tanári	5 712

⁴³ I. m. 444–445.

⁴⁴ Uo. 467–470.; ugyanakkor Csongor Győző 28 nevet említ, i. m. 34–35.

⁴⁵ Csongor i. m. 33–34.

	kötetszám
alsóvárosi zárda	4 341
minorita zárda	4 080
áll. főreáliskola, ifjúsági	3 850
piarista főgimnázium, ifjúsági	3 828
Tisztviselők Otthona	2 800
Ipartestület	2 000
Szegedi Kaszinó	1 903
siketnémák intézete	1 403
áll. felsőbb leányiskola, ifjúsági	1 266
Alsóvárosi Népkör	1 166
Szegedi Kereskedő Ifjak Egyesülete	1 185
áll. felsőbb leányiskola, tanári	973
Katolikus Kör	971
Csongrádvármegyei Tanító Egyesület	970
rk. tanítóképző	944
Központi Társadalmi Kör	850
iparostanonciskola	809
Magántisztviselők Egyesülete	760
MÁV üzletvezetőség	718
rk. tanítóképző, tanári	660
DMKE nevelőintézete	615
rk. tanítónőképző, ifjúsági	374
Alsóvárosi Társalgó Egyesület	nincs adat
Orsz. Gyermekvédő Liga iparostanonc iskolája	nincs adat
ifjú vakok intézete	nincs adat
36 népkönyvtár összesen	8 427
12 gazdasági népkönyvtár összesen	1 684

összesen

161 779

Az 1885-ös nagyvárosi átlag alakulásáról nincs adatunk. Az országos könyvtári el-
látottsághoz képest Szeged helyzetét az alábbi összevetés mutatja:

	Magyarország	ebből Szeged
népesség (1910)	18 264 533	118 328 (0,54%)
könyvtár	7 502	77 (1,07%)
egy könyvtárra jutó lakos	2 436	1 406 (58%)
kötet	10 413 377	161 779 (1,55%)
egy könyvtárra jutó kötet	6 598	2 075 (31%)
1000 lakosra jutó kötet	571	1 367 (239%)

Változás 1885 és 1913 között:

	Magyarország	Szeged
népesség	+ 2,7%	+ 61,0%
könyvtár	+ 219,0%	+ 165,0%
egy könyvtárra jutó lakos	- 58,0%	- 44,0%
kötet	+ 27,0%	+ 173,0%
egy könyvtárra jutó kötet	+ 105,0%	+ 1,5%
1000 lakosra jutó kötet	+ 4,1%	+ 70,0%

Az adatok összegezése az 1885-ös helyzethez képest általában előremozgást mutat, bár nem minden területen. Akkor 1 könyvtárra 2044 kötet jutott, ami mélyen az országos városi átlag alatt állt, most, harminc esztendő múlva ez a szám már nem is csak a városokra, hanem az egész országra nézve 6598-ra emelkedik,⁴⁶ Szegeden azonban mindössze 31-gyel lesz magasabb (2075), holott benne van a Somogyi Könyvtár 80 000-et meghaladó állománya is. A többi 76 szegedi könyvtár összesen 79 258 kötettel rendelkezik, átlagosan tehát éppen hogy eléri az 1000-et; a nagyobbak ezek közül is – az állami főreáliskola kivételével – egyházi kézen vannak. Ennek a 76 gyűjteménynek tehát gyakorlatilag nincs társadalmi hatóereje, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a 100–200 kötetes népkönyvtárak, gazdasági népkönyvtárak a régebben teljesen ellátatlan külterületeken működnek. Az ún. „tudományos és közművelődési nyilvános könyvtárak” száma ez időben Magyarországon 122, összállományuk 2 784 161 kötet;⁴⁷ ebből Szegedre – az ország második városába – egyetlen könyvtár jut, s az állomáynak alig 3%-a, jöllehet maga a Somogyi Könyvtár ez intézmények sorában a 8., s az ország valamennyi közgyűjteménye között a 14. helyen áll, könyvtárügyünkben tehát igen előkelő pozíciót foglal el. Számozottvá haladás az egy főre jutó könyveknél mutatkozik. A város lakossága e három évtized alatt 61%-kal gyarapodott, míg a könyvek száma 173%-kal, következésképp az országos helyzethez képest rendkívül gyenge ellátottság valamelyest javult, s az egy főre régebben jutó 804 kötet 1367-re szaporodott, megközelítve így a 30 évvel azelőtti városi színvonal felét. Ez az emelkedés azonban nem egészen egyértelmű. Ha ugyanis az 1885-ös helyzet megítélésénél a Somogyi Könyvtár akkor már itt levő állományát is figyelembe vesszük, a Szegeden levő könyvek száma már akkor is 100 000 fölött jár, az 1000 főre jutó kötettség pedig 1425 lesz; ehhez képest az 1913-as állapot az első adatnál csak 54%-os emelkedést mutat, a másodiknál pedig 58 kötetnyi csökkenést. Az olvasóforgalmi adatok továbbra is áttekinthetetlenek. Trogmayer Ottóné mintegy 50 000 kötetes forgalmat mutat ki,⁴⁸ ami az 1885-ös helyzethez képest körülbelül ötszörös növekedést jelent, ebből a Somogyi Könyvtárra 19 000 kötet esik.

Az 1890-es években az iparosodás talaján kibontakozó munkásmozgalom a könyvtári életbe is hoz újat, megjelennek, ha egyelőre roppant szerény keretek között is, a munkás-könyvtárak. A Magyar Minerva nem említi ezeket, tudjuk azonban, hogy az Egyetértés általános iparmunkás önképző- és betegsegélyező egyesület 20 lapos nyomtatott jegyzékben tárta föl állományát, mely a század végén 561 kötetet tartalmazott.⁴⁹ Ugyanebben az időben 640 kötettel rendelkezett a vasúti műhely dal- és olvasóköre.⁵⁰ Minden bizonnyal volt könyvtára a kőműves és ács ifjak önképző és segélyző egyesületének, noha az első erre vonatkozó adat csak 1937-ből származik; ennek az egyesületnek 1883-ban 220 tagja volt.⁵¹ A festők szakegyületének könyvtárát 1901-ben szervezték, 322 kötetükről már az induláskor nyomtatott katalógust csináltattak; állományuk több mint felét a szépirodalom adta, néhány értékes művel, általában azonban meglehetősen vegyes irodalmi színvonalon.⁵² Ezeknek a kis gyűjteményeknek természetesen nem lehetett jelentős szerepük a város közműveltségének alakításában, értékük elsősorban létezésükben van, s hogy az olvasási kultúrát a munkásmozgalom tartozékává igyekeztek tenni.

Szeged könyvtárügyét egészében véve ekkor is, mint a XVI. század eleje óta mindig,

⁴⁶ Magy. Minerva V. 1097–1098.

⁴⁷ Uo. 1035–1038.

⁴⁸ Trogmayer Ottóné: Szeged könyvtárai a dualizmus alatt, 1867–1914. Szeged 1962. Kézirat a szegedi Egyetemi Könyvtárban. 104.

⁴⁹ Kulinyi i. m. 467.

⁵⁰ Uo. 466.

⁵¹ Trogmayer Ottóné i. m. 42–43.

⁵² Szél Katalin, Somogyi Könyvtári Híradó 1965–1966. 37–39.

egyetlen intézmény képviselte. A város művelődéstörténetének hajnalán még több, egymással nagyjában azonos értékű gyűjtemény vállalta ezt a szerepet, nyomukba azonban egyedül lépett a ferencesek, majd a XVIII. században a piaristák bibliotékája; végül az árvíz után alapított Somogyi Könyvtár lett a város számottevő könyvtára, s ez a helyzet most már az Egyetemi Könyvtár felállításáig nem változott.

A könyvtáralapító Somogyi Károly hosszabb időn át érlelte azt a tervét, hogy Pesten fekvő hatalmas magángyűjteményét valamely megfelelő formában közkinccsé tegye. A keresett alkalmat Szeged tragédiája szolgáltatta, mely egyébként nemcsak őt készítette nagylelkűségének kimutatására: Ráth Mór, az ismert fővárosi könyvkereskedő 5000 forint értékű kiadványt ajánlott fel az újjáépülő város könyvtárának megalapozásához.⁵³ A Somogyi-féle hagyatékot átvevő bizottság, melyben a szegediekén kívül országos híru szakemberek vettek részt (Fraknoi Vilmos, Hunfalvy Pál, Szilágyi Sándor), hivatalos jelentésében hangsúlyozta, hogy „a szakférfiú tanulmányaihoz és irodalmi munkásságához minden fontos segédeszközt feltalál benne”. A bizottság szegedi tagjai Berger János egyetemi tanár véleményére hivatkoztak, aki szerint a gyűjtemény értéke 250–300 000 forint, „csalódnék azonban az, ki azt hiszi, hogy ezen összesen a Somogyi-féle könyvtárhoz hasonló egy másik könyvtárt egybeállítani lehetne, mert az ősz tudós évtizedek óta a világ minden könyvpiacával egész Londonig összeköttetésben állott, s így sikerült neki oly ritka műveket, sőt unicumokat megszerezni, amiket ma semmi áron és sehol sem lehet vásárolni... s így... az ókori klasszikusok teljes gyűjteménye, a világ egyház történelem, a hit és erkölcstudomány, a nyelv és irodalom, földírat, egyházi és polgári jog, a könyvészet, a keleti nyelvek és irodalom, de még az újabb hazai szépirodalom minden kiválóbb terméke a könyvtárban feltalálható, úgy hogy a gyűjtemény egy igazi kincset, megbecsülhetetlen értéket képez, mely egymagában emelni fogja a város erkölcsi becsét, s végtelen kihatás és következményekkel bírand a város közművelődési haladása s fiainak valódi tudományos és magasabb kéiképzésére.”⁵⁴ A könyvtár elhelyezésével kapcsolatban felmerült akadályokat többszöri tárgyalás után sikerült elhárítani, amikor a főreáliskola földszinti részében 6 termet a Somogyi Könyvtár részére „örök időkre” biztosítottak. 1881. február 15-én ünnepélyesen aláírták az alapítványi oklevelet.⁵⁵ Augusztusban megbízták Magyar Gábort, a piarista gimnázium igazgatóját a könyvtárnoki teendők ideiglenes ellátásával, a leszállítás és az átvétel lebonyolításával. Szeptember 3-án megérkezett Szegedre az első szállítmány. A munkálatok azonban meglehetősen lassan haladtak, s emiatt az alapító meg az 1882 júniusában életfogytig kinevezett könyvtárnok, Reizner János között olyannyira feszültté vált a viszony, hogy az már a tervek megvalósítását is veszélyeztette. Somogyi az utolsó ládákat már nem is adta át, s később örököseitől kellett tartalmukat megvásárolni. Végre az ünnepélyes megnyitásra 1883. október 16-án a király szegedi tartózkodása alkalmával került sor, amikor 16 822 átvett és lajstromozott kötet sorakozott a polcokon.⁵⁶

Somogyi Károly adományaként összesen 40 527 kötet érkezett Szegedre. Az anyag megoszlása Reizner szakrendjében a következő volt:

	kötetszám
hittudomány	15 190
jogtudomány	1 456
államtudomány	781
orvostudomány	896

⁵³ Bezerédy i. m. 15, 17.

⁵⁴ Idézi Bezerédy uo. 34–35.

⁵⁵ Uo. 36.

⁵⁶ Uo. 38–39.

	kötetszám
természettudomány	2 117
filozófia, pedagógia, szépművészetek	2 806
történelem, földrajz	7 517
nyelvészet, irodalom	4 937
vegyes	4 827 ⁵⁷

A szakértő bizottság nyilván nem túlzott, amikor magasra értékelte a bibliotéka anyagát, az egyes szakok közötti arány azonban távolról sem volt egyenletes: a „humaniora” 92,6%-ot kapott benne, 2/5-e ennek is teológia, amiben a zárdák jóvoltából a város addig sem szűkölködött. A nagy ajándék tehát nagy feladatokat is hozott, mert az állomány egyes részeit megközelítőleg azonos színvonalra kellett emelni. Reizner – úgy látszik – tisztában volt ezzel, mert mind a vásárlásokat, mind az ajándékokat igyekezett úgy irányítani, hogy a lehetőség szerint az elhanyagoltabb szakok fejlődjenek gyorsabban. Bekebelezték a volt városi könyvtár 3000, főként szépirodalmi kötetét; az újjáépítésben rész vevő Lechner Lajos főmérnök 762 kötet technikai szakkönyvet ajándékozott; az alapító oklevélben kikötött évi 1000 forintos városi hozzájárulás is lehetőséget adott a hiányosabb szakcsoportok kiegészítésére. 1884 végéig összesen 5173 kötettel gazdagodott a könyvtár.⁵⁸ 1885-ben a fővárosi múzeum eladásra kerülő hírlapduplumait vásárolták meg 200 forintért. Ebben az évben – mint idéztük – 45 697 kötet volt az intézmény birtokában. A következő 15 év alatt több mint 10 000 darabbal gyarapodva 1900-ra elérte az 56 771-et. Időközben állami felügyelet alá helyezték, 1900-tól megkapta a szegedi ügyészséghez kötelezpéldányként beérkező nyomdatermékeket. Az 1901/02-es statisztika 59 166 kötetet regisztrált, az 1903/04-es pedig 61 734-et. Az 1912/13-as kimutatás idejére 82 514 kötetet mondhatott magáénak.⁵⁹ Ide került az idők folyamán a szegedi bibliofilek kincseinek egy része is: Somogyi Antalé, Kovács Istváné, Főkövy Lajosé.⁶⁰ A kötet-szám 1917-ben 85 842, 1918-ban 89 380, 1919-ben 93 453, 1910-ban 97 169, s ebben az évben a hírlapkötetek beszámításával átlépte a százeczret. 1918-ban megvásárolták Kovács Sándor teológiatanár 350 kötetes szakkönyvtárát, Kovács János 1213 kötetét, Rósa Isó (319), Eisonstein I. (417), Eisenstadter Róbert (180), Gyömörey Alfronz (206) gyűjteményét; 1919 legértékesebb ajándéka a Szegedi Gyorsírók Egyesületének 2131 kötetes szakkollekciója volt, s több száz kötettel járult a fejlesztéshez Móra Ferenc, Lugosi Döme, Engel Vilmos stb. 1920-ban Kálmány Lajos 315 kötetes szakkönyvtárához jutottak hozzá.⁶¹ Reizner s aztán Móra tervszerű állománygyarapítási politikája következtében az összetétel jelentős mértékben javult, s 1919-ben az ún. törzsanyag szak szerinti megoszlása így festett:

	kötetszám
ősnymtatvány	208
hittudomány	13 948
jogtudomány	5 862
államtudomány	3 963
orvostudomány	3 688
természettudomány	10 273

⁵⁷ Uo. 68.

⁵⁸ Uo. 49.

⁵⁹ Magy. Minerva I. 319.; Ua. II. évf. 1901–1902. Bp. 1902. 440.; Ua. III. évf. 1903–1904. Bp. 1904. 654–655.; V. köt. i. h.

⁶⁰ Csongor i. h.

⁶¹ Somogyi Könyvtári Híradó 1968. 229–230.; 1969. 35–36, 62, 72.

	kötetszám
filozófia, pedagógia, szépművészetek	8 444
történelem, földrajz	16 724
nyelvészet, irodalom	15 096
vegyes	9 064
hírlap	5 231
összesen	92 501 ⁶⁷

Az alapítás első időszakához képest jelentősen megnőtt tehát az államtudomány, orvostudomány s főleg a természettudomány részesedése.

1894-ben a főreáliskola épületét a kormány a királyi táblának adta át, s a könyvtárnak egy helybeli ügyvéd házában kellett helyiségeket bérelni, ahol azonban nem tudták biztosítani a megfelelő elhelyezést, s a forgalomtól is távolabb esett.⁶³ A millenniumi készülődések során vetődött fel a városi tanácsnál a „kultúrpalota” felépítésének terve, melyet elsősorban könyvtári célokra, de egyéb művelődési intézmények (múzeum, zenede) számára is terveztek. 1896 szeptemberében került sor megnyitására, bár a berendezés ekkorra még nem készült el. Az átköltözés 1897-ben történt, s az új olvasóterem november 3-án nyílt meg.⁶⁴

A Somogyi Könyvtár első 10–15 éve tehát, ha nem is a küszködés, de mindenesetre a szorongódás jegyében zajlott, s a szegedi könyvtárügyet egyelőre csak létével s nem működésével fémjelezte. Szabályzata ugyan kimondta, hogy látogathatja „minden tisztességesen öltözött, komoly magaviseletű férfi és nő”, ha 16. életévét betöltötte,⁶⁵ nyilvános könyvtári funkciójának maradéktalan betöltésében mégis gátat szabott néhány kedvezőtlen körülmény, elsősorban a munkaerő hiánya: az első időben 3 fő a könyvtár és múzeum létszáma, egy könyvtárnok, egy könyvtártsiszt és egy szolga, ezért délelőtt nem tudtak nyitva tartani. A létszám évtizedek múlva sem emelkedett 5 fölé. Emiatt a tájékoztatás is meglehetősen alacsony színvonalon állt: ebben csak a betűrendes cédulakatalógus és a „szaklajstrom” segített, a „schlagwort-katalógus” szerkesztését 1920-ban kezdték el. Korlátokat szabott az alapító is, aki megtiltotta az esti nyitvatartást, a kölcsönzést. 1917-ben megpróbálták ezen segíteni oly módon, hogy a tilalmat az alapítványi anyagra vonatkoztatták, s az új beszerzésre nézve nem tekintették érvényesnek. Ez azonban épp a legrosszabb időben történt, a háborús zűrzavarok miatt az állomány épsége veszélybe került, s ismét vissza kellett állítani a régi rendet.⁶⁶ A legnagyobb akadályt azonban az évszázados hagyomány jelentette: Szeged városában nem volt olvasóközönség. Móra Ferenc – a későbbi igazgató – így vélekedett a könyvtár történetének e szakaszáról: A 900-as évek elejéig a könyvtárba „Pár száz deák-gyerek járt be dolgozatokat puskázni, a felnőtt olvasókat valósággal kínézték, ámbár nem is igen vetődtek be. A könyvtár inkább csak dísz volt: ha már megkapta a város, legalább mutogatta. Más hasznát nem igen vette. Zúgolódtak is miatta a közgyűlésen, mint sokba kerülő luxus-intézmény miatt... A könyvtári szolgálatnak az a szigorú elve, hogy könyvet csak az az olvasó kap, aki a kérlőlapot pontosan ki tudja tölteni, a szerző nevével és a mű címével. Útbaigazítást az olvasó csak baráti alapon kapott, vagy ha hivatalos ember volt. Úgy, hogy kiadták neki a szakcímár megfelelő dobozait, esetleg 10–15 ezer cédulával, ezekkel elszórakozott egy

⁶³ Uo. 1969. 37.

⁶⁴ Bezzeredy i. m. 53–54.

⁶⁵ Uo. 54.

⁶⁶ Idézi Bezzeredy i. m. 69.

⁶⁷ Móra Ferenc beszámolója a Somogyi Könyvtárról. Szeged 1931. Kézirat másolata a szegedi Egyetemi Könyvtárban, C 2087 sz. alatt 6.

hétig.”⁶⁷ Reizner 1904-ben meghalt, utóda Tömörkény István lett, s vele együtt került be könyvtárértisztként Móra Ferenc, ki 1917-ben átvette az igazgatóságot.⁶⁸ Úgy ítéli meg, hogy a „tudatos könyvtárpolitika” 1904-ben, az ő odakerülésével kezdődött: „A közönséget mindenféle furfanggal becsalogattam a könyvtárba, amiben nagy segítségemre volt mellékfoglalkozásom is, az újságírás. Minden vasárnap közzétettem a helyi sajtóban az újonnan beszerzett könyvek jegyzékét, s az új könyveket kiraktam az olvasóterem egyik asztalára, hogy nézegetni lehessen. Aki odáig jutott, hogy könyvet nézeget, az már olvas is. Minden hivatalos nyügön tágitottam...”⁶⁹ Lehet, hogy Móra túlságosan szigorú a Somogyi Könyvtár első eredményeinek megítélésében, Szeged város ekkori könyvtárkultúrájáról azonban eddigi tapasztalataink sem mutatnak derűsebb képet. Vizsgáljuk meg közelebbről a Somogyi Könyvtár olvasótermének 1891/92. évi forgalmi adatait:⁷⁰ (Lásd a 48. oldalon közölt táblát!) A látogatók 90⁰/₀-át csakugyan „deák-gyerekek” alkotják, kik csakugyan kétszer annyi regényt olvasnak, mint minden egyebet összevéve. Rajtuk kívül százalékban a pedagógusok, az orvosok és a „nők” száma fejezhető ki, a többi 10 kategória összesen sem éri el az 5⁰/₀-ot. Úgy tűnik, ezeket a csoportokat ténylegesen egy-egy személy képviseli, aki időnként be-betér az olvasóterembe. No, nem túl gyakran, a pap hetenként, az ügyvéd minden második hónapban stb. A rendszeres könyvtárlátogatók száma 2–3000 körül lehet; ez a város akkori lakosságának (87 222) 3⁰/₀-a.

Tanulságos az olvasó szakemberek és az olvasott szakkönyvek összevetése. A kimutatás rendszere a pedagógus–pedagógia, az orvos–orvostudomány, az író–irodalom, a pap–teológia és az ügyvéd–jog párosításokat teszi lehetővé. E foglalkozási ágak képviselői összesen 540 kötetet olvastak; ebből 88 kötet, azaz 16% vágott szakmájukba. S a másik oldalról: e szakmák irodalma összesen 7142 kötetben került kézbe, mégpedig 88 alkalommal, azaz 1,2⁰/₀-ban szakember kezébe. Annak ellenére tehát, hogy a Somogyi-alapítvány kifejezetten tudományos jellegű volt, az olvasók elsősorban nem mint tudományos könyvtárat keresték fel, nem saját szakterületük anyagában kívántak ott tájékozódni. Az orvos főleg teológiai műveket keresett benne, viszonzásképp a papok inkább orvosi könyveket olvastak, a többi kategória pedig zömmel szépirodalmat és újságot.

Voltaképpen nincs is ebben semmi meglepő. Szegednek számottevő gyáripára nem volt, s ebben az időben semmiféle néven nevezendő tudományos műhely nem működött itt; nem lehettek tehát szakemberek, s a szakirodalom iránti igényt semmi sem ébresztette. Ez az a negatívum, ami Szeged könyvtári státusát a századforduló után, a Somogyi Könyvtár megalapítása után, a hatalmas lehetőség megteremtése után is konzerválja, s az egyetemalapításig mozdulatlanságban tartja. Ez az a negatívum, ami Szegeden még feltűnőbbé teszi a magyarországi könyvtárügy általános elhanyagoltságát. „Az én majd harmincéves tapasztalatom szerint” – mondja Móra – „Magyarországon a könyvtárügy nem komoly ügy, illetve csak annyiban az, amennyiben a könyvtárosok komolyan veszik. Mindaddig, míg az állam legalább olyan komolyan nem veszi, mint a labdarúgást – olyan megbecsülésre nem is merek gondolni, amilyenben például az úszósport részesül – nem lesz a könyvtár komoly kultúrtényező. Addig csak dísz lesz, annak is szegényes, körülbelül azon az alapon, hogy európai országban közkönyvtárnak is illik lenni.”⁷¹ 1931-ben írja ezeket a sorokat. Szabó Ervin után más tapasztalatokat is szerezhetett volna, ha nem Szegeden könyvtároskodik.

⁶⁷ Uo. 1.

⁶⁸ Uo. 1–2.

⁶⁹ Uo. 1–2.

⁷⁰ Bezecrdy István szívességéből.

⁷¹ I. m. 9.

Olvasók

Az olvasott művek megoszlása

száma fogl.	term. tud.	orvos tud.	fil., ped.	teol.	jog	tört.	föld.	nyelv	irod. tud.	szép-irod.	egyéb	h. lap	összes
8264 tanuló	523	16	11	14	156	406	188	68	497	5950	442	72	8343
123 pedagógus	—	—	14	—	1	120	15	17	7	3	29	13	219
174 orvos	1	37	1	68	—	31	1	—	—	32	14	28	213
32 író, művész	—	—	—	—	—	3	—	—	6	7	3	13	32
56 pap	—	37	—	20	1	3	—	2	—	—	2	2	67
6 ügyvéd	3	—	—	—	4	1	—	—	—	—	1	—	9
14 városi tisztviselő	1	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	18	25
46 állami tisztviselő	—	—	1	3	24	9	—	—	2	5	6	12	62
70 magántisztviselő	6	—	9	2	1	5	1	—	—	31	6	11	72
9 építész, alkalm.	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	5	—	9
24 gazdatiszt, katona	2	—	1	1	—	1	1	—	—	14	4	1	25
13 kereskedő, alkalm.	—	—	—	2	—	2	—	1	—	6	—	2	13
109 birtokos, magánzó	2	—	—	—	—	3	1	—	—	94	7	2	109
162 nő	6	—	—	1	—	23	3	6	10	59	68	4	180
9102 összesen	544	90	37	112	187	612	211	94	522	6194	587	178	9378
%	5,8	0,9	0,4	1,2	2,0	6,8	2,2	1,0	5,6	65,8	6,2	1,9	

Harmincéves működésének alig néhány olyan napja volt, melyben a kormányzat a labdarúgásnál nagyobb figyelmet szentelt a művelődésügynek, a szegedi direktórium tevékenységének ideje 1919-ben. A Tanácskormány – mint mindenütt – Szegeden is állami kezelésbe vette az egyházi javakat, köztük a könyvtárakat.⁷² Az átvevő bizottság tagja volt Móra Ferenc, Csányi Mátyás és Joachim Ferenc. Április 8-án megjelentek az alsóvárosi zárdában, s lefoglalták a múzeum kincseit.⁷³ Ugyanezekben a napokban lázas tevékenység folyt a szegedi kultúra frontjának minden szakaszán; „népfelvilágosító előadásokat” tartottak, melyek irodalmi megalapozásához a direktórium könyveket rendelt a Népszava Könyvkereskedéstől. A szállítmány két számláján 14 és 75 máj 26 illetve 5501 körttel szerepel, összesen több mint 4000 korona értékben. Köztük vannak Spencer, Szabó Ervin, Várnai Zseni, Jókai, Prévost, Jászi, France, Bebel, Zola, Marx, Kautsky, Kun Béla, Lenin, Buharin művei, a Világosság Könyvtár, a Munkáskönyvtár, a Szocialista Agitációs Iratok füzetei.⁷⁴ Szeged azonban csak néhány napig állt a direktórium irányítása alatt és a Tanácskormánnyal legális kapcsolatban. A megszállás elvágta érintkezését az ország többi részével. A rendkívül rövid idő nem engedte, hogy a proletárdiktatúra művelődéspolitikájának ígéretei értékelhető eredményekké izmosodjanak. Emléküket többek között azok a figyelemre méltó különgyűjtemények őrzik, melyek az egyes könyvtárakban a proletárdiktatúra sajtótermékeit mentették meg (Somogyi Könyvtár, alsóvárosi zárdá, s ma az Egyetemi Könyvtár meg az Állami Levéltár is szép kollekciót vall magáénak). A munkáshatalom néhány napja után Szeged visszazuhant a háború utáni gondok közepébe, a gazdasági nehézségek, a fokozódó infláció a művelődésügyet ismét háttérbe szorította. A tüzelőhiány miatt a Somogyi Könyvtár az egész év folyamán csak 117 napon át nyithatta ki kapuját. A városban hatalomra jutó reakció Móra magatartását sem nézte jó szemmel, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a személyi, anyagi gondok a jövőben még csak fokozódtak. A Somogyi Könyvtár igazgatója e szavakkal kezdi az 1920. évről szóló beszámolóját: „Két főeleterétől, a finansziális nehézségek közt vérgődő várostól és a léte fönmaradásáért küszködő államtól gyéren táplálva érte meg fönállása negyvenedik évét a szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum. Azok a bajok, amelyek már évek óta bénítják az intézet fejlődését, az általános helyzet rosszabbodásával fokozódtak, s a Szeged és az Alföld kultúráját-reprezentáló intézmény szívverése még halkabb lett, mint az előző évckben volt... Az intézet vezetősége, ameddig hangja elér, mindenüvé közvetítette a kultúra vészkiáltását: Ferte opem misero Robinsoni! – s munkásságunk körülbelül ebben merült ki ez évben, a jelennel való birkózás miatt a szakmunkásság javarészét, a tervek egész seregét a jövőbe tolván ki.”⁷⁵ Így állt Szeged könyvtárügye 1920-ban, egy esztendővel az egyetem megnyitása előtt.

Amint az újjáépített Szeged csak kereteket vázolt föl, modern, ipari város kereteit, melyeknek tartalommal való megtöltése ekkor még a jövő feladata volt, úgy a hasonló koncepcióban fogant Somogyi Könyvtár is csak lehetőséget teremtett egy majdan kibontakozó tudományos központ számára, magát a tudományt azonban a jövőnek kellett megteremtienie Szegeden. S erre a történelem keserű tréfaként mihamar sor került. Csaknem 400 évvel azután, hogy egy rettenetes ütés szétrobbantotta a város társadalmát, s legértékesebb elemeit százfelé szórta az országban, egy másik csapás lökte vissza ezeket ismét, a veszített háború, mely idckényszerítette az ország tudományos tartalékának jelentős hányadát, s megengedte a városnak, hogy lehetőségeit valóra váltsa.

⁷² Szegedi Napló 1919. ápr. 10.

⁷³ Ld. a szegedi Áll. Levéltár többször id. ferences anyagában.

⁷⁴ Oltvai Ferenc, Somogyi Könyvtári Híradó 1968. 143–147.

⁷⁵ Somogyi Könyvtári Híradó 1969. 68.

DIE BIBLIOTHEKSGESCHICHTE VON SZEGED BIS ZUR UNIVERSITÄTSGRÜNDUNG

(Zusammenfassung)

Die inneren Gegebenheiten der Stadt – wie anderer Siedlungen der Tiefebene – haben sie für die landwirtschaftliche Produktion, für eine Marktflecken (Oppidum)-Entwicklung vorbestimmt, infolge ihrer geographischen Lage ist sie jedoch seit der Zeit vor der ungarischen Landnahme ein Verkehrs- und Handelszentrum geworden. Auf dieser günstigen Grundlage war die Stadt bereits in den ersten Jahrhunderten des Mittelalters ein wichtiges finanzielles, Militär- und Kirchenzentrum. So entwickelte sich die Stadt ziemlich schnell – im Vergleich mit dem Landesdurchschnitt – und sie war bereits in den 30-er Jahren des 14. Jahrhunderts die grösste und die reichste Stadt der Tiefebene. Aus dem genannten Widerspruch entstand eine gewisse Spannung in der Gesellschaft der Stadt, deren Folge war, dass diese Gesellschaft durch den grossen Schicksalsschlag der türkischen Okkupation (1543) sozusagen zersprang, die gebildeteren, mobileren Elemente wanderten ab. Während der türkischen Besatzung hielt die Entwicklung der Stadt inne, und die Befreiung, die nach 150 Jahren erfolgte, konnte auch keinen Aufschwung mit sich bringen, weil die Front lange in der Nähe der Stadt blieb und ihre Rechtslage zur Zeit der Kriegsjahrhunderten unsicher war. Die bürgerliche Entwicklung konnte erst in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts beginnen. Bald wurde aber die Entwicklung des ganzen Landes infolge des niedergeschlagenen Freiheitskampfes wieder lahmgelegt. Nach der Konsolidation (1867) wurde die Energie der Stadt dem Schutze gegen den immer mehr androhenden Fluss gewidmet, welcher – trotz aller Bemühungen – 1879 die Stadt zerstörte. Die kapitalistische Entwicklung erhielt mit dem Neuaufbau freie Bahn, die Entwicklung wurde aber durch den ersten Weltkrieg wieder gebremst.

Das Bildungswesen der Stadt gestaltete sich parallel mit der wirtschaftlichen Lage. Die Forschung ist dadurch erschwert, dass die Denkmäler in den bewegten Jahrhunderten vernichtet wurden. Eines steht aber fest, bis zum 15. Jahrhundert errang sich die Stadt in der Verbürgerlichung einen vornehmen Platz, sie hatte eine Mittelschule und wir begegnen an den ausländischen Universitäten Szegeder Studenten in gleicher Zahl wie aus Buda oder Pest; in dieser Hinsicht war sie allen anderen Städten des Landes voraus. Bestimmte Tatsachen zeugen von der Zunahme der Zahl und der Bedeutung der Intelligenz. Die Kirche hat ebenfalls in grossem Masse dazu beigetragen, dass die Stadt für eine Zeit als einer der kulturellen Mittelpunkte des Landes galt. Von besonderer Bedeutung waren das Nonnenkloster der Prämonstratensorden, wo eine bedeutende Kodexabschreibertätigkeit geführt wurde, das Ordenhaus der Dominikaner, wo eine theologische Hochschule funktionierte, das Ordenhaus der Minoriten, welches sich Verdienste im Kampf gegen die Ketzer erwarb, wo Johannes von Capestrano und Jakob von Marchia tätig waren, und seit dem Ende des 15. Jahrhunderts gewann das Kloster der Observanten Franziskaner immer mehr an Bedeutung. Die Reformation entfaltete sich auch hier, in den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts, die Stadt begann als eine einheimische Basis dieser Bewegung aufzutreten, was wiederum von der türkischen Besatzung unterbrochen wurde, und so blieb Szeged unter der Führung der Franziskaner das einzige katholische Zentrum Südungarns. Nach der Befreiung bedeuteten das Ordenhaus der Piaristen und das neben diesem funktionierende Gymnasium die Triebkraft der Entwicklung, und das neuorganisierte Minoritenkloster und das sich immer mehr nach innen wendende Kloster der Observanten Franziskaner spielten ebenfalls eine wichtige Rolle. Diese Institutionen waren bedeutende kulturelle Faktoren, die Tatsache aber, dass die Kirche – statt des im Kampf ums Leben erschöpften Bürgertums – die Leitung des Bildungswesens der Stadt in der Hand hatte, bewahrte dessen mittelalterliche Charakterzüge. Dank dieser Tatsache stand Szeged, das einst in der Herausbildung der städtischen Kultur an der Spitze war, den anderen ungarischen Städten nach. Zum Beispiel war die Anzahl der Analphabeten im Laufe des 19. Jahrhunderts weit über dem Landesdurchschnitt. Das weltliche Element spielte erst seit den 1830-er Jahren eine bedeutendere Rolle in der Stadt und gewann die Vorherrschaft erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Selbstverständlich kamen dieselben Tendenzen im Bibliothekswesen der Stadt zur Geltung, die das ganze Bildungswesen charakterisierten. Aus dem Mittelalter sind bloss einige Daten vorhanden

und es kann nur aus der grossen Anzahl der gebildeten Leute auf eine grössere Menge von Büchern geschlossen werden. Kein Buch von weltlicher Provenienz ist aus der Zeit vor der türkischen Besatzung erhalten geblieben. Eine einzelne Seite, aus einer Missale stammend, vertritt heute die Bibliotheken der Pfarren. Aus der Kodexabschreiberwerkstatt des Prämonstratenklosters sind zwei Werke annehmbar und ein Werk bestimmt Szegeder Herkunft; wir kennen den Namen „Soror Marta“ als die erste Autorin der Stadt. Auch im Dominikanerkloster wurden Kodexkopien gefertigt, wir haben zwar von diesen keine Exemplare, es gibt aber einige Aufzeichnungen über die im Kloster aufbewahrten Bücher, und wir verfügen über zehn Bände, die angeblich aus dieser Sammlung stammen. Dasselbe gilt für die ehemaligen Minoriten. Das Kloster der Observanten Franziskaner in der unteren Stadt – welches auch während der Türkenherrschaft fungierte – ist in dieser Hinsicht als glücklicher zu betrachten, weil drei Bände seiner Bibliothek des 15. Jahrhunderts dem Untergang entgangen, und wier vorhandene Bücher wahrscheinlich ebenfalls aus dieser Bibliothek sind. Da diese Institution während der türkischen Okkupation – neben der für eine kurze Zeit vorhandenen Reformation – der einzige geistliche Faktor der Stadt war, ist selbstverständlich, dass das Bibliothekswesen der 16–17. Jahrhunderte von diesem Kloster vertreten war. Die Bedeutung dieser Klosterbibliothek liegt nicht nur darin, dass sie einen Teil des Szegeder Bibliothekswesens in schweren Zeiten rettete, sondern auch darin, dass die wertvollsten Bücher und ander Schätze der von den Räubern, Türken, Reformatoren bedrohten Klöster der Tiefebene hierher gebracht wurden, wodurch zahlreiche Kodexe, Inkunabeln, Sprachdenkmäler usw. in diesen Kloster – als eine einheitliche Sammlung – bis zur Nationalisierung des kirchlichen Vermögens (1949) aufbewahrt wurden. Östlich von Pressburg war diese die einzige Büchersammlung in Europa, welche in ununterbrochene Kontinuität seit dem Mittelalter bis zur Gegenwart existierte. Ausser den heute vorhandenen Büchern kennen wir die Kataloge aus 1748. und 1846. Die Bibliothek wurde als ein Arbeitsmittel betrachtet und völlig der Praxis untergeordnet. Sie bestand beinahe ausschliesslich aus Werken, die zum Predigen, Heilen, zur landwirtschaftlichen Tätigkeit notwendig waren. Um die Bibliothek wurde – mit Ausnahme der Bestrebung nach der Beschaffung der neuesten Literatur – nicht viel gekümmert. Die ersten Spuren der Bestandaufnahme sind auf das Jahr 1633 zurückzuführen, die fachgemässe Bearbeitung begann in den 1760–80-er Jahren, und die erste ernst-hafte Arrangierung und Katalogisierung wurde erst in den 1840-er Jahren durchgeführt. Der Bestand machte zu dieser Zeit 2900 Bände aus. Die Bibliothek der Franziskaner verlor aber zu dieser Zeit ihre Bedeutung, die Rolle der Franziskaner wurde nach der Befreiung von den Piaristen übernommen. Gegen 1810 bestand ihre Bibliothek aus mehr als 4000 Büchern, und sie entwickelte sich rasch, weil die Professoren und die Studenten des Gymnasiums ihre Bücher oft an diese Bibliothek hinter liessen. 1886 erreichte der Bestand mehr als 10 000 Bände. Auch das Minoriten kloster besass zu dieser Zeit eine kleinere Sammlung. Die Bedeutung der Privatsammlungen wurde seit den 1830-er Jahren grösser. Zu dieser Zeit wurden die erste Buchhandlung der Stadt und die erste öffentliche Bibliothek, die des Casino-Vereins, eröffnet. Bis zur Revolution von 1848 entstanden mehrere ähnliche bürgerliche Vereinigungen, die meistens auch eine Bibliothek hatten. Neben den Privatsammlern waren sie die Vertreter des weltlichen Elementes im Bibliothekswesen von Szegeden. Unter den Privatsammlern, deren Zahl etwa ein Dutzend betrug, verfügte István Vedres, Oberingenieur der Stadt, über die bedeutendste Bibliothek, von etwa 1000 Büchern. Bis zu den ersten zwei Dritteln des 19. Jahrhunderts ist es nicht gelungen, den jahrhundert langen Rückstand nachzuholen. Zur Zeit der Überschwemmung hatte die Stadt 29 statistisch registrierte Bibliotheken mit insgesamt 59 000 Bänden. 22 000 davon befanden sich in Privathand, 19 000 im Besitz der Klöster. Szeged – das zu dieser Zeit die zweit-grösste Stadt des Landes war – stand hinsichtlich der Zahl der Bücher pro Kopf an der 20. Stelle unter den ungarischen Städten. Nur etwa 20% der Bevölkerung konnten als regelmässige Leser betrachtet werden.

In den folgenden drei Jahrzehnten bis zum ersten Weltkrieg ist eine grosse Entwicklung wahrzunehmen. Der Rückstand des Bibliothekswesens konnte aber auch diesmal nicht nachgeholt werden. Die Zahl der öffentlichen Bibliotheken wurde auf das Fünffache erhöht. Inzwischen veränderte sich aber der Charakter der Privatbibliotheken, sie gehörten nicht mehr zum öffentlichen Bildungswesen. 1912/13 waren 77 öffentliche Bibliotheken in der Stadt, mit insgesamt 162 000 Bänden, aber nur 15 von diesen hatten mehr als 1000 Bücher. Auch hinsichtlich der Bücherzahl pro Kopf geschah keine wesentliche Veränderung. Die Hälfte des städtischen Bücherbestandes war nach der Überschwemmung in der neu gegründeten Somogyi Bibliothek aufbewahrt. Die Neuzeit des Szegeder Bibliothekswesens begann mit der Eröffnung der Bibliothek (1883), die aus 40 000 von Károly Somogyi, Domherr von Esztergom, der Stadt geschenkten Büchern bestand. Im Jahre 1920 übertraf die Zahl ihres Bestandes durch Spenden und durch städtische und staatliche Unterstützung 100 000 Bände, und dadurch befand sie sich unter den zehn grössten Bibliotheken des Landes. Ein Teil, ihres Bestandes diente dem öffentlichen Bildungswesen, in der Mehrzahl bestand sie aus wissenschaftlichen Werken. Doch zeigte sich kein Anspruch weder für das eine noch für das andere. Szeged war trotz des ungeheuren Aufschwungs nach der Überschwemmung noch immer keine moderne Stadt, die Zahl der Arbeiter in der Grossindustrie erreichte um die Jahrhundertwende etwa 40%, es gab keine grösseren Betriebe, keine wissenschaftlichen

Institutionen und das Bibliothekswesen war natürlicherweise dadurch geprägt, vor allem durch die Tatsache, dass es in Szeged keine Leser gab. Die riesengrosse Sammlung lag unbenutzt, 90% ihrer Benutzer waren Mittelschüler. Mit der Gründung der Somogyi-Bibliothek wurde die bibliothekarische Grundlage des wissenschaftlichen Lebens geschaffen, aber dies war bis zum ersten Weltkrieg bloss eine Möglichkeit. Erst die Eröffnung der Universität und der Universitätsbibliothek brachte wesentliche Änderung mit sich. Die Universität bedeutet ein neues Kapitel in der Geschichte des Szegeder öffentlichen Bildungswesen und die Universitätsbibliothek legte das Bibliothekswesen der Stadt auf neue Grundlagen.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS. ACTA BIBLIOTHECARIA.
Szeged, Hungaria. Redigit Aurél Hencz

Tomus I. 1955. A Szegedi Tudományegyetem dolgozóinak 1954. évi szakirodalmi munkássága. Összeállították: BEZERÉDI ISTVÁNNÉ, BÓDAY PÁL, HENCZ AURÉL. – L'activité scientifique de l'Université de Szeged au cours de l'année 1954. Bibliographie. Rédigé par MME ÉTIENNE BEZERÉDI, PAUL BÓDAY, AURÉLIEN HENCZ. VI. 69 p.

Tomus II. fasciculus 1. 1956. AURÉL HENCZ: La nouvelle charte des bibliothèques universitaires Hongroises. 34 p.

Redigit Zoltán Havasi

Tomus II. fasciculi 2–4. 1959. Quaestiones actuales rei bibliothecariae universitatum. (Université et bibliothèque par L.-N. MALCLÈS; C. K. Виленская: Университетские Библиотеки в системе советских библиотек; University Library Cooperation – National and International, by ROBERT B. DOWNS; Universitätsbibliotheken und Institutsbibliotheken, von WILLI GÖBER; Золтан Хаваси: Принципиальные основы развития университетских библиотек Венгерской Народной Республики, Some Questions about Actualities in Hungarian University-libraries, by AURÉL HENCZ; Die Institutsbibliotheken der Universitäten in Ungarn, von LÁSZLÓ MÓRA.) 87 p.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE;
ACTA BIBLIOTHECARIA

Tomus III. 1964. A József Attila Tudományegyetem dolgozóinak szakirodalmi munkássága 1955–1961. Bibliográfia. – Opera litteraria in Universitate de Attila József Nominata 1955–1961. Összeállította LISZTES LÁSZLÓ. 268 p.

Tomus IV. 1965. A József Attila tudományegyetem dolgozóinak szakirodalmi munkássága 1962–1963. Bibliográfia. – Opera litteraria in Universitate de Attila József Nominata 1962–1963. Összeállította LISZTES LÁSZLÓ. 129 p.

Tomus V. fasciculus 1. 1966. NÉMETH ZSÓFIA: A szakirodalmi ismeretek oktatásának módszerei a felsőoktatási intézményekben. – The Methods of Instruction in the Skills to Get at Sources of Material in the Institutions of Higher Education. 18 p.

Tomus V. fasciculus 2. 1966. SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Olvasáscselemzés és néhány következtetés egyetemi hallgatóknál két felmérés alapján. – Research in Reading Habits of University Students: Some Experiences on the Basis of Two Questionnaires. 21–52. p.

Tomus V. fasciculus 3. 1966. NOVÁK ÁKOS: A Szegedi Tudományegyetem Könyvtárának alapítása és működésének első évei (1921–1924.) – The Foundation of the University Library of Szeged and the First Years of Its Activity (1921–1924.) 55–95. p.

Tomus V. fasciculus 4. 1967. LÁSZLÓ SZENTIRMAI: Analyse der Lesegewohnheiten und Leseinteresse der Werktätigen in der Szegeder Kleiderfabrik. 99–144. p.

Tomus VI. 1967. A József Attila Tudományegyetem dolgozóinak szakirodalmi munkássága 1964–1965. Bibliográfia. – Opera litteraria in Universitate de Attila József Nominata 1964–1965. Összeállította LISZTES LÁSZLÓ. 136 p.

Tomus VII. fasciculus 1. 1968. HAVASI ZOLTÁN: Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége. – Die revolutionäre Erbschaft unserer Wissenschaftspolitik und Bibliothekspolitik. 26 p.

Tomus VII. fasciculus 2. 1968. LÁSZLÓ SZENTIRMAI: Die Funktion des Lesens in der Freizeitstruktur der Studenten der Attila-József-Universität zu Szeged (Ungarn). 42 p.